

šibenska

Revija

4-5



SEPTEMBAR 1955

S A D R Ź A J

PETAR BILUŠIĆ	Trampa
NADA ŠOBER	Ruke na rastanku
	Naši su susreti boje
D. KRSTO STOŠIĆ	Šibenski škver, galija i galijoti
ROKO DOBRA	Toliko te volim
	Nekad bijah
MATE BERETIN	Rasulo
IVO JELIĆ	Uspomena
	Povratak
VINDEX	Konclogor Zljarin
BORIS KALF	Pjesma
ZVONIMIR MIRKONJIC	Potsjeća me more
NIKOLA PERKETA	Ljubice, ljubice za dinara deset!
IVO BREŠAN	Kraljev gambit
MATE PANJKOTA	Djevojka
BORIS BAICA	Izgubljeni
VESELIN GLADOVIĆ	Trave i mi
BOŽO DULIBIĆ	Borba murterskih seljaka za »staro pravo«
ZVONKO BALOG	...

O S V R T I

MILJENKO JANKOVIĆ	Jedna godina izložaba likovne umjetnosti
EDUARD KALE	Dvije dramske premijere Bilješke

L I K O V N I P R I L O Z I

LJUBO BAŠIĆ	Ulica
ANTE ŠANTIĆ	Ribar
	Marenda
GOJKO LUŠIĆ	Šibenik
	Komšiluk

Izlazi svakā tri mjeseca / Izdavač: Udruženje šibenskih studenata / Uređuje redakcioni odbor / Odgovornā urednik: Boris Baica / Uredništvo: Šibenik, Ul. Bosiljke Fulgosi 1 / Pretplata: 200 D na godinu uplaćuje se kod Narodne banke u Šibeniku na r/n 531-656.467 / Cijena je ovom dvobroju: 60 D.

ŠIBENSKA REVIIJA

II

Septembar 1955

4-5

Petar Bilušić

Trampa

— Da krenemo za Bankovce? — upita Jela Delić. — Kažu da je selo bogato kukuruzom . . .

— Ne će tamo biti sreće, Jelo, — umiješa se Mara Strikanova. — Tu svrati i pljeva i mrav s otoka Murtera. Ima ih i iz Šibenika. Robe je u njih mnogo što su nakupovale ranije.

— Što ti kažeš, Šiša? Ja bih preko Runjavice i dalje sve do Beškovca, ako ustreba.

— O! — u čudu će Šiša. — Zar ne znaš da su u njemu oni vragovi što svakome staju na žulj?

— A tebe prozvali — Šiša! Zašto, a? Bit će da si bez dlaka . . . Gle, kako pogađaju, vrazi . . . Ha, ha, ha . . . Namaži kozjim lojem pa će se razbusati. Ružno je to kod žene . . .

— Nosi se do vraga! — ljutnu se Šiša. — Što si se raskvocala. Zar su vremena za takve stvari?

— E, nisu vremena . . . A skoro si, i po kjši, požurila u Parčiće . . . Što se stiskaš u ramenima? Zasijala njivu . . . pobranala . . . a žetva kad bude . . . Je li još Devetnaesta divizija tamo. — Dašto je, reci.

— Ako ti je, Jelo, malo jedan, potraži još jednoga. Švabo će te zato nagraditi konzervom.

— Podmetni sestru! — u smijehu će Jela. — Staroj curi dobro bí i Švabo došao. A ja ću, kad više ne bude kukuruza, s njom — u sol. Ali njemačka konzerva ne će mi pod zube.

— Ti, Jelo, imaj obzira prema starijim ženama, — s korbom će Mandica. — Eto strine Mare u crnini . . .

— Što si se ti, Mandice, naturila za advokata? Propalo je vaše . . . Šišu sam nasukala na plićak . . . Ej, Šišuljka! Kad ćemo u Parčiće, na gumno? . . .

— Gledaj ti kobiletine! — ljutnu se starica, usporivši korake. — Iz očiju viri glad, a u srcu caruje vrag . . . Dvoje djece kod kuće, muž i svekar u borbi, a ona se smije i zubima i očima. Reći će i

ovdašnji svijet: Ovima nije do kukuruza, nego do neke stvari . . .
Utrapat ćeš nekome svoj šuplji lonac. Dašto ćeš.

— Dat će ljudi nešto i na lijepe oči, strina Maro. Zar ne će? Kvartu za oku pa vozi . . .

— Ako ne prestaneš, Jelo, iz stope se vraćam nazad, — nezadovoljno će Mandica. — To je prava sramota što govoriš.

— Ne govori, Mandice, jer bi ti se pelenice mogle pretvoriti u laž. Zar ovdašnji ljudi još uvijek rađaju djecu? Može li se to s purom? Može, dabome. To smo i same radile . . .

— Kupit će za okruge. Bijele su, čiste i ispeglane. A ti ne ki-koći više. Doznat će muž pa će prebrojiti rebra.

— Ako pobijedimo — ne će, ako, pak, ostane po starom — tući će. Ja ni koraka više ne mogu pružiti. Počekat ću dok se nakupi nove snage. Dvanaest kilometara bez predaha! I sve u smijehu. A one, umjesto reći — hvala, kažu da sam se uspalila. Sjedni, Šišuljka, do mene. Ako ne nađeš kozjeg loja, dat ću ti ja. Bilo je, negdje pod krovom, ako ne budu razvukli miševi.

Izgladnjele žene posjedoše na raskrižje, oslonivši se leđima na kameni podgrađak, a dvoje magarčića sagnulo glave i sta'lo birkati suhu prežganu travu.

— Reci ti meni, Jelo, gdje se nalazi Lika? Kažu da se tamo bez predaha puškara.

— Lika ti je, strina Maro, sve tamo od povrh Knina pa do iza Velebita, — pokaže Jela, nasumce, rukom u pravcu sjevera. — Kad bi dobro podbrusila tabane, za dva dana hoda bila bi na mjestu.

— A Šišini Parčići, gdje se oni nalaze?

— Eto ih u Bukovici. Rukom bi ih dohvatila.

— Požuri, Šišuljka, pa razveseli čovjeka, — vragoljasto će starica. — Ja bih za mojim, da je još, kojom srećom, živ, propješačila preko devet ledenih planina. A to je tako blizu. Bit će da nije dalje Biočeva sela. Bila sam, jednom zgodom, kod vračare radi kćeri . . .

— Pa je li pomogla? — upita Mandica.

— Jeste, šuplji štap . . . Za torbu dara prosula torbu laži, a sve po starom.

— Kažu da nekima pomaže.

— Zar je i tebi pomogla? — priupita Jela.

— Nisam išla, — odgovori Mandica.

— Iz malovjernosti — ili straha?

— Htjela sam, jednom zgodom, ali doznao muž pa se zaprietio. Rekao mi je: »Ili ćeš sa mnom ili s vragom. Biraj.«

— Dobro je rekao. Bogami. Zatim si po nekome poslala soli. To znam.

— Poslala sam.

— Pa — što je bilo?

— Pogodila mi je od prvog puta.

— Kako? Razjasni nam.

— Kad je pregledavala sol, primijetila je da sam rekla: »Do vraga sol i vračara.«

— Znači da si rekla?

— Da.

— Po svoj prilici prosula ti se sol, a ti, skupljajući je, klela. Radila si u žurbi, da ne naiđe muž. Lažem li?

— Ne lažeš: baš je tako bilo.

— U soli ostalo zemlje i stara se odmah dosjetila da si, skupljajući je, klela. Nije to nikakva mudrost. Za nas žene prilijepi se svakojaka žalost.

— Ti si premudra, — naruga se Šiša. — Između stotine šugavih jedna zdrava ovčica. Runo da bolje i ne može biti . . .

— Hoćeš li da ti pokažem?

— To mužu . . .

— Svrbi li te? Gdje, pokaži mi da te počešem . . .

— Kad bi i tebe imao netko počešati, zahvalila bi mu od svega srca. Takva si ti napržica, Jelo.

— Opet ste počele, — nemoćno će starica. No to, ovaj put, nije rekla u vidu ukora, kao što je to ranije činila. Naprotiv, pokušala je koristiti pravo koje joj, po nekim nepisanim zakonima, daju sjedine da svojim savjetima održava moral na visini uobičajenih staračkih poimanja.

— Ne ćemo, strina, radi boga i tebe. Ja savjetujem, dajem loj, a ona, Šiša, drži se kao da je pala s koca na konopac . . . Ti, Maro, sigurno imaš suhih smokava?

— Pa — nešto će se, Jelo, naći.

— Daj nekoličak, jer ne ću izdržati do kraja. Već dva dana ništa osim vode nisam stavila u usta. Tako sam gladna.

Starica izvadi iz torbe pregršt suhih smokava i stade dijeliti svima redom. No kad je došao red na Šišu, klonula joj je ruka. Niz Šišino lice tekle su mutne suze. Ruke, složene na krilu, nemoćno podrhtavahu, dok se siva boja njenog lica potpunoma stapala sa pepeljastom bojom ispucalog kamenja.

— Što je to s tobom, Šišuljka, za ime božje! — krikne starica — Ti plačeš. Uzmi dvije smokvice pa će ti laknuti. Ošamutila te glad.

— Pusti to, — šanu Šiša, podigavši ruku, koja joj nemoćno klone nazad na krilo.

— Ima li netko kapac rakije, — umiješa se Jela. — Brzo Mandice. O, davao vas odnio šeprtljave. Za ništa pod nebom niste.

Izvukavši iz njedara majucnu flašicu rakije Mandica je pruži Jeli, koja je, za razliku od vječito mrgodne šiše, sa otromboljenim usnama, stalno bila u pokretu, u pronalaženju nečega što joj može poslužiti za stožinu oko koje će se zavrtjeti njen nemirni duh.

— Hajde gutni, Šišuljka. Nemoj mi tu izigravati bolesnika. Tako, da. Još malčko. Samo kapac. — Zatim izlije nekoliko kapi na de-

sní dlan i stane joj trljati sljepočice. — Eto, živnuła si. Znam ja, to je od gladi. — Poljubivši je u čelo ona joj stane tepati: Sirotice moja, kako smo mi žene nesretne. Napuštene. Svaki drugi udarac je naš, a svaka izgovorena ružna riječ upućena je nama. Hoće li ikada o vome zlu biti kraja? Sjedi, Šišuljka, na moju torbu. Nasloni se na moje grudi. Slobodno. Ne skanjivaj se, velim ti. Sada uzmi malo, smokava pa žvači. Dobre zube imaš. Na, evo ti i ja moj dio. I stri- na Mara svoj. De, pruži, Mandice.

— Ne trebate, Jelo, toga činiti, — suprotstavi se starica. — Zadržite za sebe svoje smokve. Za Šišuljku ću izvaditi iz torbe.

Pruživši Šiši suhe smokve, starica i sama založi. Njene napola ugašene oči smireno su motrile oko sebe, kao da nikada nisu bile taknute materinskom tugom. Omršavjelo lice, bez istaknutih bora, pramenovi srebrnih vlasi, povezanih crnom maramom, odavahu ženu koja je svako dodvoravanje smatrala porokom. Ona je bila jedna od onih tvrdih žena sa sela koju nikakva nevolja ne uništava do kraja.

Na cesti se pokaže grupa seljaka, na čelu s jednim starčićem koji se u hodu ispomagao drvenom batinom. Goluždrav dječak jahao je na mršavom konjčetu, pridržavajući rukama vreću natrpanu svakojakom starudijom. Za starcem i dječakom vukle su se četiri žene, goneći pred sobom dvoje magarčića, natovarenih starim alatom i soljenom ribom.

— Jezik za zube! — naredi Jela članovima svoje grupe. — Brbljave ste, pa ćete mi upropastiti plan. Sama ću s njima porazgovarati.

— Gledaj ti naprčice, — s korbom će Mandica. — Ni od koga ne prima savjeta, a svakome se naturuje za skrbnika.

— Odmarate se, žene? — upita šepavko, zastavši u hodu.

— Bog s tobom, striče! — otužno će Jela. — Zar je cesta za odmaranje? U današnjim vremenima?!

— Dašto da nije, — saglasi se starac. — Ali ako nekoga oče- kujete, slabu ste stanicu odabrale. Kamo ste pošle?

— Pošle smo za Grabove, strikane. Ali presreo nas jedan put- nik i rekao nam da je gore prispjela banda. Sada se predomišljamo kuda da krenemo: bi li nazad otkuda smo i došle ili bi produžile za Bankovce, pa što bog da. Što ti misliš? De, posavjetuj nas.

— Ta, kakav sam vam ja pametnjaković, žene! Moji savjeti su isto što i voda u rešetuu: procure časkom. I sam putujem naslijepo, Šepavko namigne, krišom, članovima svoje grupe. I oprostivši se, na brzinu, požuri cestom u pravcu Bankovaca.

— Zašto si se poslužila lažima? — upita Šiša. — To ne razumijem, Jelo. Ako smo i na to spale, tada bi bilo bolje da se vrnemo nazad...

— Bez kukuruza?

— Pa i bez kukuruza. Grijeh je lagati čovjeku.

— Ti bi rekla istinu pa bi postala kupimrvica. Nisi opazila

kako je šepavko, krišom, namignuo svojoj grupi, pobojavaši se da ga ne pretekne. Uostalom, možda je i švercer. Takve ne trebamo maziti.

— Tri njoj čovjeka trebaju, Šiša, — javi se Mandica, sa škrtim osmijehom na beskrvnim usnama.

— Šepavkov lonac nije što i moj lonac, — opravdavala se Jela. — A to, Mandice, što si spomenula tri čovjeka, stvar stoji ovako: moj i tvoj muž, to su dvojica. Pola ću pozajmiti u Šišuljke, a drugu polovinu na putu, gdje stignemo. Eto, to su ravna tri . . .

— Moj pokrivač je za mene krojen, Jelo, — odgovori Šiša. — Baš od mjere.

— Ja sam zato da krenemo naprijed, — reče Jela, prelazeći svijesno preko šišine primjedbe. — Dosta smo se naodmarale. Samo, znate, reći ću vam da ne budete previše grlate kad stignemo u Grabovo. Ni moljakati ne treba, jer prosjaka nitko ne voli. Ako se budemo znale držati, domaćini će nas potražiti i sami. Od držanja sve zavisi. To znam iz iskustva.

Mala kolona produži dalje izrovanom cestom, ostavljajući za sobom vrtuljke bijele prašine koja je, poput omaglice, padala po prašnjavim plotovima, prežganoj travi i grmlju, samoniklom po rubovima ceste. Čitava okolica zavjerenički je šutjela, a ta tajanstvena šutnja, bez čobanskog vriska, pretvarala je žive ljude u nepokretne i beživotne predmete, pune nemirnih i tugaljivih nespozumaka.

Sparušena polja, zarasla u korov, progrušaše se lišajevima sive boje, a na omanjim poljskim plohama dozoriјevahu žita i zelene kukuruzne klipke puštahu žute brkove. S vremena na vrijeme prhne po koja ptičica, noseći u kljunu svoju pjesmu. Daleko prema sjeveru izvijahu se gusti naviljci dima iz popaljenih kuća.

*

Jela zaustavi svoju grupu kod mjesne krčme i magarčićima pustila oglave. Žene posjedaju na kamenu klupu, promatrajući šutke prolaznike. Počekale su da domaćini svrate k njima da ih upitaju za robu i za cijenu. Svojom upornom šutnjom željele su izazvati radoznalost mještana, što bi, samo po sebi, urodilo dobrim plodom. U tome se i sastojao jedan djelić plana Jele Delić.

Ženama priđu dvije mlade snahe, podbrađene bijelim maramama. Na nogama su imale ponošene gumaše, isprišivane kožnatim zakrpama. Ništa nisu govorile. No vidjelo se da takvih »trgovaca« koji glasno ne nude svoju robu, hvaleći je punim ustima, one dotada nisu susretale. Jedna od njih upita Maru Strikanovu:

— Jeste li se našvercovale, strina?

— Pa, ako hoćeš, i našvercovale smo se, — odgovori starica. — Dalek je ovo put za ženu. Od četiri sata pješačimo. A uskoro će podne.

— Ja o švercerima a ti, strina, o putu, — primijeti snaha. — Kao da mi ne znamo da ste od onih: kupi za olovo — utrapi za zlato.

— Nismo šverceri! Ti, gizdavice! — umjesto Strikanove odgovori Jela. — Prodajemo ili zamjenjujemo svoju vlastitu robu. Što si digla visoko nos. Kao da imaš posla s lupežima.

— Gle! — ljutnu se snaha. — Još će ispasti da mi čekamo pred vašim vratima.

— Sve isto, — umiješa se Mandica. — Ne plaćate ni vi s viškovima, nego vlastitim zalogajem. Ta, promislite i same na čemu smo.

— Robe, kakve imate? — upita druga snaha. — Pokažite.

— Imamo svakojake. Imamo i pelenica. Radate li?

— Nisu vremena za takve stvari, — posramljeno će snaha.

— Ako trebate platna za okruge, roba je starinska. Tvrda.

— Ako nije previše skupo, pogledale bi.

— Kažem li: tri kilograma po komadu, bit će previše, ako ponudite dva, ne ćemo dati . . .

— To znači da nas vučete na dva i pol?

— Tako je. To su predratna dva dinara.

— Potrčite za njima u London, — odvrati snaha.

— Koliko ste vi spremne platiti?

— Pokažite robu.

Mandica odveže vreću i pokaže pelenice. Pruživši ih snahi reče:

— Nikad im izdera.

— Ovoj je po sredini žuto . . . Da nisu pelenice?

— Bog s tobom. To sam procijedila kamilicu. Raskinula sam plahu.

— Koliko imate komada?

— Četiri.

— Dobro, platit ćemo po dva kilograma.

— I na sve četiri jedan kilogram više.

— Ne možemo. Uskoro će svršiti rat, pa će biti odjeće. Kad vama damo, nemamo ni same što jesti. Nisu nam dali da zasijemo. Stalno puškaraju okolo i smjenjuju jedni druge.

— Donesite kukuruz, — naredi Jela. — Da niste prve, ne bi dale. Baš ste sretni. Bogami.

— Imate li kakve gumaše, drugarice, kumim vas bogom ocem, — javi se jedna starica, koja se, toga časa, dovušla iza desnog ugla krčme. — Čovjek mi hoda u samim čarapama. Nikud ne izlazi iz kuće. Svima nam je došao do očiju.

— Pokaži, Šišuljka, — naredi Jela.

— Evo, bakice, — pruži Šiša gumaše. Ponošene su, ali dobre.

— Pa koliko tražite za ove podrtine? — upita starica. Odvagala je gumaše na prljavim dlanovima, prebacivala ih iz jedne u drugu ruku, kao da od njihove težine zavisi njihova čvrstoća. — De, koliko tražite? — ponovi pitanje, zarezavši ostrim noktom rub gumaša.

— Petnaest kilograma, — odgovori Jela.

— E, ne će biti toliko, svete mi krasne nedjelje. Izrvnjela sam dvadesetak kila, to je istina. Ali sam od toga skuhala četiri puta puru. Mislite li da lažem? Ne lažem, očiju mi. Ako je za deset, uzet ću.

— Evo, — rekla je Šiša. — Ali neka znaš da ti pet kilograma opraštam za riječ: »drugarice«.

— Kako vidim ničesov lonac niste donijele, — primijeti jedan starkelja koji je između zidova dobauljao na štapu. Nosio je dugu progušanu bradu, kojoj nije posvećivao nikakvu pažnju. Na glavi je imao izgriženu ličku crvenkapu sa kusatim repom.

— Tebi se, djede, raskuštrala brada kao da si četnički vojvoda, — s korbom će Jela. — Šišaj škarama, ako ne umiješ brijati.

— Ako obrijem, izgledat ću mlad pa će me otjerati u vojsku. Tako svi rade danas.

— Partizanija ti je, strikane, sastavljena od samih dobrovoljaca . . .

Mandica htjedne produžiti, no Jela je ušutka pesnicom u leđa.

— Za dobrovoljca nisam, — odgovori starac. — A nasilje mrzim — s koje god strane došlo. Ja sam vam, žene, kao trava čuvar-kuća. Čvrsto se držim svoga krovcu.

— Evo lonac, djede, — ponudi Jela.

— Samo ako nije šupalj . . . — našali se starac.

— Šuplja je i neka stvar . . . pa opet drži vodu! — ne ostane mu ona dužna. Pokušala se nasmijati no, svladana umorom, pokazala je na licu jednu trpku grimasu koja je više naličila zubobolnoj pečurki nego zdravom smijehu.

Starac primi lonac i, okrenuvši ga prema suncu, pronade na nje-mu jednu sićušnu rupicu. Zatim upita:

— Hoćeš li ti, vražc, dati lonac za osam kilograma kukuruza?

— Takav škrtac nije za moju kuću, — odvrati žena. — A lonac je tako dobar da bi i sami sveti oci iz njega jeli piletine.

— Ali šupalj, — osmjehnu se starac.

— Plati deset, pa nosi! — reče Jela.

— Toliko ti i plaćam, — odvrati starac.

— Zar nisi rekao: osam? — primijeti Jela.

— To je istina, — lukavo će starac. — Ali tome treba pridodati još dva kilograma koje će dobiti majstor-krpo. Nije li to, ukupno, deset?

— Pridodaj bar još jedan kilogram, — uporno će žena.

— Mrzim neparne brojeve, kao davao blagoslovenu vodu. Rođen sam trinaestog dana mjeseca ožujka u jedan sat popodne. U mojoj godini rođenja tri su neparne broja. Bio sam uzet u vojsku tri godine, no kako je naišao prvi svjetski rat, moj se rok produžio za još tri godine, i još k tome tri godine zarobljeništva — to je, ukupno, devet. Oženio sam se u godini koja je imala sva četiri neparne broja. Žena mi je umrla u trideset i trećoj godini života, a proživjeli smo skupa u braku trinaest godina i trideset i tri dana . . . Eto, to bi bio razlog zašto ne mogu pristati na devet kila. Naravno, to je ujedno i razlog zašto nosim zapuštenu bradu.

— Ta kakve veze ima, strikane, broj deset s brojem tri? A, da ti pravo kažem, sumnjiva mi je i tvoja računica o četiri neparne broja . . .

— Što! — uvrijeđeno će starac. — Zar nisu tri puta tri devet? Kad istinu govorim — vjeruj mi, a ako lažem, pečni me po prstima. A, pored toga, čini mi se da je i godina hiljadu devet stotina jedanaesta imala četiri neparne broja. Reci mi — je li ili nije?

— Jeste, — odgovori žena.

— Pa kada jeste, zašto još uvijek tražiš devet kilograma za svoj šuplji lonac?

Jela se nasmije i kimanjem glave prihvati ponuđenu cijenu. Ali svima je bilo jasno da nije postigla planirani ekvivalent.

— Sapuna nemate? — progundā starac sebi u bradu. — E, on nam je potrebniji od kruha. Suhim zlatom bih ga platio.

— Imamo svega, strikane, — odvrti Jela.

— I sapuna?

— Svakako. Tri komada. Baš za tvoju bradu. Eto ih u starije. Štedjela žena za sinove. No kako oni ne salaze k moru, prisiljena je izmijenjati ih njihovoj djeci za kukuruz.

Starica izvadi iz vrećice tri okrupna komada sapuna domaće proizvodnje, i jednog po jednog pruži bradonji, koji ih, lakomo, primi u svoje ručetine.

— Lijepo miriše, — primijeti on, gurnuvši jedan komad pod nos. — Ali lagašan je, sav se procapio.

— Ta nije spravljen od mrtvačkih kostiju, — uvrijeđeno će starica. — Vidiš li i sam da se još cmari od maslinova ulja. Dvije godine je star.

— Dobro, de. Pristaješ li na kilogram po komadu?

— Zar te nije stid, striče! — umiješa se Jela. — Onamo kaže da bi ga suhim zlatom platio, a ovamo, mukteše nastoji iskamčiti.

— Sabaota mi, pogan jezik imaš, ženo! — ljutnu se bradonja. — Da sam ja, kojom nesrećom, tvoj muž, krvcnuo bih te po gnjidama da bi te trnci prošli. Ni jedna ti u glavi ne bi ostala živa!

— Kad bi takav delija šmrcao sa mnom skupa pod jednim će-

betom, preko noći bih ja od tebe napravila ljudinu — sjekirom bih ti bradu obrijala. Bogami! Misliš: žuto zlato, žut kukuruz, pa platio jednim ili drugim izlazi na istu mjeru. Uostalom, pošto ja nisam tvoja žena, nego žena moga muža, ima izgleda da on jednoga dana umjesto mene krvne tebe po čupici.

— Tvoj borac? — priupita starac.

— Tko drugi? Neborci su pognojili brade. Kukuruzari.

— Skuplji je danas kukuruz od zlata, ženo.

— Neka bude i tako, — saglasi se Jela. — Ali s našim sapunom ne ćeš razmekšati bradu.

— Ni tada kad bih platio dva kilograma po komadu?

— Ne, — vatreno će žena. — Ni tada. Tri puta tri jesu devet . . . Jesi li sporazuman?

— Ta to je nesretan broj, — uzvrpoljeno će starac. — Zar vam to nisam rekao? Neka bude osam.

— Ni govora, — nepopustljivo će žena. — Uostalom, taj broj se, strikane, i ne odnosi na tebe, nego na nas. Mi na sebe primamo tvoju nesreću.

— To je istina, — predomisli se starac. — Neka, ovaj put, bude tri puta tri. Radi vaše djece . . .

— Gle dobričine! — naruga se Jela. — Svrbi ga glad naše djece . . .

— Nisam ja ono što vi mislite, žene, — s korbom će starac. — Nije sve ni u bradi; nekada i pod bradom sine čisto lice.

— Tako i ja mislim, starino, — umiješa se Mandica. — Glavno je da nije duša dlakava.

Tako su sve četiri žene došle do malo kukuruza. Počekale su još neko vrijeme u očekivanju novih »mušterija«. Ali kako nitko od seljaka nije prilazio njihovoj starudiji, a uz to se za brijegom pojavio više nove grupice »trampaša«, one se dogovore da s preostalim stvarima pređu u susjedno selo. Tada, u trku, zabrza kraj njih mali balonjica, goneći pred sobom nekoliko mršavih ovčica. Odmakavši dvadesetak koraka, mališan podviknu, zabacivši glavu natrag: »Spašavajte se, žene, banda je za prvim kućama.« I časkom se izgubi za plotovima.

Jela uz pomoć Mandice šutke pretoči kukuruz u dvije vrećice, koje polože u trešelj. Zatim prečacem povede svoju družinu prema moru, izbjegavši tako prvim mecima koji zapraštaše za njihovim petama.

A sunce je sve više žarilo nesnosnom omarom i cvrčci neumorno skladahu svoju čudnu pjesmu.

Nada Šober

Pjesme

RUKE NA RASTANKU

*Nikada ne ću moći da ti kažem zbogom, jer
to bi značilo
da se odričem sebe u svome tijelu.*

*Ja danas mrzim svaki pokret nečije ruke,
koju mi pružaju na rastanku,
i mislim,
da bih im morala reći da nije potrebno
pružati ruku, jer
me nitko od njih ne će naći na cesti,
na kojoj očekujem nekoga.*

*Vjerujem da me ne bi razumjeli, jer
ja ipak želim
ruku,
samo jednu jedinu ruku,
kojoj ne mogu kazati zbogom.*

NAŠI SU SUSRETI BOJE

*Nemoj razbiti zelenu sliku susreta u ogledalu prošlosti, jer
ni krhotine ne mogu izblijedjeti.
U nama je uvijek nešto zeleno.*

*Ne mogu ti više pružiti bjelinu trave i mekog ležaja, jer
sedam je prošlo godina,
od sedam krikova mahovine,
što je vrisnula za bjelinom.*

*Noćas ću na dno jezera potopiti
uspomene
i preko tvog tijela položiti
pređene putove moje mladosti.*

*Pokušat ću nizovima riječi prekinuti lanac sjećanja
i na rubovima misli tražiti cvjetove, sa svim crvenim bojama.
(Noći u crvenom ne mogu se zaboraviti.)
Crveni cvjetovi,
reci,
da ne će uvenuti.*

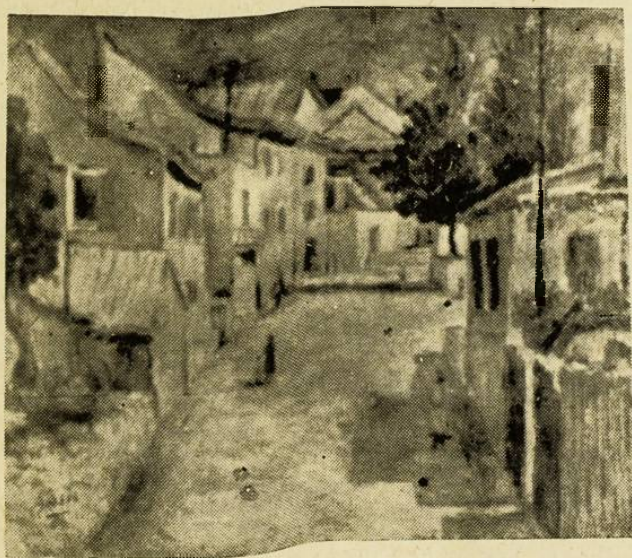
*Kad ćemo zajedno s noći napuštati mirise šume,
sa staklene plohe jezera nestat će sjene breza.
Mjesec će se spustiti na dno, da bude prijatelj uspomena.*

*Zovu nas žute daljine, jer bez njih nema crvenih cvjetova.
Crveni cvjetovi u žutim daljinama tek pōstaju jasno crveni.*

*Nemoj se odreći puta žutih daljina,
makar ćemo naći i plavu pticu probodenu trnom.
Ona će ostati na cestama iza nas.
Na cestama s ljubičastim kamenjem, jer
svi su naši susreti boje.*

U nama je uvijek nešto zeleno.

(Iz ciklusa »Drhtaji boja«)



Ljubo Bašić

Ulica

D. Krsto Stošić

Šibenski škver, galija i galijoti

Šibenski povjesničar Dinko Zavorović spominje da je već prije 1384. g. postojao u Šibeniku arsenal (škver) na mjestu »Postinje« (zapravo: Podstinje), dakle u šibenskom predgrađu Docu, gdje su i danas visoki grebeni iza kuća na obali. Škver je bio ograđen bedemima (»merlate muraglie«), da ga ne bi opljačkali gusari. 1443. g. on se nazivlje općinskim, a spominje se još 1457. g. Od njegovih kalafata (brodograditelja) kao najstarijega nalazim Radoslava, 1391. g. (D. K. Stošić, Popis pergamena samostana sv. Frane u Šibeniku, br. 52, rukopis). 1448. spominju se protomagister kalafat Martin Radigostić, te Vukić Dominčić i Juraj Radmilović, sve naši ljudi. Ovaj je škver bio napušten, jer je bio izvan gradskih bedema.

Gradski knez Krsto Marcello dozvolio je 30. kolovoza 1448. kalafatima da urede škver na prostoru uz crkvu sv. Nikole putnika i u tu im ga svrhu zauvijek doznačio. Oni su tu podigli radionice, držali katran, oruđe, drvo i drugo. Kalafati su bili naši i strani, kao: Martin Grbešić, 1479. g., Pavao iz Padove (ujedno vlasnik jedne velike lađe), 1474. g., i drugi. Petar Venesijanović (nosi pohrvaćeno ime!) iz Mletaka sklapa 15. siječnja 1496. ugovor s plemićem Mihoviom Simeonovićem da će napraviti lađu koja može držati do 300 stari žita, koja će se platiti prema njezinom kapacitetu, a Mihovio će mu pribaviti na obali drvo, željezo, katran i stupu (Not. arhiv, 26, II c 17). Petra nalazim živa i 1506. g. 1542. g. radila se u Šibeniku lađa 24 stope duga, dakle prilično velika.

Da je brodograditeljstvo onda u Šibeniku bilo razvijeno, vidi se po ovome: u ožujku 1530. netko javlja kapetanu na Rijeci da turski vojvoda Murat iz Obrovca traži iz Šibenika brodograditelje (»marangoni e calafati«). Muratu je bilo odgovoreno (jer mu se nije htjelo ići na ruku) da ih nema i neka se obrati na Mletke (Monumenta Habsburgica, I.). U to je vrijeme živio u Šibeniku neki kalafat nazvan Juda, možda radi svoje brade.

7. veljače 1608. dobila je bratovština sv. Nikole dozvolu da na svom posjedu na obali, između ulice Dobrića i Beneda. drži škver, dakle ondje gdje je i prvašnji bio. Na njemu su se gradile lađe »brigetine« i druge. U Srednjem vijeku lađe imaju mnogo naziva, prema svojoj veličini i svrsi. U spisima se susreću imena: gripetun ili gripetta, 1494. g., grippa, gripet, 1504., pohrvaćeno: gripanica, 1528., gripo sive barca, u istom vijeku; pedetina (latinski), 1522., bracara, 1560., bucio i marceliana (trgovačke lađe), sagitta i galija (ratne), caravella

(za veću plovidbu), leut, trabakul, gondola ili barca (i sa 6 vesala), svičarica.

Čini se da je Stjepan Šižgorić 1790. g. bio posljednji protokalafat škvera kod sv. Nikole, jer je ovaj koncem XVIII. vijeka prenesen u šibensku Dragu, koja je par godina prije Prvog svjetskog rata zatrpana.

Marko Ježina iz Murtera unajmio je Dragu od Općine 1832. g. Njegov su brodograditeljski rad nastavili sinovi mu Šime i Krsto sve do blizu 1895. g. Izrađivali su manje lađe, a popravljali i veće.

Nadzor nad mornaricom i pomorskim prometom u Šibeniku imao je admiralj. Općinsko ga je Vijeće biralo svake druge godine.

Soprakomit je kapetan šibenske galije. Bio je plemić i općinsko ga je Vijeće biralo na pet godina.

Mletačka je republika 1. veljače 1432. odredila da kapetanom šibenske galije mora biti plemić iz grada, koji zna jezik mornara, kako su to oni tražili (Listine, IX., 50). Od XIII. do XV. vijeka kapetani su se zvali comiti, a kasnije supracomiti.

Nekako od 1426. do 1433. bio je soprakomitom šibenske galije Toma Jurić.

Juraj Šižgorić, »negda kapetan šibenske galije«, bio je 1466. g. u službi na trgovačkoj lađi Grgura Miličevića.

1469. g. naoružao je Šibenik svoju gradsku triremu, sa kapetanom Tomom Tomaševićem i Cvjetkom Tobolovićem. Sva njezina posada sastojala se od mornara šibenskoga kotara: iz Raslina, Prukljana, Orišja, Kosevića (Daniła) i Nevesta. Toma je i 1474. g. soprakomit šibenske galije.

Glavne pučke bratovštine: Gospe od Milosrđa (kasnije u Novoj crkvi), sv. Ivana, sv. Marka i sv. Duha, prodale su 1501. g. crkovnu srebrninu, jer su o svom trošku naoružale fustu (triremu) proti neretvanskim gusarima. Dužd Aug. Barbadigo naredio je 10. ožujka 1501. da se bratovštinama naknadi trošak (Miagostović, Il N. Cronista, I., 13). Ali istom 11. svibnja 1503. bratovštine su međusobno uredile dugeve (Not. arhiv, 26, IV d 134).

1502. soprakomitom šibenske trireme je Mihovio Ferro, od 1538. do 1540. Juraj Draganić, 1543. Juraj Divnić p. Šime, a 1563. Franjo Dragojević. 1570. g. soprakomitom je ne trireme nego kvadrireme šibenske Petar Mihetić. U bici kod Lepanta, 1571. g., sudjelovala je šibenska galija »Sv. Juraj« sa soprakomitom Krstom Lučićem. 1630. g. zapovjednik je šibenske galije Nikola Vrančić.

Prije Kandijskog rata (1645.—1669.) Šibenčanin Ivan Miagostović dao je u Šibeniku napraviti ratni galion sa tri katarke, koji se zvao »Sv. Ivan«, i naoružao ga topovima i puškama. Imao je posadu od 20 ljudi. Ivan je za najveće navale Turaka na Šibenik 1647. g. uspješno svojim topovima branio grad, a sudjelovale su kod toga još dvije galije.

Šibenska je trirema imala i svoga kapelana, 1504. g. u osobi podkanonika Mihovila Jazvića.

Pomorstvo Šibenika bilo je relativno razvijenije prije Kandijskog rata, nego kasnije, kad je staro žiteljstvo izumrlo, većinom od kuge 1649. g., a novo se iz zaleđa naselilo.

Zanimljivo je da je sa prvim moroplovcima koji su polazili na otkrivanje Novog svijeta bio i jedan Šibenčanin: Martin Jurjević, koji je preminuo »na oceanu«, pa su mu bratimi Gospe od Milosrđa 12. ožujka 1492. dali otčitati zadušnice.

Za šibensku triremu sakupljali su se mornari iz sela šibenskoga kotara prema posebnoj praksi. Seljaci su davali mornare na zahtjev vlasti i za nje sakupljali novac i obrađivali im polja. Izbor mornara vršio se obično ždrijećom. Ovakvo sakupljanje galijota nalazim 1463. g., radi turske pogibelji.

3. travnja 1503. uglavljeno je pred bilježnikom kako će se davati ljudi (galijoti) za šibensku triremu iz naše Crnice. Tu Jurat Jadrijević, Grgur Marčić, »suci sela Cermnice«, Toma Martičić, Martin Milojević, Ivan Unčikusović, Mate Marčić, Ivan Vukomilović, Andrija Milković, Pavao Radnić, Ante Diodatović, Marko Čarica, Andrija Benada, Ante Radnić, Ivaniš Marković, Pavao Vukihović, Ante Benada, Martin Ivanović, Ante Lupešenić, Bogdan Diodatović i Ante Milojević, svi u ime sela, žele da se utvrdi red i ovaj zauvijek uzdrži, kad se imaju birati ljudi ili galijoti za triremu. Utanačiše da se bači kocka (sors) i da oni budu galijoti, na koje padne kocka, time da mogu mjesto sebe poslati koga drugog na galiju. Selo, pak, mora svakom galijotu dati 4 dukata, i galijoti su oslobođeni od drugih podavanja (angaria). Za to će svaka kuća (focus sive poddimica) dati 15 soldi, a bolje stojeći pridat će tome prema svom imovnom stanju i mogućnosti. Pri ponovnom biranju, prvi se galijoti ne će oper birati, dok se svi drugi ne izredaju. Ove godine izabrano je 6 ljudi (Not. arhiv, 26, IV d 80, 81).

12. svibnja iste godine seljaci iz Prhova uglavljaju pred bilježnikom kojim će se redom davati galijoti za triremu šibensku, koja se dobro naoružala, po naredbi gradskoga kneza. I oni biraju kockom (sors) i da oni budu galijoti, na koje padne kocka, time da mogu mjesto ili focus 2 libre, a imućniji po taksu. Izabrano je tada 9 galijota (Not. arhiv, 26, IV d 135 ab).

1520. g. opet se naoružava trirema. Pojedini izabrani galijoti sklapaju ugovore sa svojim zamjenicima. Neki za to nude po 13 i 14 dukata. Najamljeni zamjenik obvezuje se da ne će uteći s lađe za cijelo vrijeme koje bude određeno da mornari ostanu na brodu.

4. travnja 1537., poslije seoske skupštine, suci sela Žirja daju pred javnim bilježnikom izjavu o načinu davanja galijota. Ako tko ne će da plati taksu za galijote, neka sam služi i dobit će nagradu od sela. Bacanje kocke nije potrebno (Not. arhiv, 32, IX b 163).

Istog dana izjavljuju kod bilježnika Jezerani s Murtera da će onome na koga padne kocka da bude galijot isplatiti u tri puta 15 dukata. Istoga mjeseca obvezuju se Žirjani da će dati svom galijotu 20 dukata, pored plaće koju će imati na brodu (Not. arhiv, 32, II b 163).

Kad je 1539. g. bilo sakupljanje galijota za šibensku triremu, mnogi se javljaju dobrovoljno, jer im selo plaća i do 20 dukata, ali je iznos trebalo utvrditi kod bilježnika.

Nikola Desanović, sudac sela Betine, izjavljuje, poslije seoske skupštine, 22. kolovoza 1539. pred bilježnikom i više galijota da će na šibensku triremu poći onaj na koga padne kocka. Svatko u selu ima dati galijotima 3 libre i nadnicu za obrađivanje, dok ne bude galija stavljena u raspremu. Isti galijoti ne će biti birani drugi put (Not. arhiv, 32, III b).

Šibenski Rogozničani daju 1543. g. svom galijotu Pavlu Poguri-noviću 30 dukata zato što ide na galiju. Toliko plaćaju svojim galijotima i neka druga sela.

Na 12. ožujka 1545. sela Jezera, Podlanovo, Zažvina, Vrtline (šibenski Varoš) i Crnica, Rakitnica, Zlarin, Tribunj, Srima, Oštrica, Prvić, Zaton, Žirje i Primošten izjavljuju pred bilježnikom da se ne žale na nove terete u novcu i ljudima zbog većeg naoružavanja šibenske trireme (Not. arhiv, 33, IV a 120).

1551. g. opet se iz svih šibenskih sela kupe galijoti za triremu i pojedinicima se plaća po 20 i 24 dukata.

I 1566. i 1568. naoružava se šibenska galija.

Petar Bertanović prihvaća 14. travnja 1594. da dobrovoljno služi na šibenskoj galiji mjesto drugih, koji će mu isplatiti 74 talira, i to 20 odmah, a ostatak kad se galija vrati iz Mletaka u Šibenik. K tome, oni koje zamjenjuje obrađivat će mu vinograde, a ako ne htjednu, Petrova će žena zvati druge na njihov račun. Slične ugovore sklapaju i drugi galijoti, za 50 i 70 dukata (Not. arhiv, 54, I 10, Mattiazzo).

Šimun Burtinović (Burtin) i njegov sin Grgo iz Betine obvezuju se 10. travnja 1617. pred harambašom Andrijom Klarinčićem i Matom Vučinićem, sucem sela, da će se i po drugi put natjecati za tađanju službu naoružanja, kako su to činili i drugi, a selo će platiti ocu i sinu po 10 libara svakome (Not. arhiv, 53, III 25). 3. svibnja 1618. dvojica iz istog sela obvezuju se da će služiti na galiji mjesto onih koji su određeni, a dobit će svaki 80 talira (Not. arhiv, 58, II d 11).

Na 21. studenoga 1629. odlučise Zloseljani da za svakoga od 4 galijota dadu 30 reala (od 8 libara). Ako se ne nađu dobrovoljci, onda će o izboru odlučiti ždrijeb (Not. arhiv, 67, I 53).

Razumije se, šibenskih galijota koji su služili za plaću bilo je i na drugim lađama. Tako na pr. Jakov Pravdić iz Murtera galijot je na mletačkoj triremi »Barbara« i 1529. g. pravi oporuku. Ivan Bartulović reč. Frigan 1539. g. galijot je na »trirema baveria« Ante Staničića iz Šibenika

U izvještaju mletačkoj vladi iz 1542. g. kaže se da Primošten daje lijep broj galijota (Commissiones et relationes, II., 159).

1559. g. Šibenik ima 1700 ljudi sposobnih za vojnu službu, od kojih je najviše na galijama (Commissiones et relationes, III., 126).

Iz »Povijesti Šibenika«, rukopis.

Roko Dobra Pjesme

MARIJI

TOLIKO TE VOLIM

*Rekla si: Ah, što volim srpanj!
A ja sam ga stao čekati,
jer sam pomislio: onda i mene voliš.
I došao je, evo, uzavreli srpanj,
mahnuti srpanj, pijani srpanj,
došao je i uskoro će otići,
al tebe nikada, ljubavi.
Istina, nisi mi rekla: Doći ću,
ali ja ti svejedno mogu reći:
Volim te! volim te! volim te!
I ja ću stoga čekati
još jedan srpanj, pa još jedan,
i tako sve redom do onog srpnja,
kad više ne ćemo moći doći
ni ja, ni ti . . .*

NEKAD BIJAH

*Nekad bijah drhtaj pjesme neispjevane,
krhka tuga u paučini sjećanja;
nekad bijah plava čežnja u naručju kadulje,
a sad — nemir ojađenih valova!*



Ante Šantić

Ribar

Mate Beretin

Rasulo

Komandir je Šeste čete bio srdit. Njegova namjera da na račun otpusta Save Vujića kući, nešto od njega sazna, sada se poremetila. On je htio početi ispitivanje odreda i zato je pozvao prvog čeinog čete. A, eto, slučaj je bio tako glup i poslao mu baš toga čovjeka, kome ni malo nije stalo da otiđe iz vojske. Znači, Savo je Vujić zato dobar vojnik, jer nema kud kamo. »Zar vojska — mislio je — ukoliko nije raspuštena rulja, zar je onda ona zaista utočište bijednika i beskućnika?« Kapetan je postajao sve ljesniji, ali se svoje namjere nije htio odreći. Čak je odlučio da bude što uporniji i da na koncu uspije.

— No, što ti zapravo hoćeš? — ponovi nakon kratke stanke.

Prije tog ponovljenoga pitanja i Savo se Vujić zamislio. Njegove zadnje riječi, s kojima se htio komandiru izjadati, probudiše mu najbližu prošlost, posljednje mjesece pred rezervu . . . Kao besposlen radnik klatario se od Zagreba do Beograda, u društvu druga Stanka, također manuelnog radnika. Zimi bi spavali po prenočištima, Stanko bi svoju odjeću strpao pod glavu, a Savo, u kome je neprestano živio vojnik, svoje bi hlače pažljivo raširio i legao na njih, pa bi se ujutro činile kao ispeglane. On je često pričao drugu o svojim namjerama da se javi u koju bilo državnu službu, premda mu to nije bilo moguće zbog grijeske koju su mu nametnuli. Stanko se s njim izrugavao, govoreći da voli radije gladovati, nego li obući neku državnu uniformu. Bit će da je taj Stanko u tome sličio na Jakova Batinicu. A nije bio loš, znao bi podijeliti ono što je imao za vrijeme skitnje. Istina, volio se napiti kad je imao novaca i rado bi zapjevao. Pa ipak se ni on Savi nije javio, premda je on jedini znao njegovu adresu. Možda nema novaca za kartu? A moguće ga je i zaboravio, upoznao se s drugim, s kojim pješači, kao što se to dešava u skitnji. Tako Savo Vujić, ot kako je u rezervi, nije dobio ni od koga slovea. A komandir ga šalje iz vojske kući. Ići će ako se mora, no da se tome veseli, kako to kapetan očekuje, ni govora. Zato se Savo i usudio da na komandirovo pitanje: »Što ti zapravo hoćeš?« izrazi svoju želju, koju je za sve vrijeme rezerve nosio skrivenu u duši.

— Htio bih se, gospodine kapetane, ponovo aktivirati, ako ne kao žandar, a ono kao vojnik. Vidjeli ste da sam sposoban redov, možete mi povjeriti koju bilo dužnost, ja sam je u stanju izvršiti.

Ali ga komandir prekine:

— Ti bi se htio aktivirati. U tome dakle grmu leži zec. Ej, Savo, Savo, i tako nas ima previše. Milione koštamo državu.

Htio je još reći kako se ti milioni uzaludno troše, ali, sjetivši se svoje namjere, nastavi:

— Dobro. Vidjet ćemo. Treba te provjeriti, da li si zaista zavrijedio da te se ponovo aktivira.

Savo se obradova. Kapetan je obećavao ono što je redov želio. Zato reče:

— Gospodine kapetane, spreman sam za svaku službu.

Komandir je ponavljao:

— Vidjet ćemo, vidjeti da li si dobar vojnik. I da ti ćeš reći, tko te je nagovorio da ne primiš doručak.

Da nije kapetan spomenuo doručak, Savo bi, zanesen za svojim aktiviranjem, zaboravio zašto je pozvan. Sad tek on dođe k sebi i uvidi da je svrha njegovog dolaska kapetanu saslušavanje. Komandir produži:

— Ti ćeš meni reći tko je nagovarao vojnike da ne prime doručak i aktiviranje ti je osigurano. Jer, ti si pravi vojnik. A ono gore — on pokaže rukom prema sobama drugog bataljona — ono gore je obična rulja. Konačno, treba da znaš da si ti Srbin.

— Ja ću vam, gospodine kapetane, reći, sve po duši, onako kako znam, — počeo Savo, bez ikakve bojazni i razmišljanja. — Da, tako vam je to bilo: gospodin je narednik Bukvić komandirao »Na lijevo!«, htijući da nas povede pred kuhinju na doručak, onako kako je to bio običaj svakog jutra.

— A dalje? — prekine ga kapetan nestrpljivo.

— A dalje, — nastavi Savo, — čim sam se okrenuo na lijevu stranu, odmah se sukobih s redovima. Kao da me je netko uhvatio, okrenuo na lijevo prema krugu i prisilno gurnuo na desnu stranu, te me uputio prema kasarni.

— Znači, netko te prisilio, a tko — ne znaš! — vikne kapetan, dignuvši se sa stolice. — Dakle je sve vas netko prisilio, a ne znate tko? Htjeli bi reći: Svi smo krivi, a nitko nije kriv! Ej, Savo, pokvarena žandarino stara!

Komandir se približi Savi Vujiću.

— Ja s tobom kao s djetetom. More, hoćeš kući, hoćeš li se aktivirati, biraj što hoćeš, a ti meni tako! I onda će još netko reći da nemam pravo kad kažem da s vama treba razgovarati jedino sa šamarima!

Kapetan Žarković podigne munjevito desnicu. Zaboravivši da mu je dlan zavezan, opruži prste onoliko koliko mu je zavoj dozvoljavao, te ošamari Savu.

Udarac je pao nenadano. Savo je jedva primjetno nagnuo desnu stranu lica prema desnome ramenu, sama ga je čuška pokrenula. Osjeti kako mu je na lijevi obraz pao neki mekani udarac, koji se dao izdržati, jer je zavoj s kapetanova dlana umanjio bol. Zbog toga se čuška nije jako čula, pala je tupo i Savo je u prvi čas samo buljio u kapetana. Štoviše, ukočio se te, bez da je znao kako, zauzeo

stav mirno. Činilo se kao da je od komandira dobio neko naređenje, te se sprema da ga pozdravi i rekne: »Razumem, gospodine kapetane!«

Ipak, to nije rekao. Čas je šutio, a onda, iza dobivenog udarca, olabavio lijevu nogu, olakšavši time tijelo i umanjivši bol.

— Ali zašto, gospodine kapetane? Zašto šamar? — izreče ono što je u tome času osjećao.

Pred dva dana je dobio čušku od Andrije Katića, po naređenju komandira, a sada je od istog oficira ošamaren. A sve na pravdi boga.

— Ali zašto, gospodine kapetane? Zašto šamar?

Ponovi i učini mu se da se svi njegovi ideali dobrog vojnika ruše. Zbogom, moja vojsko, posvadismo se dakle, i Savo se rastaje s tobom! . . .

No on nije imao vremena za rastajanje, kapetan je naglo otvorio vrata kancelarije i viknuo:

— Narednik Bukvić! Ej, Bukviću, vucibatino stara, gdje si?

Bukvić, koji je upravo izlazio na hodnik, ču komandira i požuri k njemu. Kapetan mu zapovjedi:

— De mi brže strpaj u zatvor ovoga Srbina!

Zatim doda:

— I pošalji mi slijedećeg.

Narednik je bio uvjeren, da pod »slijedećim« komandir misli na Andriju Katića, Savina susjeda u četnom stroju.

*

Kad se narednik Bukvić, nakon što je svojom rukom zaključao šavu Vujića, požalivši u duši toga dobrog vojnika, javio redovu Katiću, Andrija tek što bijaše zadrijemao . . .

On se također uplašio, kad su ono pozvali njegova susjeda Savu, ali se onda smirio. (Bukvić se natezao s Batinicom i to je vojnike zabavljalo.) Najzad je Andrijom obvladala ona tupa bezbrižnost koja na časove spopada vojnika kad se odmara. On je, onako naslonjen svojim širokim leđima na zid, zatvorio oči i pao u lagan san.

I već mu se prisnilo da vidi redove — cijeli je Jedanaesti puk marširao idući na ratnu vježbu. Gleda Andrija vojnike i oficire, i odjednom mu se prićini da su vojnici postali ovce, golemo stado, kao da se stoka cijeloga njegova sela sakupila i juri, no kuda? Onda se, nenadno, oficiri izgube, bez da se zna kuda su otišli, a ostao je samo pukovnik Radonja, s kočijom koju voze dva velika crna konja. Tada počne nestajati i kočija, točkovi se sve slabije vrte i postepeno iščezavaju u prašini, konji kao da su se otrgnuli od ruda, dok naposljetku ne nestane i sam komandant puka, a umjesto njega Andrija ugleda Jakova Batinicu. Ide, mangup jedan, i kao da upravlja s vojskom, a zapravo je pastir koji vodi ovce, čak i batinu ima. Andrija je primijetio da je batina od jasenova drva, jer nije kriva.

Maše tako Jakov svojim pastirskim štapom kao da komandira ovcama, a ove ga ne slušaju. Batinica se najad razljuti, zamahne štapom, ali ne da njime udara stoku, nega ga hitne i baci nekud u nepovrat. Stoka se razbježa, ovce jurnuše na razne strane, kao da je odnekud na njih nasrnuo vuk. Andrija prati očima: jedan dio krđa juri, i kuda će, kao za inat, nego baš u onu najplodniju ogradu njegovih žitarica. Katić skokne, požuri, hvata kamenje, da bi se s njime hitao u stoku i spasio svoje plodove, no ni jedan kamečak ne može dohvatiti, premda se pred njim nalaze čitave hrpe. Razjareni Andrija razgibao se cijelim tijelom, no uzalud. I, najzad, jako se trgne pa, udarivši laktom o zid, probudi se. Ustvari, probudio ga je glas narednika Bukvića.

— Andrija Katić, naprijed! Javi se komandiru.

Andrija se protegne. Možda je netom usnuo, a činilo mu se da je sate i sate spavao. Kakav glupi san? Žurno se digne, nakon što je pogledao na jednu i drugu stranu da se uvjeri gdje se nalazi. Znači, komandir ga zove na saslušanje. Ali gdje je Savo?

— Požuri! — upozori ga Bukvić nekim potihim glasom. Nema sumnje i taj je grlati dugonja imao srca prema poslušnom redovu kad bi se taj našao ugrožen od oficira.

Ponukan narednikovim riječima Andrija Katić požuri te izađe na hodnik. Nešto pod dojmom prijašnjeg sna, manje je mislio na opasnost, činio se hrabriji. Očekivao je da će susresti svoga susjeda Savu, gdje se vraća sa saslušanja, i on će mu u prolazu šapnuti što ga je komandir pitao, tako da će se Andrija moći bolje pripremiti i znati što će kapetanu odgovoriti. No Save nema, kao da je u zemlju propao. Andrija se poče pripremati. Najprije će pozdraviti kapetana i reći mu da je došao po njegovom naređenju, a zatim će ga komandir pitati, a on, redov, će odgovarati. No što će ga pitati, što će on odgovarati? »Tko te je nagovorio da ne primiš doručak?« pitat će ga komandir. »Nitko, gospodine kapetane«, odgovorit će Andrija.

U takvim mislima uđe u kancelariju. Našao je kapetana gdje ponešto nervozno šeće. Katić se tome obradovao, jer kad komandir stoji na nogama znači da će saslušanje prije svršiti.

Poznavši Andriju, kapetan je živnuo, obradovao se, što je, kako je Katić mislio, išlo njemu, redovu, u prilog.

— A ti li si to, delijo neznana! — poče kapetan Žarković nekom razdraženom ironijom, ne sačekavši niti da ga Andrija pozdravi. — Upravo kao da sam tebe očekivao.

Stane pred redova, pogleda ga pronicavo pa produži:

— A ti si taj što si se jučer umjesto na lijevu okrenuo na desnu stranu?

Kako je Andrija šutio, komandir nastavi:

— Šteta što ne postoji muzej za rezerviste, smjesta bih te tamo uputio da poslužiš kao divan primjerak naše slavne rezerve . . . Nego, kaži ti meni, vojniče Marije Terezije, imaš li ti tamo u svome seljačkom brlogu nekoga, an? Možda kakvu kućerinu, an?

— Imam, gospodine kapetane, — odgovori Andrija, kome su te niže prijale, premda je u njima osjetio oštri žalac ironije. — Imam, gospodine kapetane. Doduše, nije kućerina, nego nekakva jadna pločara, ali ipak, gospodine kapetane, ona je moja sirotinja. Krov je nad glavom, a to je glavno.

— Krov nad glavom, veliš?

— Da, krov nad glavom.

— Dobro! — pitao je komandir dalje. — A deder mi reci, delijo neznana, imaš li nekog pod krovom te tvoje, kako si je on nazvao, pločare, an? Možda kakvu ženetinu, an?

— Imam, gospodine kapetane, — osmjehne se Andrija. — Kako ne bih imao. Imam žensko čeljade, svoju Janju. Istina, boležljiva je, tri sam je puta vodio u bolnicu. Vuče vam se ona, gospodine kapetane, s oproštenjem kao ispremlaćena kuja, no ipak, čuva mi kuću i ono sirotinje. Jer, što bih ja sada da nemam Janje? . . .

Tko zna dokle bi Andrija razvukao da ga komandir nije prekinuo.

— Dobro, dobro, dalje me ne zanima . . . Nego, još mi reci da li je iz tebe i te tvoje Janje šta ispalo? Možda kakav mangup, kakvo mule . . . Jedno, dvoje, troje, an?

— Četvero, gospodine kapetane, — odgovori Andrija s ponosom.

— Četvero! — upade komandir. — Znači, ti zaista nisi postio? Andrija se nasmije i poče:

— Imate pravo, gospodine kapetane. Stariji sin je već gotov mangup, u svakome se pismu žena tuži na njega. Sirota Janja! — Andrija uzdahne i htjede nastaviti, no kapetan ga i opet prekine.

— Pa dobro, delijo, kad je sve to tako, kaži ti meni po duši da li bi želio otići vidjeti tu tvoju pločaru, tu ženetinu Janju i tog tvoga fakina koji sigurno već naganja seoske curetine? . . . Mislim, bi li htio otići kući?

Andrija se zbuni. Časak je šutio i gledao u komandira nepovjerljivo. Najzad promuća:

— Gospodine kapetane, kako se uzme.

— Kako to: kako se uzme?

— Htio sam reći, — odgovori Andrija, — ako je to ozbiljno onda bih, kako da ne bih, želio vidjeti kuću.

— Znači: htio bi kući, — ponovi kapetan.

— Htio bih, — potvrdi Andrija.

— A bi li htio, — komandir stane sasvim uz redova, okom u oko. — A bi li htio reći tko te je nagovorio da jučer ujutro ne primiš doručak?

Andrija se Katić trgnu.

— No, bi li to htio reći?

— Ali, gospodine kapetane, — mucao je Andrija. — Ja ne znam, ja . . . Nitko me nije nagovorio.

Kao ono malo prije na lice Save Vujića, sada se kapetanova pesnica podigla a zatim spustila na obraz Andrije Katića. Razjareni komandir pride vratima, otvori ih i vikne:

— Bukviću! Naredniče Bukviću! . . .

Kad se narednik pojavio, kapetan mu reče:

— Ovoga mi smjesta odvedi da Savi pravi društvo.

Zatim zajedljivo doda:

— Neka braće zajedno, neka.

(Ulomak)

Ivo Jelić

Pjesme

USPOMENA

*Tvoje lepršave kose
ostat će u krošnji masline
a tragovi bosih nogu
u zgaženom mravinjaku.*

*Ruke će ostaviti trzaje
na pokidanim cvjetovima
a poljupci se izgubiti
negdje u tišini trave.*

POVRATAK

*Primi majko
mene umornog*

*Jedino Ti
osjećaš bol
ovoga sina skitnice*

*Kada predem stari prag
ja želim odmor
u Tvome krilu*

*Saptat ćeš mi one drage riječi
a oči moje
gledat će tvoju dobrotu*

Vindex

Konclogor Zlarin

Prema direktivama komande talijanske 2. armije, komanda XVIII. armijskog korpusa u Splitu odredila je u prvoj polovici ožujka 1943. g. da — s privremenim izuzećem dvaju-triju mjesta uz obalu, u kojima su bile okupatorove posade — iseli i u koncentracione logore pošalje svo muško stanovništvo, počam od 15 godine života dalje, sa područja dalmatinske Zagore (trokut Šibenik — Trogir — Drniš). Navodni cilj toga bio je vojnički: »... odvesti što je moguće više sposobnih ljudi sa područja kojim notorno haraju pobunjenici . . .« (dopis komande XVIII. armijskog korpusa od 28. svibnja 1943., Br. 1920/AC), ne ostaviti na njemu ni one koji su »mlaki i indiferentni« prema okupatoru (depeša iste komande od 7. travnja, Br. 5201/OP), iz bolnica pustiti samo one internirce »stanje zdravlja kojih je trajno oslabiljelo« (dopis komande pješadije divizije »Bergamo« od 27. lipnja, Br. 1083/AC). Ali glavni, pravi cilj bio je: silom iseliti te glađu, batinama i stradanjima svake vrsti umoriti slavensko stanovništvo okupiranog područja, a dotle iscrpsti njegovu radnu snagu u svoju korist, slanjem u logore talijanskog Regna na prisilan rad, sa koga se nitko ne bi vratio svojoj kući.

Svoju odluku saopćila je komanda XVIII. armijskog korpusa dopisom od 12. ožujka 1943., Br. 3966/OP, okupatorovom guverneru u Zadru, a već 17. istog mjeseca depešom Br. 4265/OP javila mu da će totalno »čišćenje« (»rastrellamento«) Zagore uskoro započeti pa moli i njegovu privolu. Guverner Giunta dao ju je odmah, i korpusna je komanda 19. ožujka depešom Br. 1859/Serv. naredila svojoj 1. brzoj (konjičkoj) diviziji »Eugenio di Savoia« u Šibeniku da tu uredi jedan »tranzitni koncentracioni logor« za 1000 osoba. Civilni komesar za kotar Šibenik dr. F. Vecchi javio je istog dana depešom Br. 618 R/OP zadarskom prefektu da je za smještaj logora stavio na raspoloženje vojničkoj vlasti otoke Zlarin i Logorum. Već sutradan jedan viši oficir divizije »Zara« došao je na Zlarin i odabrao rt Marin za smještaj logora.

Ideja osnivanja jednog koncentracionog logora na Zlarinu je, zapravo, starijeg datuma. Još u ožujku 1942. g. talijanski je okupator htio na Zlarinu urediti jedan logor za političke internirce i njihove obitelji. U tu je svrhu 28. ožujka 1942. došla na Zlarin jedna posebna vojnička komisija, i njen je izbor mjesta za smještaj logora pao na »Oštricu«, kraj samoga sela. Ali blizina partizanskog Šibenika navela je okupatora da promijeni svoju odluku i da koncentracioni logor uredi na Molatu.

»Rastrelacija« Zagore započela je dan-dva prije 23. ožujka 1943.,

najprije od strane Splita i Trogira, a par dana kasnije od strane Šibenika i Drniša (30. ožujka) »Rastrelaciju« su izvršile simultano divizije »Bergamo« i »Eugenio di Savoia«, prva od strane Splita i Trogira, a druga od strane perifernih sela Drniša (Ljubostinje) i Šibenika. Izvršena je potpuna blokada »rastrelacionog« područja; hiljade vojnika nastupale su sa polaznih točaka prema Primoštenu i Rogoznici, hvatajući i odvođeći sve muškarce koje bi našli, pljačkajući i paleći, ubijajući goloruke ljude, čak i djecu od 11 godina.

23. ožujka logor na Zlarinu (»Campo concentramento rastrellati di Zlarino«) »proradio« je: tog je dana, naime, dovedena u nj prva skupina »rastreliranih«, njih 60, iz Muća i okolice.

Na golom i krševitom tlu rta Marin ograđen je bodljikavom žicom prostor od samih 80x80 m, u koji su, kroz nepunih deset dana, bačene hiljade interniraca, tako da je logor izgledao kao mravinjak. U tom prostoru ograđen je, opet, žicom manji prostor za tkzv. »logor izoliranih«, u koji su smješteni internirci koje je okupator uzeo za taoce. Nešto kasnije ograđen je žicom do prvog logora još jedan manji prostor.

U zlarinski logor dovedeno je oko 3000 ljudi. Sa područja Drniša bilo ih je iz Ljubostinja, Koprna, Cere, Nevesta, Radonića, Mirlovića u Zagori; sa područja Šibenika — iz Jadrtovcu (mnogo), Grebaštica (vrlo mnogo), vrlo mnogo i iz Boraje, Mravnica, Vrsnog i Podina, mnogo iz primoštenskih i rogozničkih sela (ösim obaju mjesta), zatim: sa Konjevratu, Danila Kraljica, Danila Birnja, Dubrave i Krapnja; sa područja Trogira — vrlo mnogo iz Suhog Doca, mnogo iz Segeta, Marine, Vinišća, Sratoka, a veći broj iz Blizne, Bristovice, Ljubitovice, Lepenice, Prapatnice, Drvenika velikog i Labina. Bilo je interniraca i sa Srime, Donjeg Polja, Bilica i Zlarina te samoga grada Šibenika. Samo na području Muća, Lećevice, Radošića, Labina, Prgmeta i rta Ploče »rastrelirano« je 1695 osoba (dopis komande XVIII. korpusa od 28. svibnja 1943., Br. 1920/AC). U logor su slani i uhapšeni karabinjera divizije »Eugenio di Savoia« sa područja Šibenika i okolice, koji su bili, kako veli dopis komande te divizije od 19. travnja 1943., Br. 612/AC, »označeni ili sumnjivi zbog (okupatoru) neprijateljske aktivnosti«. To je odobrila i komanda XVIII. korpusa.

Brojni slučajevi smrti, masovna oboljenja, puštanje jednog dijela potpuno iznemoglih interniraca, a nada sve njihovo odvođenje u skupinama na prisilan rad u Italiju, prepolovili su broj interniraca. Ipak, 30. travnja bilo je u logoru njih 1652, a u času evakuacije logora još uvijek oko 1200.

Koncentracioni logor Zlarin bio je vojnička ustanova. Komandu nad njim imala je do prvih dana lipnja 1943. g. divizija »Eugenio di Savoia«, a otada pa do njegove evakuacije divizija »Bergamo«. Prvim komandantom logora bio je komandant 173. sekcije karabinjera divizije »Eugenio di Savoia« poručnik Gino Di Rosa (navodi se kao takav još 10. travnja 1943.), a za njim podpukovnik divizije »Bergamo« Umberto Pansoya di Borgo (navodi se već 14. travnja 1943.). Djelovanje

ovog plemića u logoru Zlarin pokazuje toliko sadističkog uživanja, da mu nema premca. Uživao je gledati kako čuvari logora batinama tuku internirce, u bolnicu je slao samo iscrpljene i polumrtve ljude. Komesar zlarinske općine dao je — ali dva dana pred evakuaciju logora! — 13. lipnja 1943. pod Br. 107/Ris. ovakvu njegovu karakteristiku: 55 godina star, kupa se gol i tako daje fotografirati, uza sve proteste ženskog stanovništva; mami djecu pod prozore vojničke menze, bacajući im »caramelles«, pa ih polijeva vodom, kao i ostale prolaznike, a osobito mlade djevojke; vrši nuždu u svakom kutu, a najradije gdje imade svijeta; jedna skupina vojnika vikala je na nj da je prasac, a druga ga izviždala.

Za čuvanje logora poslana je posada od 120 vojnika, a stražarsku i nadzornu službu u njemu vršili su karabinjeri, njih 20-ak, XVI. mobiliziranog karabinjerskoga bataljona. Među njima, odreda okrutmima, batinašima i pljačkašima, zlarinski internirci zapamtili su naročito ove koji su se »odlikovali« mučenjem interniraca u masi: komandira logorskih karabinjera brigadira Augusta Bio, vicebrigadira Giovannija Rivu (radi škiljavosti, od interniraca prozvanog »Core«), vicebrigadira Lorenza Recrosio (»Mršavi«), karabinjera navodno zvanog Marengo (po narodnom krštenju »Livaja«, ljevak), jednog mlađeg karabinjera po imenu Bruna, a nada sve jednog neidentificiranog crnog karabinjera srednje dobi i visoka rasta.

Liječničku službu u logoru vršili su ili, točnije, nikako nisu vršili logorski liječnici: sanitetski podporučnik divizije »Eugenio di Savoia« dr. Peppino Chiodera (do 25. svibnja 1943.) i sanitetski poručnik dr. Aurelio Guarnieri, inače liječnik pri općini Zlarin (od 25. svibnja 1943. do kraja).

Hiljade interniraca, dovođene u logor Zlarin motornim brodom »Mučenica«, nisu u njemu našle nikakve nastambe. Naredeno im je da na krševitom tlu razapnu vojničke šatore, po jedan za 18—20 ljudi, a mogao je primiti najviše njih 8. Internircima nije dana ni najmanja količina slame, niti ikakav pokrivač. Gola i vlažna zemlja i oštri kamenje bili su im ležaj, a tvrd kamen uzglavlje. Prva dva dana internirci nisu primili ni komadića kruha i ni kapi vode, a oduzeti su im kod dolaska u logor sav novac koji su imali te svi predmeti koji su se kod njih našli.

Tako je započelo njihovo stradanje, koje je u samih par dana učinilo da više nisu ličili na ljudska bića.

Kroz čitavo vrijeme svog bivovanja u logoru internirci su moreni glađu i žeđu. Davano im je na dan po 11 dkg lošega kruha, izjutra po decilitar i četvrt slabog kavinoga surogata, najčešće kuhanog na morskoj vodi, u podne oko pola litre tople vode sa zeljem, bez začina. Premda je za potrebe logora bilo par bačava sa pitkom vodom, ova se internircima dijelila svaka tri i četiri dana, po četvrt litre na glavu. Internirci su od žeđe naprosto skapavali. Pili bi i more, da im je pristup do njega bio dozvoljen. Novcem koji su kasnije dobivali od kuće potkupljivali su karabinjere čuvarе da im donesu malo vode.

Porcija ove stajala je i do 30 lira. A karabinjer bi često donio — morsku vodu. Upravni i nadzorni aparat logora sistematski je išao za tim da internirani narod žedu izbezumi i uništi. Kad se jedan vojnuk na uzdisaje jednog internirca smilovao te mu donio malo vode, jedan karabinjer čuvar zgrabio je porciju s vodom i bacio je internircu u glavu, a vojnika prijavio.

Hranu koja bi slučajno ostala u kazanu nakon dijeljenja, čuvari su obično prolijevali u more, osim kad bi im se sviđjelo da huškanjem gladnih interniraca naprave oko nje jagmu, kako bi ih mogli batinama rastjeravati.

Glad je već prvih dana bila takva, da su internirci počeli jesti korijenje, smrdjive otpatke hrane čuvara sa smetišta, tražiti među njima kosti, koje su tucali pa jelj. Kad je zlarinski župnik po prvi put stupio u logor, svi su internirci nahrupili do žičane ograde, vičući: »Javite našima da nam pošalju pakete, jer umiremo od gladi!«, na što su ih čuvari razagnali batinama. Pri povratku župnika iz logorske kancelarije, internirci su i opet nahrupili do ograde i bacili preda nj čitavu hrpu papirića sa svojim imenima i adresama svojih obitelji, kako bi im se ma što poslalo. Kumili su i za malo zelja bez soli i začina.

Korist od primanja paketa s hranom (vrlo mnogi, siromašni, nisu ih ni od koga mogli dobiti) uprava logora obrnula je sebi. Bolji i veći dio sadržine paketa logorsko bi osoblje zadržalo za se, pa kasnije za skup novac prodavalo internircima njihovu vlastitu robu. Kad je zlarinski župnik, videći tu pljačku, počeo internircima lično dijeliti pakete, uprava logora zabranila je svako primanje paketa, pripisujući njima a ne sebi pojavu tifusa i griže u logoru. Uprava logora je čak kazneno progonila prodavače bezalkoholnih pića iz Zlarina, koji su htjeli ta pića prodavati internircima.

Higijenske su prilike u logoru bile nečuveno žalosne. Premda su svi internirci došli u logor čisti i okupani, u ovome je, po naročitoj intenciji logorske uprave, ubrzo zavladała užasna nečistoća. Čitavi prvi mjesec dana u logoru se nitko nije mogao oprati (a logor je bio uz samo more!), ošišati i obrijati, premda su internirci imali potrebni svoj pribor za to. Taj pribor uprava logora im je oduzela. Internirci ma nije davana prigoda da peru rublje i da ga mijenjaju, pa su ubrzo bili puni ušiju i svraba. Za čitavi logor postojale su samo dvije zahodske jame, pred kojima su nevoljni internirci satima morali čekati na red, uvijek u strahu da ne izvrše nuždu u hlače, jer su se za to dobivale od karabinjera batine, ili da ne izvrše nuždu izvan otvora jame, jer su se i za to dobivale batine. A u logoru su harali tifus i griža, krvavi proljev je slabio ionako gladu i batinama i nespavanjem oslabljele ljude. U šibensku bolnicu slalo se samo beznadne slučajevi ili internirce koji su već bili na rubu groba, i samo neznaatan broj onih koji su bili zaraženi ili potpuno iscrpeni. Tako je Marin Brkan poslan u bolnicu na sam dan svoje smrti, u umirućem stanju, kako navodi bolnički upisnik, Mate Županović dan pred smrt, isto u

umirućem stanju, Josip Blažev dva a Mate Najev tri dana pred smrt. Internirci Ivan Goleš, Jakov Žunić i Ivan Saša zadržani su, premda vrlo teški bolesnici, u logoru sve do njegove evakuacije, i tek onda poslani u bolnicu da u ovoj malo zatim umru.

Svi internirci doživjeli su u logoru teško oslabljenje organizma, mnogo njih u tolikoj mjeri, da bi njihovo daljnje zadržavanje u njemu dovelo do umiranja u masama, pa ih se slalo kući da tamo dotraju svoje dane.

O stradanju interniranog naroda uslijed gladi, bolesti i zlostavljanja u logoru svjedoče najbolje dva dokumenta iz pera samog okupatora. Jedan je prilog dopisu komande pješadije divizije »Bergamo« od 11. lipnja 1943., Br. 964/AC, i predstavlja spisak od 189 interniraca sa najtežim oboljenjima (teške srčane mane, zaduha, tuberkuloza, kronični reumatizam) ili potpuno iscrpenim organizmom. Ovih zadnjih je bilo 156! Kod likvidacije logora ova je skupina morala biti puštena, ali do toga nije došlo i svi su odvučeni u koncentracione logore Italije.

U drugom dokumentu, izvještaju Bolnice u Šibeniku od prvih dana srpnja 1943., Br. 3025/43., veli se, između ostaloga, da je bolnica imala u prvom polugodištu 1943. g. svega 11 zaklonjenih bolesnika od bakterijske dizenterije Flexner, sve iz logora Zlarin, od kojih je 5 umrlo; da je zaklonjen bio i velik broj (samo u posljednjim sedmicama preko 40) bolesnika od enterocolitis haemorrhagica, sumnjive na bakterijsku dizenteriju, i da takve forme ove bolesti ne teže ka opadanju; da je znatan porast zaklonjenih od bolesti koje su posljedica gladi (samo tri radi primjera iskazane skupine oboljenja — 168 slučajeva, od toga 90 bitne dekompenzacije srca — prema 36 u čitavoj godini 1942.); da je od 226 zaklonjenih bolesnika od svraba njih 70 iz logora Zlarin.

28. lipnja 1943. u šibenskoj bolnici nalazila su se još uvijek 22 internirca sa Zlarina, od čega 2 u smrtnoj opasnosti, a 9 vrlo teško bolesnih (izvještaj Bolnice Br. 2856/43.).

Pravo zvjerstvo logorskog osoblja očitovalo se u teškom tjelesnome zlostavljanju interniranih nevoljnika, svih odreda, tako da nije bilo internirca koji nije osjetio karabinjersku batinu na sebi.

Svi logorski karabinjeri imali su batine, metar dugačke a 5 cm debele, jedan čak i željeznu šipku, i to stalno nosili uza se. Internirce se udaralo uvijek i bez ikakva obzira, bez ikakva razloga. Ako je šator, u koji je strpano po 20 ljudi, noću uslijed gomile ljudskih tjelesa bio ispupčen, udaralo se batinom po šatoru. Lomljene su batine na leđima interniraca. Tako je zlarinski župnik lično bio svjedokom kako je karabinjer prelomio batinu na leđima jednog internirca, premda su se karabinjeri uzdržavali da u krugu logora tuku ljude dok se u njemu zadržavao taj svećenik. Lupalo se internirce koji bi, radi bolesti ili neodoljive nužde, poremetili red kod zahodske jame. Tako je Paško Bakula samo radi toga što je, satima čekajući pred jamom na red, izvršio nuždu u hlače, od karabinjera do nesvijesti tučen. Internircu Jurij Nakiću, koji nuždu nije izvršio »propisno«,

vicebrigadir Recrosio naredio je da stane u stav mirno, pa ga tako žestoko udario četiri puta u obje vilice, da mu je odmah izbio tri zuba, a svo zubalo teško oštetio. Mijo Poljičak tučen je, radi toga što se vratio na kazan da ponovno primi proliveni mu zajutrak, od istog Recrosija batinom tako jako, da je oboren na zemlju, gdje ga je Recrosio dalje gazio nogama. Nesretna je žrtva morala biti odnesena u šator i tu je istog popodneva preminula. Jakov Žepina je tako teško isprebijan od vicebrigadira Rive, da je morao biti prenesen u bolnicu, u kojoj je poslije četiri dana umro. Batinama pretučen i nogama izgažen, Mijo Burazer umro je u šibenskoj bolnici osam dana nakon tuče. Marijan Mrdeža dobio je 24 udarca žilom, jer nije očitovao da imade sina u partizanima. Slučajevi teške tjelesne zlostave u logoru Zlarin idu na stotine. Za »prekršaj reda« kod dijeljenja obroka ili repa kod zahodske jame, internirci su, pored batina, kažnjavani vezivanjem o stup prema suncu, čak i po čitav dan, a bez hrane.

Upravno i nadzorno osoblje logora sadistički je uživalo u patnjama interniraca, cinički se smijalo njihovom jauku.

Posebno težak bio je položaj interniraca u tkzv. »logoru izotiranih«. Ispočetka bilo ih je u njemu 7, a broj im se zatim povećao na 18. »Izotirani« nisu ni sa kim smjeli dolaziti u dodir, a trpjeli su glad i batine kao i svi ostali. Sedmero njih strijeljano je u Šibeniku i okolici.

Internircima su pravljene poteškoće i u pogledu saobraćaja s njihovim obiteljima, tako da su jednom odredbom okupatorove vlasti bile ukinute sve dozvole i propusnice za putovanja ukućana interniraca do Zlarina.

U samom logoru i bolnici šibenskoj umrlo je 27 interniraca. Mnogo više umrlo ih je od posljedica pretrpljenih muka, nakon puštanja iz logora Zlarin, kao i na putu u druge logore, po evakuaciji zlarinskog mučilišta.

Koncentracioni logor Zlarin osnovan je kao privremeni logor. Ono što u njemu nije umoreno ili dotučeno, pa potpuno iznemoglo vraćeno kući, okupator je odredio za prisilan rad i poslao u logore Italije. Otale briga okupatorova za lica koja su »fizički sposobna za rad« (dopis tajnika fascija u Šibeniku Alacevicha od 5. svibnja 1943., Br. 3663), za »osobe sposobne, internirane u zlarinskom koncentracionom logoru, koje se imaju kao radnici poslati na Poluotok«, u koju je svrhu slan u Šibenik tajnik fašističkih sindikata u Zadru A. Toschi (privatno pismo Piera Morglije, majora fašističke milicije i posebnog tajnika zadarskog prefekta, od 25. travnja 1943.).

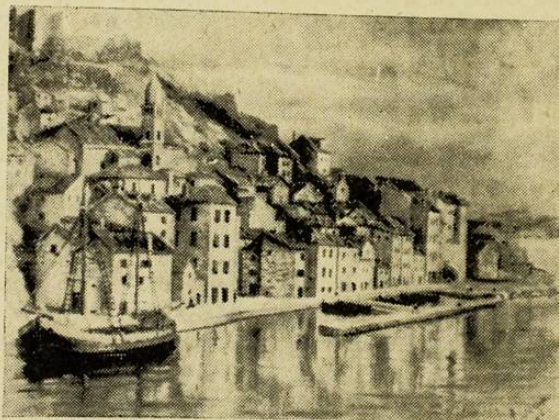
O tome koga će se kao potpuno iznemoglog vratiti kući, a koga odvesti na prisilan rad, davali su svoje mišljenje posebna jedna komisija pri okupatorovom civilnom komesarijatu za kotar Šibenik, za od Italije »anektirani« dio Dalmacije, a za internirce izvan toga područja karabinjeri. Svi internirci bivali su, često puta i uz tvornu zlostavu, preslušavani vrhu raznih okolnosti upogled sebe, svojih drugova i mjesta svoga boravka, a osobito o svom odnosu prema

Narodnooslobodilačkom pokretu. Na osnovu rezultata takve »istra-ge«, spomenuta komisija, u kojoj su bili i komesar kotara dr. Vecchi (od 23. travnja 1943. njegov nasljednik, general fašističke milicije C. Brancati) i tajnik fascija Alacevich, stavljala je svoje prijedloge voj- ničkoj vlasti. Dvije trećine svih interniraca odvedene su u grupama na prisilan rad. Tako već 8. travnja 1943. njih 104.

Zlarinski internirci vođeni su u logore Italije preko Rijeke, u kojoj je bio, direktno pod komandom 2. armije, velik logor, iz koga su naši internirci gonjeni dalje, skoro isključivo u ova tri logora: Renici kod Arezza, Chiesanova kod Padove i Visco kod Udina. Na- kon kapitulacije Italije, velik broj naših interniraca u tim logorima predan je Nijemcima i ovi su ih odveli na prisilan rad u Njemačku. Nacistički logori Buchenwald, Dora i drugi postali su grobnicom daljnje stotine zlarinskih interniraca.

Koncentracioni logor na Zlarinu evakuiran je u lipnju 1943. g. 15. lipnja došla su u Zlarin četiri motorna jedrenjaka i parobrod »Tri- glav« da odvedu posljednje stanovnika logora Zlarin. Bilo ih je oko 1200, među njima oko 200 teško bolesnih. Premda se u mjestu našla i rodbina nekih interniraca, nije joj bilo dozvoljeno da se približi svojim. Oko podne toga dana jedrenjaci i parobrod, kreću inter- nircima, krenuli su iz zlarinske luke.

19. lipnja napustili su logor na rtu Marin i posljednji kontingenti vojske koja je čuvala logor.



Gojko Lušić

Šibenik

Boris Kale

Pjesma

U letu plahom lastavica
nad procvalim bršljanom
u klancu
čekala su nas jutra,
plavičasta i snena.
Pod nama su brucale dubine,
zvale su nas u zagrljaj svoj.
Maestral je donosio miris mora
i pljuštanje vesala.
Lebdismo na pjenu pjanog jutra,
u ditirambu bez meda.
Te igre naše (nekad igre smrti)
prekidalo je zvono
sa crkvenog tornja.
Podne nas je zvalo u dolinu,
gladne, ranjenih nožica.
O, uspinjanja luda!
O jutra, jutra — u klancu naše sreće
vjenčajte se s vječnošću.

Zvonimir Mrkonjić

Potsjeća me more

Potsjeća me more
potsjeća me
sa svojim utonulim ramenima
i obrazima kojima se nude jeke
kao gole obline
kao ribe
u kamenim čeljustima i algama;
more potsjeća
dugo
sa svojim izduženim spodobama šutnje
potsjeća sa krvavim okom u vazi zvijezda
u visini svog intimnog neba
sa svjetlucanjem lica

ša podbuhlim mesom svojih tjelesā
sa grozom s kojom me odvodi
i prikazuje u tuđim molitvama
kao u mrtvim ogledalima;
potsjeća me more
a ja se smirujem
u njegovoj povijesti
sa rečenicama brodova
i drva.

Nikola Perketa
Ljubice, ljubice
za dinara deset!

— Skromne smo i tihe. Plavoga smo cvijeta,
što se krotko javlja u proljeća rana,
pa dok cvrkut ptica silazi sa grana,
rastemo skrivene, bojeći se svijeta.

Mi smo sitne, plahe, plave ljubičice.
Meki prsti vjetra miluju nam lice.
No jednoga dana ljut nas vikor savi,
kad se mračan oblak nad krajinom javi.

Sad nam je svejedno da li smo u vazi
sred raskošne sobe kod razbludne žene
ili da nas čizma nemilosno gazi:
naš nevini miris u nepovrat vene.

Sad nam je svejedno da li gruba ruka
stišće naša grla i na stol nas baca,
na kojem se crne crna vina kapi:
san nedosanjani u smrt crnu hlapi. —

Ljubice tuguju, i dršču i strepe,
jer ih noga gazi, jer ih ruka davi.
O, zalud se žele sakriti u travi:
zaklat će ih kame požudne i slijepe.

Ivo Brešan

Kraljev gambit

Ta prostorija bila je najmarkantnija ustanova gradića M. za ljude u onoj dobi, kada se ne mogu više sagnuti a da pritom jako ne zastanju.

U drugoj polovini svakog dana njeni su zidovi okićeni dugačkim kolonama kaputa, šešira i štapova, a mnoštvo stolova, na kojima plivaju igrače karte, šarene šahovske ploče i biljarske kugle, obavijeno je gustim duhanskim dimom. Za stolovima sjede nepokretne staračke figure polumjesečastih leđa i sjajno golih, mjestimično bijelim vlasima načičkanih glava. U prostoriji vlada savršena tišina, kroz koju se čuju energični udarci figura o šahovsku ploču, šum igraćih karata i kuckanje biljarskih kugli. Sve je u njoj nekako skladno raspoređeno, tiho i tromo.

Među tim staračkim glavama osjeća se stanovita hijerarhija po godinama, počevši od krajnjeg desnog ugla, gdje su se sakupili »najmlađi« starci, t. j. oni koji još uvijek imaju dovoljno snage u nogama da se mogu kretati oko biljarskog stola (naravno, uz pretpostavku da im je na dohvat ruke stolica), preko sredine, u kojoj su »srednji« starci-kartaši, do krajnjeg lijevog ugla, odakle »kraljevi starosti« izvikuju kriještavim glasovima šahovske termine.

U tom »kraljevskom staračkom uglu« živjeli su posebnim šahovskim životom ljudi koji ne će ni jednu priliku propustiti a da ne spomenu neminovnost svoje skore smrti, ne bi li svog sugovornika natjerali da ih tješi, govoreći kako će oni još dugo poživjeti. U prigodi, kad nema živih sugovornika, oni nalaze mrtve, t. j. šahovsku ploču i figure na njoj, koje, ako već ne mogu od smrti udaljiti njih, udaljuju bar njihove misli.

Partije, što su se neprestano redale, nisu bile baš tako prijateljske kako je to naoko izgledalo. Svaki od tih staraca, koji su u ovoj zagušljivoj, teškoj i mutnoj atmosferi tražili produžetak života, nije u čovjeku koji mu je stajao nasuprot, vidio svog druga, već protivnika, neprijatelja, koga u svakom slučaju treba pobijediti, dotući, poštati njegov šahovski krvnik. Oni su mrzili jedan drugoga, a ta mržnja u stvari bila je njihov život. Otsječeni od svake djelatnosti, krećući se u društvu samo pomoćnim sredstvima: štapom i naočarima, oni su voljeli jedino tu prostoriju sa šahovskim tablama. Ta kuća mržnje bila je njihova kuća života. Oni su voljeli mržnju.

Pogledajmo samo jednoga od njih, onog starca u uglu, što je onako pakosno bilježio svaki potez protivnika na papir i nakoncu iznenadno skočio sa stolice, držeći u ruci donji dio neke figure, jer

je gornji dio bio u ruci njegova protivnika, naravno sve u granicama staračkih mogućnosti.

— Izgubio si, kapetane! Izgubio si! Dodirnuo si ovu figuru! Miči njom!

— Ama pusti to, doktore! Nisam je htio dodirnuti. Dodirnuo sam je nehotice.

— Ništa ja ne znam! Ništa ja ne znam!

— Ali molim te, doktore!

— Ne znam ja ništa!

I doktor je zapisao svršetak partije u svoju korist. Zašto je on tako marljivo bilježio svaki potez? Zašto nije dozvolio kapetanu da miče drugom figurom? Papiri — sredstvo su koje će mu pomoći da i poslije izlaska iz ove prostorije živi sa šahom. Za njega ne postoje ljudi, ne postoji život. Život — to je šahovska ploča i figure na njoj, a životne poteškoće su šahovski protivnici, koje on mrzi i u porazu kojih on nalazi užitak.

Svake večeri, nakon što bi portir upozorio starce da je već kasno, mlhava skupina ovih šahovskih egoista i relikvija relikvijarum ljudskog života napuštala bi prostoriju uz pomoć izlazanih štapova od ebanovine, na kojima se mjestimično uhvatila neka crna mast, živo (bolje: starački živo) dokazujući jedan drugome da je ovaj ili onaj morao dobiti ili izgubiti.

Pretpostavimo da nas je osobito zainteresirao starac sa papirima. Kad bi ga proučili malo bolje od ostalih, ustanovili bi da je to čovjek, koji se, u vrijeme kad mu put od klupskih prostorija do kuće nije predstavljao Golgotu, bavio advokatskim, liječničkim ili već nekakvim drugim poslovima koji su skopčani uz titulu »doktor« što ju je nosio. A sada, kad su mu od očiju ostale samo dvije ispijene bijele polukugle isprepletene crvenim žilicama, a lice mu se prekrilo mrežom bora, te izgleda kao kakav mozaik, ljudi su ga nagradili jednom sobicom, nekakvom franjosipovskom foteljom, stolićem sa snopom papira i šahovskom garniturom za njegovo životno djelo. No on, penjući se svakog dana skalama svoje kuće (skalau po skalau, kao dijete koje je tek naučilo hodati), ni ne misli na kakvu nepravdu što mu je nanijelo čovječanstvo, već na to da ga gore u sobi čeka taj mali skup naoko beznačajnih predmeta i unaprijed se veselo osmjehuje. On je pritom sretan što će svojoj zbirci papira priložiti još jedan šahovski trofej, t. j. argumenat o pobjedi, koji za njega znači daleko više, nego za strastvenog lovca glava od vepra ili jelenovi rogovi, pa bi se svaki put kad bi otvarao vrata pipnuo po džepu iz straha da mu papir nije putem ispaao. Svake večeri starac bi ušao u svoju neizbježivu sobicu, gdje bi se potpuno predao užitku, što mu ga je pružalo mnogosatno netremično gledanje u ono nekoliko papira koje je donosio sobom i pomoću kojih je svakako nastojao obnoviti partije što ih je te večeri odigrao, sa svim njihovim čarima, uzbuđenjima i razočaranjima, bilo u mislima ili pak na šahovskoj garnituri. (Ta

garnitura bila je starudija svoje vrsti. Na njoj se bijele figure nisu razlikovale od crnih, — vjerovatno je doktoru samo dugogodišnja praksa s njima pomagala da ih onako vješto raspoznaje, kao da su tek skinute s dućanskog izloga — a crni kvadratići na ploči u svim sivim nijansama pretapali su se u bijele.) Dugo u noći prevrtao bi doktor figure i papire, pa ako se ne bi sjetio da osim tih pobjedonosnih listića i šaha postoji još i tanjur s jelom na stolu, ujutru bi njegovi nalazili taj tanjur netaknut, a njega s bradom na prsima i papirom u ruci. Nekoliko figura bilo bi redovito na podu.

Te je večeri doktor dugo posmatrao listić na kome je bila za- bilježena partija s kapetanom.

— Kapetan! He! He! He! Dobar je to igrač, ali ne može protiv mene. Ne! Ne može! He! He! He! — čulo ga se kako neprestano mrmlja čitave noći u raznim varijantama.

Ujutru unuk doktorov, pošto je po običaju netaknuti tanjur od- nio u kuhinju i podigao figure sa poda, nađe za potrebno da, protiv običaja, probudi starca.

— Djedo! Djedo! Jutros rano umro je stari kapetan.

— Kapetan! He! Kapetan! Pobijedio sam ga sinoć. No tome sam dao dobru lekciju. A ipak ne igra loše, mora se priznati, ne igra . . . No protiv mene ne može! Nikako ne može! Kako li je samo htio da povrati onu figuru, a već ju je dodirnuo i čak pomakao. Promisli ti! . . . Kako! Kako! . . . Što! . . . Umro? . . . Kad umro? . . . Kako umro? . . .

Kapetanova smrt je, čini se, starog doktora podsjetila na blizinu one bezlične praznine, na koju se ljudi njegovih godina boje i pomi- sliti, i on je čitavo to prije podne bio potišten. Zatekli su ga čak da plačući cjeliva šahovsku garnituru. Ni najmanje ne zahvaljujući na- stojanju ukućana, starac se napokon ipak umirio i kad su se sa crnih i bijelih kvadratića osušile suze, svi su bili uvjereni da on u sebi sa izvjesnim smirenjem kliče: »Ave, Šah imperator, morituri te salu- tant!« No njegovo ponašanje postalo je odjednom čudno. Počeo je da stalno o nečem razmišlja, prebire po papirima, svrstava ih i opet prebire. Vadio je čak i davno zaboravljene papire sa dna snopa. Či- nilo se da traži ključ neke zagonetke. Kad bi netko otvorio vrata, ne bi ga ni pogledao, već bi i dalje prebirući mrmljao: »Kapetan . . . Doktor . . . crni predaje . . . da . . . crni predaje.« Jela, pića, ljudi i sve što je ulazilo i izlazilo iz sobe, bilo je nezapaženo. Zalud su ga pitali, molili, nagovarali. On je vidio samo papire koje je prevrtao. »Dvadeseti šestoga . . . kapetan . . . crni predaje« — činilo se da netko u sobi moli za dušu kapetanu. »Devetnaesti osmoga . . . inženjer . . . crni predaje« — postajala je ta molitva sve glasnija. Nakraju činilo se, kao da dolazi iz kakvog poganskog hrama, jer se čula već iz treće sobe od starčeve.

— Tako je! Tako je! Tako je! Bio je kraljev gambit! — pret- vori se ona u paklensku dreku, na koju je dojurila čitava porodica, predvođena doktorovim sinom.

— Kraljev gambit! Kraljev gambit! — vikao je starac kao iz- bezumljen.

— Tata! Zaboga, što ti je?

— Znaš li što je to kraljev gambit?

— Umiri se, tata, molim te!

No uzbuđenje je ostavljalo starca vrlo sporo, a kako je njega napuštalo, tako se uvlačilo u njegovo potomstvo, koje je bilo u nestrljivom iščekivanju da dozna što će biti s njim.

— Pogledajte — progovori on poslije kraćeg vremena nešto smirenije. — To su sve partije koje sam u posljednje vrijeme igrao s kapetanom, a ovo s pokojnim inženjerom. I jedan i drugi su sve izgubili. Kod svakog sam posljednju partiju što smo je igrali započeo kraljevim gambitom . . . Gledajte dalje! Dvadesetog šestoga kapetan je izgubio. Ja sam otvorio igru kraljevim gambitom. Sutradan kapetan je bio teško bolestan. Jedva je ostao živ. Isti slučaj s inženjerom devetnaestog osmoga. I tu partiju otpočeo sam kraljevim gambitom. Sve partije iza kojih se dogodilo neko zlo, sve su . . .

— Ali zašto se zbog toga tako uzbuđuješ? Što znači sve to? — pita sin, ni ne gledajući papire koje mu je starac pokazivao.

— Što znači? Ti pitaš što znači? Znači da sam ja kriv što su kapetan i inženjer mrtvi! — reče starac sav očajan. — Znači to da ću ja, kad počnem gubiti i kad izgubim partiju koju je moj protivnik otpočeo kraljevim gambitom, sutradan . . .

— Ali tata, zaboga, ti nikada nisi bio praznovjieran!

— Ostavite me! Ostavite me svi! Izlazite!

Prvi put, možda, u svom penzionerskom životu doktor nije toga dana otišao u klub. Čitavo vrijeme sjedio je u fotelji u nekom čudnom polusnu, iz koga bi se katkada prenuo samo da prolista po svojim papirima. Neprestano je mrmljao imena kapetana i inženjera, čas ih moleći za milost, čas ih proklinjući. Jedamput je u snu vidio kapetana, obučena u neko karirano odijelo u obliku šahovske ploče, kako trči za njim u namjeri da ga udari po glavi figurom kralja, velikom kao noga od stola. Tada su ga čuli kako viče: »Milost kapetane, milost! Sam si sebe natjerao u mat! Nisam ja kriv!« Drugi put je sanjao da inženjer i kapetan sjede kraj njega i igraju na njegovom šahu neprestano se svadajući, zbog čega — nije mogao razabrati, ali je čuo da stalno spominju kraljev gambit.

No sutradan već mu je stanje krenulo na bolje. Počeo je uzimati jelo, iako ni s kim nije govorio, nego je stalno buljio u šahovsku garnituru, povremeno uzimajući figuru kralja i posmatrajući je sa svih strana. Konačno su uspjeli da ga izvedu iz sobice u prirodu, što ga je sasvim rastrijeznilo. Malo po malo, i on se vrati opet u staro stanje. U klub je zalazio rijetko, igrao još rjeđe, i to samo sa protivnicima za koje je bio siguran da ga ne mogu pobijediti, a izbjegavao je takve, kao što je bio neki činovnik u penziji, koji je za sve starce kluba predstavljao pojam šahovske moći.

Ali uskoro je i taj kratki vremenski razmak bio dovoljan da iz doktorove svijesti izbriše svaku razliku između kraljevog i ma kojeg

drugog gambita. Ponovo su počele njegove svakodnevne jednokratne šetnje od kuće do kluba. Život mu je opet ušao u staru kolotečinu. I možda bi se to stalno nizanje uspjeha i gubitaka u šahu i redanje papira na stolu jednolično nastavili do nagle i iznenadne smrti u fotelji ili u klubu, koja, pored sve svoje strahote, imade i nešto čara, upravo zbog svoje iznenadnosti, da slučajno tu jednoličnost nije prekinuo novi jedan događaj, koji je u starcu obnovio nekad pronađene činjenice.

Jedne je večeri doktor bio neobično dobre volje, gledajući svog protivnika, nekadašnjeg gradonačelnika, kako u naporu svog staračkog šahovskog talenta pokušava da s njim bar remizira. Puštao ga je da razmišlja po volji, ukrašujući kroz to vrijeme slova i brojke na papiru. Konačno i jedan i drugi odluče da odigraju posljednju partiju, jer je portir već upozoravao da je vrijeme zatvaranja kluba. Neshvatljivo je bilo zašto se u toj posljednjoj partiji gradonačelnik u porno borio, kad je doktor bio tako zadovoljan sa stanjem na ploči. On je išao čak tako daleko, da je u zraku zaustavio doktorovu ruku sa figurom dame, kojoj je trebalo prevaliti upravo dvadeset centimetara do ploče da završi partiju.

— Stani doktore! Prije dame dirnuo si skakača. Miči njim!

— Kakvog skakača? . . . Nisam mu se ni približio . . . Ne znam ja ništa . . . Mat! . . . Mat!

— Dodirnuo si ga rukavom . . . Nije mat!

— Ništa ja ne znam! . . . Mat je!

Gradonačelnik je još nešto htio reći doktoru (po svoj prilici ponoviti mu da je ipak rukavom dodirnuo skakača), no umjesto toga nekako ga čudno pogleda. Doktoru se učinilo da mu je htio poprijetiti: »Čuvaj se ti, još ćemo se mi naći!«, a onda je vidio kako mu je glava pala na šahovsku ploču, raspršivši figure točno na onom mjestu, gdje je bila matna pozicija. Kad su prisutni priskočili gradonačelniku i skinuli mu naočari sa tri milimetra debelim lećama, ugledali su mrtvački ukočene staklaste oči . . .

Čas kasnije iz kluba su iznijeli dvojicu: gradonačelnika i doktora, prvog u mrtvačnicu, drugog u bolnicu.

Nekoliko dana doktora nisu uspjeli dozvati k svijesti. U bunilu je neprestano govorio nešto nerazumljivo. Jedino katkada razabirale su se riječi: »gambit« . . . »šah« . . . »mat« . . . i slične. Kad su mu riječi konačno postale razgovjetnije, još uvijek su bile nesuvisle i s njegovim ponašanjem bile vrlo čudne. Dozivao je bolničara, zahtijevao od njega da mu se zakune na šutnju, a onda mu u povjerenju šaptao da je pronašao eliksir života.

— To je šah! Tko u njemu može biti nepobjediv, taj živi vječno! — govorio je.

Došavši mu u posjet i vidjevši ga u takvom stanju, sin mu je odmah počeo razmišljati koliko bi otprilike stajao njegov pokop, i u tome ga prekine očevo pitanje, da li igra šah. Kad mu je mahinalno

odgovorio da igra, starac, sav radostan, upita ga da li zna kako se drukčije može otvoriti igra osim kraljevim gambitom. Na rastanku čini se da je doktor prepoznao sina, jer ga je pozvao k sebi i tiho ga zamolio da pripazi na njegovu garnituru, da ne bi došli kapetan ili inženjer i ukrali mu kralje. Često bi noću znao probuditi sve svojom vikom i tražiti da mu razjasne »kog su vruga pustili kapetana k njemu, kad znadu da nije vrijeme posjetu«, ili pak: »Što mu kapetan neprestano pokazuje tog kralja? Ta vidio ga je jednom . . .« Sve to svršavalo bi debelim psovjkama.

Međutim, nekoliko dana kasnije stanje se iznenada poboljšalo. Doktor je prestao buncati. Fantastične vizije su mu se izgubile pred očima i on je zapao u nekakav dugi, duboki san. Malo po malo, on se oporavljao, a čuđenju i radosti nije bilo kraja, kad je konačno, s jastukom pod pazuhom, otvorio kućna vrata. I, prije nego li je itko uspio da mu izrazi svoju radost što ga ponovo vidi, on se zaletio k vratima svoje sobice. Bio je neobično veseo kad je konstatirao da su njegova četiri idola još uvijek tu.

Ta četiri mala beznačajna predmeta, kakvih se može naći bezbroj, učinila su da jedan čovjek svojim sinovima i unucima okrene leđa poslije jednomjesečnog izbjivanja na prag mrtvačnice i da se tim istim predmetima široko i radosno nasmiješi, neprestano popravljajući naočari da ih bolje vidi. Uistinu čudno!

Doktor se smjesta zatvorio u sobicu (htijući valjda da se sa svojim ljubimcima porazgovori nasamo). I opet, više nego ikada, započeo je njegov foteljski i šahovski život. Nitko nije znao kakav je tok sada poprimio taj život, jer se starac zaključavao, i trebalo je čitavu minutu lupati na vratima da bi ih on za dvadeset centimetara nepovjerljivo otkrINUO i primio jelo. U klub ga nisu puštali, bojeći se da se opet ne dogodi kakvo zlo. No čini se da je i sam starac na nj zaboravio, jer se više nego ikad zabavljao u svojoj sobi. Međutim, slučaj je htio da se doktor opet sjetio kluba, i to baš u momentu, kad nikoga nije bilo u kući tko bi ga zaustavio. Sjetio se, naime, da je zadnje večeri kad je tamo bio ostavio papir na kome je bila zabilježena partija s gradonačelnikom, a koji se nalazio, po svoj prilici, negdje u košu. Starac je bezuvjetno htio doznati da li je i ta partija započela kraljevim gambitom.

Išao je vrlo sporo ulicom, prisjećajući se svakog kamena na njoj. Svakog od njih on je vrlo dobro poznao, jer su ga godine prisilile da ih neprestano gleda kad onuda prolazi. Došao je konačno do kluba, otvorio vrata i pogledom potražio najbliži koš.

— Oooo! Doktore! Napokon! — čuo se glas onog činovnika, šahovskog kurjaka. Opazivši da ne može propustiti, a da kraj njega ne sjedne, doktor odlučio da kasnije potraži papir.

— Čestitam! Čestitam na ozdravljenju! Jesi li za partiju?

Doktor je pristao, iako nerado, jer, koliko ga je odbijala šahovska snaga protivnika i pomisao na izgubljeni papirić, toliko su ga privlačile sve čari igre, koje on prilično davno nije osjetio. Uskoro,

doktor je zaboravio da postoji sve osim šaha, pa čak i njegov stari običaj zapisivanja partija. Bio je u onom stanju, u kome se nalaze uživaoci opijuma kad ga ponovo dobiju poslije dužeg vremena. I tko zna dokle bi se nizale te partije, koje su, začudo, sve svršavale neriješeno, da činovnik nije napokon pobjedonosno uzviknuo: »Mat!«

Doktor se pridigao i popravio naočari. Uistinu, izlaza iz mata nije bilo. Partija je bila izgubljena.

— Evo doktore! Napokon prva partija, koja nije završila remisem. Treba da mi se revanširaš!

— Čudno! Uistinu čudno! Kako sam mogao izgubiti? Ta nisam tako loše stajao tokom igre!

— Pusti sad to! Igrajmo novu! — govorio je činovnik, ponovno slažući figure.

— Čekaj! . . . Čekaj! . . . Molim te, reci mi nešto! . . . Možeš li se sjetiti, kako si otvorio ovu igru?

— A što je sad to važno? Uostalom čini mi se da je bio kraljev gambit. Zašto pitaš?

— Kraljev gambit? . . . Tako? . . . Hvala! . . . Ne ćemo igrati revanš! . . . Za nj je . . . već kasno . . . Zbogom!

Bez šešira i štapa, slomljen, jadan vraćao se doktor kući. Tiho je otvorio vrata, no prije nego li je ušao, uhvatio se rukom za džep. Zašto je to učinio? Ah! Papiri. Nema ih sada tamo. Umjesto njih nešto je okruglo, tvrdo. Doktor zavuče ruku u džep i čas zatim u njoj ugleda crnu figuru šahovskog kralja.

Te je noći u mračnoj sobici starac sjedio u fotelji, gledajući u šahovsku figuru kralja na stolu pred sobom, osvjetljenu uskim snopom mjesečeve svjetlosti što je dolazila kroz jednu rupicu.

— Ti! — govorio je. — Zar uistinu ti vladaš životom? . . . Što ćeš učiniti sa mnom? . . . Isto što i s kapetanom i inženjerom? . . . Ne! Ti nisi samo kralj šaha! . . . Tko si ti zapravo? . . .

Mate Panjkota

Djevojka

Topla i vedra

rekli su joj na kupanju da je lijepa

rekli su joj meke bokove

i sentimentalne zavijutke oko očiju

govorili su spuštanje najljepšim korakom

niz padine slabina

pričali su o odmaranju na prijelazu u bokove

i čekali su dugo

čak tamo do koljena.

Boris Baica

Izgubljeni

Dostojanstven kao uvijek primakao se otvorenim vratima gostione. Kolutajući štapom od ebanovine pogledavao je čas na jednu, čas na drugu stranu. Crno izlizano odijelo bliještilo se na jutarnjem suncu.

— Kiša! — promrmlja čovjek više za sebe, uputivši oči prema nabijenim sivim oblacima, što su se umorno vukli preko platana parka.

Na ulici pred njim dva su se dječaka igrala loptom.

— Kiša! — ponovi čovjek. — Vrijeme je već da čovjek malo predahne od ove paklene pripeke.

Nagne se prema vratima, namjestivši uši kao zec koji osjeća lovca. Časak, dva, a onda se primakne prvoj stepenici. Još jednom zavrti štap, poslije čega ga laganim trzajem spusti niz stepenice.

Ebanovina se bučno kotrljala, a zatim opet nastane tišina.

— Drakulo! — poviče sijedi gostioničar. — Znači — još nije crknuo.

Na vratima kuhinje pojavi se isto tako sijeda glava gostioničarve žene.

— Ne umiru ovakvi tako lako.

Dostojanstven kao, noj silazio je Drakulo niz stepenice. Ozbilnog pogleda, stisnutih ustiju, njegova asketska visočina imala je izgled hiljadugodišnje mumije.

— Dobar dan želim. Dobar dan na sve četiri strane.

— O, gospon Drakulo, kakvo iznenađenje, — odgovori smiješeci se gostioničar — što je to s vama? Bogami, mi smo mislili da vas ne ćemo više vidjeti.

— De, de, pa nije bilo baš najbolje, ali sad je prošlo. Da umreš — uvijek ima vremena.

— Hi, hi, hi! — oglasi se Mrtvac, zadovoljno žmirkajući očima.

— Pa neka je sa srećom! — zaviče jedan hrapavi muški glas, podižući čašu. — Živi se samo jedamput, zar ne? Živjeli!

— Tako je! Živio! — zagrmi masa oko stola.

Drakulo se okrene:

— Slave? Aa?

— Pa piju ljudi, a što bi drugo, — odgovori gostioničar.

Dok je promatrao ispijanje zdravice, jabučica mu je tromo klopotala hrapavim žednim grlom.

— Hi, hi, hi! — zapiskuta po drugi put Mrtvac.

— Znam, znam da si tu, — odgovori lijeno Drakulo.

Mrtvac ustane sa stolice i pride Mumiji.

— Pa kako ste? Je li bolje?

Drakulo mahne glavom, zaustavivši svoje oči na krezuboj pojavi.

— Nije loše, nije loše, moj Mateo.

— Drago mi je, gospon kapten. Neobično mi je drago što vas ponovno vidim. Ovdje je bilo tako prazno, rekao bih, beznačajno, a i dosadno bez vas. A gospon doktor je bio tako tužan, da sam skoro zaplakao vidjevši ga utučenog.

— Vjerujem, vjerujem, Mateo moj, — odgovori Drakulo pokroviteljski, tapšući lagano rukom po Mrtvačevom ramenu.

— Svima ste nam nedostojali, gospon kapten, — promuca plačljivim glasom Mateo.

Na vratima kuhinje, tresući se od smijeha, prisustvovala je gostioničarka tim Mrtvačevim izljevima.

— Ima li što smiješno, šjora Simeona? — upita ozbiljnim glasom Drakulo. Ovo »šjora Simeona« bilo je njegov proizvod. »Šjora Šima«, kako joj je stvarno bilo ime, bilo je za njegove profinjene uši nekako previše prosto i bez poštovanja. A ovako: »šjora Simeona«, sa posebnim naglaskom na »o«, izgledalo mu je neuporedivo otmjenije.

— Plačem, — odgovori daveći se u smijehu šjora Šima. — Zaista plačem.

Drakulo je pogleda bolje. Slutio je šalu. To je bio njen običaj, dalmatinski običaj.

— A zašto, ako smijem pitati?

— Pa zbog Matea, dragi moj Drakulo. Tako vas je često spominjao. Izgledao je kao izgubljena ovca koja traži gospodara, — završi u još jačem smijehu gostioničarka

Drakulo pogleda Matea, koji kao da se svim silama trudio razabrati razloge smijeha šjore Simeone. A onda, ne mogavši odgonetati, i sam se zarazi smijehom, bezrazložnim smijehom, od kojeg mu se čitavo tijelo treslo kao u groznici.

— Hi, hi, hi! — kidao se Mrtvac u suvišnom smijehu.

Od veselog stola, promuklim dubokim glasovima propara uši pjesma:

»Zato braćo pijmo ga,
dok ne puk — ne zora . . .«

— Ne razumijem, — promuca Drakulo, obraćajući se gostioničarki. — Zaista ne razumijem.

— Uvijek se raspitivao za vas. Vaša ga je bolest nekako čudno zaokupljala. A znate zašto? — nastavljala je šjora Simeona, prišušujući rukom smijeh.

— Zašto? — upita u čudu Drakulo. — Pa Mateo je moj prijatelj. Moj najbolji prijatelj.

— Je, je prijatelj, a da to nije zbog ovoga gore? — i pokaže rukom na policu iznad glave, na kojoj su stajali raznovrsni prehrambeni artikli: kutije sardina, safalade, hrenovke, jedan poduži komad gavrilović-salame, jaja, pa nekoliko krasnih krušaka i jabuka raznih veličina. Sve je to bilo lijepo poredano, poput kakvog ukusno dotjeranog izloga jedne delikatesne radnje.

— Zbog ovoga gore? — ponovi u čudu Drakulo i okrene se licem prema Mrtvacu.

— Hi, hi, hi — i — i! — smijuljio se, sad već ozbiljnije, Mateo. Drakulo namrgođeno zažmiri očima, izbacivši nervozno prsi. Mateo prestane sa smijehom. Shvatio je situaciju.

— Ne, ne gospon kapetan, nije zbog onoga gore. Vjerujte da nije. Samo zbog vas. Radi vas, — počeo je mucati Mrtvac.

— Marš, strvino ljudska! — zagrmi Drakulo, izbuljivši upale alkoholičarske oči. — A tako? Prijatelj? Gavran, a ne prijatelj! Čekao si na zalogaj? A, a? Krpetino ljudska! Sedminu? Htio si slaviti sedminu? A oporuka? Mogao si bar pričekati na oporuku. Možda sam i nešto ostavio, nešto više od ovo nekoliko zalogajčića. Zar mi nisi prijatelj? Na samrti se čovjek često sjeti prijatelja.

— Ne, ne gospon kapetan, kad vam kažem . . . pokuša Mrtvac ublažiti.

— Nemaš ti što reći — presiječe ga Drakulo, izbuljivši još jače oči. — Iššš, strvino! Licemjerče bez mantije! Hoćeš da te častim u pokoj duše svoje? Hoćeš, a, a, a? Jednu rakiju? A, a, a? Kao predujam ili izvinjenje što nisam otegao papke?

Drakulo bijesno prekine svoj izljev. A zatim, kao da se nečeg sjetio, nastavi mirnije.

— Pa dobro, nek ti bude. Šjora Simeona, dvije ljute.

Gostioničarka zavrti očima. Na usnama joj je još uvijek stajao smiješak. »Ovaj put, — pomisli ona, — ne će ti pomoći ni ono Simeona«, sa naročito istaknutim naglaskom na »o«.

— Ništa, Drakulo.

— Kako? A moj kredit?

— Već je davno iscrpljen, — odgovori ona sad već mnogo ozbiljnije.

— Iscrpljen? Ta nije moguće, šjora Simeona!

— Potpuno, ima već mjesec dana.

— Prokletstvo! — promrsi Drakulo. — Ovako dalje ne može.

Zaista ne može. Što misli vlada da ćemo mi penzioneri živi u grob. Već mjesec dana, mjesec dana, šjora Simeona, a od penzije ništa. Čekaj, čekaj, moram ja to malo pogledati gore na banovini. I ovo da mi je neka država? Fuj! . . . A ipak bi mogli jednu rakijicu, šjora

Simeona, imam ja kod vas toga dosta, što bi moglo povećati moj kredit, — reče i pogleda na policu iznad gostioničarke.

— Žalim, dragi Drakulo, ali mi se ne slažemo s ovakvim vašim — tekovinama. To sam vam već više puta kazala.

— Hi, hi, hi! — smijuckao se Mrtvac, dolazeći k sebi.

»Drakulo me je htio častiti, častiti bez prebijene pare,« — pomisli Mrtvac. — Zbilja smiješno! Hi, hi, hi!

— Što se cerekaš tako glupo? Htio bi piti, a? Plati, plati, mrtvačnico, pa pij koliko hoćeš! — okomi se Drakulo na Matea.

— Gospon kapetan, ja nisam žedan. Vi ste žedni. Hi, hi, hi! Žedan!

— Šut', šut', kad ti kažem.

Mrtvac se povuče k stolu jednako se cerekajući.

— Gazda! — zaviče polupijano jedan glas sa veselog stola. — Još dvije litre!

Drakulo me je htio častiti, častiti bez prebijene pare,« — po-

— Da, skoro sam zaboravio, — reče i zavuče ruku u džep od kaputa. — Hoćete li biti tako dobri, šjora Simeona, pa da dodate ovo nekoliko svježih stvarčica mojim zalihama?

— O, zar ste već bili na tržnici? — upita, smiješeći se, gostioničarka. — Pa kakav je bio, recimo — pazar?

— Očaj, a ne pazar. Rat, šjora Simeona. Ljudi pripremaju zalihe. Još malo, pa ne će biti ničega. A tek kakva skupoća. Nama više života, šjora Simeona. Otišao! Nestao! A tako su mnogo pričali o toj banovini. Pa zar je što bolje? Ja sam uvijek govorio. Ovo ne valja, a ono što vi tražite bit će još gore. Jesam li pogodio? Recite da smo dobili slobodu, a život? Kakav je postao život? Skup! Sloboda bez kruha to ne ide, draga Simeona. Ne, to zaista ne ide.

— Vi se ne trebate mnogo uzrujavati, kruh za vas mnogo ne znači, a cijena vinu još nije skočila.

— Znam, znam, šjora Simeona, ali penzije? O nama poštenim penzionerima nitko više ne vodi računa. Crkni ako možeš! Banovina? Fuj!

Dok je to govorio, ruka mu je mehanički iz kaputa izvlačila jaja, safalade, nekoliko jabuka. Sve je to poredao na šanku ispred sebe.

— Izgleda da stanje na tržnici još uvijek nije tako očajno. Sudeći bar po ovome što vi donosite, — dobaci veselo gostioničarka, koju je ovaj razgovor, čini se, prilično uveseljavano.

— Mislite? Da, da, ali koliko truda, koliko muke me je ovo stajalo. A tek živaca? Ne, šjora Simeona, život je zaista postao nemoguć. Pardon, ali ne za sve, ali za mene, za nas poštene penzionere, ovo je pravi pakao.

— Evooo mee! — zakriješti sa stepenica jedan muški glas. — Či, či, či, . . .

- Đili! — zaviče radosno gostioničarka.
- Ći, Ći, Ći . . . — bio je odgovor sa stepenica.
- Pa to je Ivanko! — reče Drakulo, okrenuvši se prema vratima.
- Hi, hi, hi! Gospodin Đili! — kreveljio se Mrtvac, trljajući svoje ispijene žutkaste ruke. — Bit će veselo. Veselo. E, Đili, Đili!
- Zdravi, zdravi, zdravi bili! — vikao je brzopleto tamnopusi bucmasti, već pomalo ćelav čovjek.
- O, Đili, koja čast! — progovori gostioničar, koji se odnekuda stvori pokraj vrata.
- Koje je dobro tebe dovelo u ovaj izgubljeni raj. Ivanko? — dobaci veselo Drakulo, koji kao da je već sasvim zaboravio na penzionere i njihove muke.
- E, a ča? Ka' da ja ne mogu doć' ovod? Vidi, vidi mog lipog svita. O, šjora Šimeta, kako ste?
- E, moj Ivanko, već te dugo nisam vidjela.
- A ča se može, — odgovori ozbiljno bublasti mali čovjek štucanih brkova. — Umitnika se ne more viđevat kako kome šune u cukarijeru, moja šjora Šimeta. Triba poč' malo i u teatar.
- Ma što? U kazalište? — upita u smijehu gostioničar — U ovo naše ovdje?
- I, ka' da u nas nima teatra. A i u ovaj ovod, za do koji dan.
- Ma je l' moguće?
- A nego ča mislite. Triba se rimodernat, moj šjor Toma.
- Kako rimodernat?
- Pa triba postat' kulturnan, triba potrošit' koji šolad, a ne samo trpat' u vriću tamo iza banka. Triba platit buletin, pa ćeš vidit' i čut' Ivanka. A ča vi mislite da mi umitnici živimo od arije? I nama so 'oće jist boljih bokuna.
- A kad si doputovao? — upita, tresući se od smijeha, gostioničarka.
- Ča je vama smišno, šjora Šimeta? — uvrijedeno će Ivanko
- Ništa, moj Đili. Ništa. Ovo je od veselja što te vidim poslije tako dugo vremena.
- A, a, tako. Pa ariva' sam ka' jutros brzim. I to u kola od spavanja, — važno će Ivanko.
- Ma šta mi kažeš?
- Nego ča? Častidu ljudi umitnike, a ne ka' vi ča mi na kućarin mirite dec vina, oli bokun pjata paštafažoj. Jemat će Ivanko pinez, ali ne će doć' ovod vengo u Esplanadu. I jist će dobrih bokuna i bez mire na kućarin!
- Hajde, hajde, Ivanko, ne će biti baš tako kako ti kažeš.
- Ne virujete, a, a? A ča je ovo? — reče Ivanko i izvadi komad smotanog papira i dade ga gostioničaru. — Angažman, a,a?



Ante Šantić

Marenda

Jema li Ivanko prav? Nima više paštafažoj, vengo piletine i krmetine!

— Angažman?

— Je, moj šjor Drakulo. A ča vi mislite ko je Ivanko?

Stari gostioničar stavi naočale, rastvori papir i stane čitati. U početku smiješeći se lagano, a onda sve jače i jače, dok na kraju ne potraži stolicu da se ne sruši od smijeha.

Mrtvac, koji je stajao čitavo vrijeme po strani, ozbiljnim i dostojanstvenim korakom punim poštovanja priđe Ivanku.

— Zbilja, gospodin Đili? Angažirani?

— Vengo ča?

— Onda čestitam! — reče Mrtvac i pruži svoju drhtavu ruku. — Uvijek sam ja govorio da ste vi velik umjetnik. I ovom prilikom primite izraze mog dubokog poštovanja.

Ivanko prihvati Mrtvačevu ruku, triumfalno se smiješeći. Prihvatio je ruku, kao nešto prirodno i sasvim razumljivo, ne obraćajući ni najmanju pažnju na grohotan smijeh gostioničara, kojemu su se oči zalile suzama od prevelikog smijeha.

Još jednom je gostioničar prošetao očima preko papira na kojemu je pisalo:

Gospodin Ivanko Đili

S p l i t

Na osnovu audicije, koja je uslijedila pred godinu dana u prostorijama ovog kazališta, čast nam je da Vas možemo obavijestiti o sljedećem:

Jednoglasnom odlukom nove uprave ovog kazališta odlučeno je da Vas angažiramo u idućoj sezoni 1940./41.

Molimo Vas da čim prije dođete, kako bi se mogli što bolje i što detaljnije sporazumjeti. Vjerujemo da će Vaši uvjeti biti pristupačni našim mogućnostima, tako da će naše cijenjeno općinstvo imati rijetku priliku i užitek da na daskama ovog kazališta čuje jednog od najvećih živućih umjetnika.

Upozoravamo Vas da ovo kazalište stoji sada na čvrstim temeljima. Iz njegovih redova odstranjeni su svi protuhrvatski elementi, tako da će Vaše cijenjene sposobnosti moći doći do punog izražaja.

Nadamo se da ćete nas u najskorije vrijeme posjetiti u našim prostorijama

Sa poštovanjem

Upravnik:

Pečat kazališta stajao je ispod nečitljivog išaranog potpisa upravnika.

— Vrazi, vrazi šaljivi! — Cićao je gostioničar, dok mu se lice grčilo od prevelikog smijeha poput prezrele rajčice. — Ovaj put i pečat . . . Ha, ha, ha! . . .

Časak, dva, a zatim priguši smijeh. Priđe Ivanku i pruži mu njegovo pismo.

— È, pa neka je sa srećom, Ivanko, — reče, udarivši ga veselo po ramenu.

— Hvala, hvala moj šjor Toma, — odgovori ozbiljno umjetnik

Kroz to vrijeme stajao je Drakulo po strani, pogledavajući čas Ivanka, čas opet gostioničara.

»Gostioničar se nekako uozbiljio«, — pomisli Drakulo. — »Možda, možda, tko zna? Možda je ovo sve skupa i istina . . . Vrag će danas znati što je istina, a što ne . . . Ali, opet, sa onakvim glasom, udaren, pa u kazalište . . . Ne to ne može biti . . . Studentska posla . . . Ljudima je dosadno, pa žele malo zabave na tuđ račun,« — skoro da ne zaključi svoju misao Drakulo. — »Ili možda kakav cirkus, varieté ili nešto slično?« — kopkala je dalje sumnja u njegovoj glavi. — »To nije nemoguće . . . Ivanko bi tamo napravio dobru karijeru . . . Sigurno kakav cirkus, a on onda jednostavno spojio sa kazalištem,« — bila je njegova konačna misao.

— E, a onda ćemo proslaviti, zar ne Ivanko? — progovori s nekim oduševljenjem u glasu Drakulo.

Sposobnost brze aklimatizacije, praćena prilično velikom skalom različitih raspoloženja, koja su se odražavala na njegovom koštunjavom licu, bila je njegova odlika na kojoj mu je čak i Tarruffe mogao zavidjeti.

— A ko plaća? — upita, isto tako oduševljeno, Ivanko.

— Kako? Tko plaća? . . . Ja mislim da u kulturnom svijetu postoji običaj da onaj tko slavi, taj i plaća.

— E, moj šjor Drakulo, a kad nima pinezi . . . Ča onda?

— Zar nemaš angažman?

— Je, je, ali još nima pinezi . . . To tek ima doć'.

— Dobro, onda ćemo na veresiju. Na tvoj račun. Na račun angažmana i budućih uspjeha.

— E, jok! Ti plati, a ja ću ti refundirat' od prve plaće.

Drakulo ga pogleda s neke visine. Istegne gadljivo usnice, tako da mu je koščati nos prezrivo stršio u prostoru.

— Fuj, kakav umjetnik? Cirkusant! Clown! Znete li vi, Mateo, sebe i pođe prema stolu za kojim je nepomično, pretvoren sav u uho, sjedio Mrtvac.

— Hi, hi, hi! Veliki umjetnici nisu nikad imali novaca, gospon kapeten. Bohemi, bohemi su to. Što veći umjetnik, to veći bohem.

—Fuj, kakav umjetnik? Cirkusant! Clown! Znete li vi, Mateo, što je to clown? . . . Ništa! . . . Velim vam ja: ništa! . . . Sprdačina! . . .

— »Žena je varljiva . . .« — zakriještao je veselo Ivankov glasovni konglomerat, odlazeći prema nužniku.

— He, he, he! Bit će danas živo kod nas, — dobaci gostioničar veselo svojoj ženi.

Upravo u taj čas pojavi se na vratima čudna prilika.

— Ljubim ruke milostiva . . . Ljubim ruke, gospodo porotnici.

— Imbro! Ta gdje ste, čovječe, tako dugo! Svi su već ovdje, a vi tako u zakašnjenju, — umjesto pozdrava odgovori gostioničar.

— Kiša! Prokletstvo, kakva kiša! — promrmlja debeljuškasti čovječuljak široke glave, tresući sa sebe velike kapi kiše, koje još nije upilo odijelo.

— A ovdje je tako veselo!

— Zbilja, gospodine predstojniče? . . . A zbogradi čega, ako smijem pitati?

— Došao je Ivanko. Dobio je angažman. Pravi kazališni angažman, — nastavi sa šalom gostioničar.

— Zaista? Pa to je onda uspjeh, zar ne?

— I još kakav. A i Drakulo je ovdje, pa Mateo. Svi.

— Znači: društvo se okuplja. Neka, neka, gospodin predstojniče. Izgleda da se vraćamo u ona dobra stara vremena, kad je život bio tako veličanstveno lijep, da ga čovjek ni u snu nije mogao ljepšim zamisliti . . . Neka, neka, poživjet će ovaj narod, iako nisu više onakva vremena. Zar ne, gospodin predstojniče?

— Pa bit će tako kao što vi kažete, Imbro. Vi to bolje znate. Učen čovjek kao vi bolje vidi život nego mi priprosti ljudi koji smo zaokupljeni običnim brigama.

— Dragi gospodine predstojniče, od diplome danas niš koristi . . . Vidite, te vaše obične brige, to danas vrijedi. To je život, a s mojom diplomom možete slobodno rit obrisati. To je njena vrijednost! Ako hoćete, ja vam je slobodno dam za nekoliko litara tog vašeg crvenjaka.

— Ali zato vaše znanje Imbro? — otsvira već po hiljaditi put istu ploču gostioničar.

— Istina, to mi je jedina utjeha, gospodin predstojniče, u ovim teškim časovima, kad caruje šarlatanstvo i kad mi, istinski veliki umovi, moramo živjeti u sjeni naše nezaboravne prošlosti.

— Znam, znam! — navijao je dalje tužnog lica gostioničar. — Ali treba imati strpljenja, Imbro . . . Strpljenja . . .

— Magarac ga već ima hiljadama godina, pa što mu to koristi? Ostao je uvijek magarac. Jedino što je mogao postići je — podebljanje kože na presvijetloj stražnjici . . . Tužno, tužno, moj dragi predstojniče, kad čovjeka treba upoređivati sa životinjom.

— A što se može, — uzdahne saosjećajno gostioničar.

Znao je on dobro Imbru. Raspikuća i kockar, a sad pod stare dane i alkoholičar, kojeg je otac snagom svog imena i novca uzdigao do doktora obaju prava. — »Jadni novci!«, — znao bi često uzdahnuti gostioničar.

— Još dvije litre! — ču se polupijani glas sa veselog stola.

— Oprostite, — reče gostioničar i ode da posluži goste.

Drakulo laganim korakom priđe Imbri.

— Imaš li novaca?

— Tko? Ja? Švarc! I to potpuno.

— Slušaj! — reče Drakulo, svraćajući pogled sa gostioničara koji je nosio dvije litre vina. — Ovi tu ga, čini se, imaju i previše.

— Pa?

— Želiš li piti?

— Čudno pitanje. Zar valjda ne misliš da sam došao ovdje da gledam kako drugi piju?

— Onda u redu! — Zatim sasvim tiho doda: Igrat ćemo se lo-vice. Slažeš li se?

— Drugog načina nema?

— Kako vidiš.

— Dobro. Onda počni.

Drakulo se neprimjetno odmakne, okrenuvši leđa Imbri. Čitav razgovor odvijao se takvom brzinom da skoro nitko u gostioni nije ni primijetio da su se ova dvojica uopće približila jedan drugome.

— Či, či, či! — zakriještao je Đili, otvarajući vrata od nužnika.

— O, gospodin Ivanko! Koje li iznenađenje!

— Je l', a, a?

— Što je vas dovelo k nama u ovu velegradsku jazbinu?

— E, moj šjor . . . Čekaj, kako je ono vama ime? . . . A, sitija sam se: šjor Damižana . . . Je l' tako, a, a, a?

Imbro se uozbilji. Tko je on da sebi dozvoljava ovakvu slobodu. Prema njemu, doktoru obaju prava, pred kim su i veće glave stajale gologlave, nego što je u ovog dalmatinskog nikogovića. Ali gospodin Imbro bijaše od one vrste ljudi kojima ni u jeziku, ni u cjelokupnom vanjskom izgledu nisi, čak ni u najintimnijim časovima, mogao naći išta zajedničkog sa njihovim trenutnim misaonim kompleksom. Bio je sušta prijaznost, školovana onim istančanim smislom za licemjerje, prijaznost kakva se može susresti samo u krugu bivših sjemeni-štaraca.

— Pa čujem da ste dobili angažman, zar ne?

— Je, je, moj šjor Damižana. Vrime je već bilo da su se sitali i mene.

— A, a, tu li si, lopove jedan! — zagrmi Drakulo, okrenuvši se k Imbri, kao da ga je tek sada primijetio.

— Došao si, poštenjačino? Misliš da sam zaboravio? . . . Ti carskokraljevski skote! — Sijevajući očima kriještao je Drakulo, približavajući se Imbri.

»Što je sad ovo?« — pomisli gostioničar, gledajući u čudu Drakula i Imbru.

— Slušajte! — zaviče preplašeno Imbro. — Ja s vama nemam ništa.

Za veselim stolom postalo je tiho. Polupijane glave okretale su se k šanku.

— Nemaš ništa! Je li? A prijava? A novac koji si dobio? Mene upropastio! Mene poštenog pomorskog kapetana! Zar misliš da sam zaboravio? Ne, ne, njuško diktatorska!

— Ali čovječe! Vi sanjate! Vi ste poludjeli! Ja vas uopće ne poznam.

— Ne poznaš? Čujete li ljudi? On mene ne pozna?

— Za Isukrsta, šjor Drakulo, šta vam je sad odjednom punulo u cukarijeru? — tepao je Ivanko, izbuljivši preplašeno oči.

— Maknite mi se s puta! — vikao je dalje Drakulo, iako između njega i Imbre nije bilo nikoga.

— Čovječe, vi ste poludjeli! — branio se jakim glasom Imbro.

— Ja da sam lud? . . . Joj, majku ti lopovsku! — vikne sav izvan sebe Drakulo i potrči u kuhinju, odakle za svega jedan časak izleti noseći u ruci velik kuhinjski nož.

— Krvi! Krvi ću ti se napiti!

Imbro poleti među stolove. Mrtvac sklizne zečjom brzinom pod stol, a Ivanko uleti u nužnik. Gostioničar dotrči pred šank.

Drakulo svali stolicu.

Ljudi za veselim stolom počeli su ustajati sa stolica, zirkajući iznenađeno.

— Ubit ću te! Krvi ću ti se napiti!

A Imbro je jednako trčao između stolova, prevrćući iza sebe stolice, da bi spriječio Drakulov napadaj.

— Za Isukrsta, ovdje će ka' krv past! — mucao je kroz otškrinuta vrata Ivanko.

— Pomozite ljudi, ako boga znate! — dozivao je gostioničar

Imbro učini posljednji spasonosni pokušaj, potrčavši prema veselom stolu.

Ljudi se uskomešaše. Dvojica uhvate Imbru, koji se, sav u strahu, stane otimati. Trojica ostalih stanu pred Drakulu.

— Dajte mi ga! Ovim ću ga nožem zaklati!

Ljudi, iako već podosta napiti, zgrabe ga, oduzmu mu nož, a zatim ga sa prilično truda sjednu na stolicu.

— Tako! — reče jedan od petorice, pomalo prosijed čovjek, nalivajući čašu crvenjaka. — Ovo će vas umiriti!

— Krv! Krv njegova, onda bih se umirio! — siktao je još uvijek Drakulo.

— Pa, čovječe, — podrigivao je jedan pitajući Imbru, — šta ste mu to učinili?

— Ništa, ništa, dragi gospodine. Āpsolutno ništa.

— Ništa. Je li?

— Dosta je bilo svađe. Što je bilo, bilo je. Sad je sve u redu, zar ne? — reče prosijedi pomirljivo.

Drakulo je pohlepno ispijao čašu crvenjaka.

— Hajde, hajde, — tapšao je čovjek Imbru po ramenu. — Ovo će vas malo povratiti.

Imbro se nećkao.

— Pij, čovječe! Ovako što umiruje živce. Hip!

A Imbro nije čekao da mu čovjek i po treći put ponovi.

Mrtvac je još uvijek virio ispod stola, dok je Ivanko tužnim glasom sa klozetskih vrata pitao gostioničara.

— Za Isukrsta, šjor Toma, a jema li koji mrtvac?

— Nema, nema, moj Ivanko, sve se u miru svršilo! — odgovori smiješeci se gostioničar, koji je, čini se, shvatio igru.

— A šta mu bi, šjor Toma?

— Vino, vino, moj Ivanko. Ljudi ne mogu biti bez vina. Eto, to je bilo. Budala još uvijek ima.

— Ne razumin?

— Nije to teško razumjeti. Pogledaj ih, zar nisu kao janjci? Još koji minut pa će pasti i zdravica.

— A malo prije tija ga je zaklat'! — upadne u čudu Ivanko.

— Može biti, može biti, ali sada piju kao najbolji prijatelji. Treba znati živjeti, moj Ivanko. Ne kaže uzalud narodna poslovića: Tko umije, njemu dvije.

— Jemate vi prav, šjor Toma! — reče Ivanko, zavrtivši glavom.

— Hi, hi, hi! — oglasi se Mrtvac sa svoje stolice. — Veliki ljudi . . . Zaista, veliki ljudi.

— Škola, škola, moj Mateo. Škola uči lukavosti. Svi ste vi učeni ljudi lukavi.

— Šjor Toma, a šta jemate danas za obid?

— Svega. Što ti god srce zaželi.

— A jemate li paštafažoj?

— A zašto ne bi imali?

— Onda ćete mi dat jedan pijat sa bokun prasećeg uva, samo neka bude obilat.

— Dobro, Ivanko, samo ti sjedi. Ja ću ti već donijeti kad bude gotova.

Dva čuvara javnog reda uđu u gostionu.

Ivanko sjedne na stolicu pokraj Mrtvaca.

Od veselog stola čuo se Drakulov glas.

— Bit ću kratak. Sveto pismo kaže: Tko tebe kamenom, ti njega kruhom. Prijatelji moji i braćo moja! Evo ja ću danas uvući u se

svoju mržnju, mržnju prema čovjeku koji mi je toliko zla počinio u mom mukotrpnom i patničkom životu. Uvući ću svoju mržnju, nadahnut ću je dušom i humanizmom, nadahnut ću je onim što ovaj čovjek ovdje nije nikad mogao učiniti. Pretvorit ću je u ljubav, u ljubav prema bližnjemu. Da, gospodo, ja se ovdje svečano zaklinjem, da od te velike mržnje, koja je godinama tinjala u meni, ne će ostati ništa . . .

Bučno odobravanje uz poklike »Živio!«

— Da, govorim istinu. Neka bog sudi. Evo moje poštene i napaćene ruke, neka je stisne. Sve je zaboravljeno. Opraštam.

Imbro brzo prihvati ruku.

— Gospodo, u znak toga predlažem da ispijemo svoje čaše.

— Tako je! — zamumla nekoliko glasova oko stola.

I prazne čaše spustiše se na stol.

Veselin Gladović

Trave i mi

. . . tajne, uzdasi i rosa
su sjećanja, traženja i samoća
(— možda — iz trava)

*U travama su skrivene tajne
i uzdasi.*

I daljine naslućene.

*(Od uzdaha su nastale trave
i rosa. I oči djetinje.)*

*U travama su spletena sjećanja
i bespuća.*

I otkrovenja nevidena.

*(Od bespuća su postala traženja
i samoća. I lutanja neispunjena.)*

Svi decembri druguju sa travama.

Božo Dulibić

**Borba murterskih seljaka
za „staro pravo“**

Među ostacima ostataka nekoć bogatog obiteljskog arhiva šibenskih Divnića, koji se danas čuvaju u Muzeju grada Šibenika, nalaze se tri rukopisna sveska iz sredine XVII. v., s izvornim signaturama i natpisima:

»Br. 31. — Parnica između suvlasnika otoka Murtera i gosp. A. Fondre, u zastupstvu žene mu, radi zemalja u gajevima Raduč i Koromačnjica.« (63 lista.)

»Br. 32. — Opći izvod sudionika na otoku Murteru i druge pojedinosti.« (61 list.)

»Br. 55. — Kaznena parnica i osuda seljaka Jezera, Betjine i Murtera radi berbe izvršene bez dozvole gospodara spomenutih sela.« (83 lista.)

Prvi i treći kodeks sadrže prijepise, većim dijelom ovjerovljene, kompletnih, može se reći, ma da neuredno povezanih spisa označenih dviju parnica, i podsjećaju nas na glasovite »stampe«; kodeks 32 sačinjavaju regesti, većinom vrlo opširni, odreda javnih isprava, koje stoje u bilo kakvoj vezi sa predmetom spora tih parnica ili se tiču drugih posjedovnih odnosa, patronatskih prava, zakupa i dr. na otoku Murteru. Prijepise parničkih spisa naručio je, a dijelom možda i sam izvršio jedan pravnik Divnić, koga je posebno golicala, kako to svjedoči raznovrsnost i opširnost regesta kodeksa 32, historijska važnost pojedinih isprava i interesantnost događaja u njima sadržanih. Takvim je bio dr. Frano Divnić (1607.—1672.), suradnik povjesnika Lucija i pisac vrijednog djela o borbama u Dalmaciji za Kandijskog rata, pa baš njega smijemo smatrati naručiocem prijepisa spisa navedenih parnica, a pogotovu tvorcem kodeksa regesta. Samo pero savjesnog jednoga povjesnika moglo je, najme, sačuvati potomstvu toliki snop podataka o borbama murterskih seljaka za »staro pravo« kroz čitava dva vijeka protiv gramžljive šibenske gospode, i — Divnića među njima.

Spisi, isprave i regesti isprava ovih triju kodeksa, iz XIV., XV., XVI. i XVII. v., predstavljaju gradivo prvog reda za studij kulturnih, ekonomskih i društvenih prilika i odnosa na području srednjovjekovnog Šibenjika i njegova kotara.

Tako na pr. kodeks 55 obiluje podacima o upotrebi hrvatskog jezika i pisma (glagoljice) u javnom životu. Na svim (20) prijepisima kaznenih mandata i poziva kneza šibenskoga seljacima Murtera na-

lazi se zabilježba o potvrdi njihove dostave, koja je »napravljena na ilirskom jeziku« (na jednome je izrečno naglašeno: ». . . i pismu«). Župnik Murtera Toma Novoselović i njegov kapelan Ivan Skračić bivaju kod gradske vlasti preslušani putem tumača, kao i svi ostali svjedoci, njihovi suseljani, jer ne znaju ni latinski, ni talijanski.

Pravni povjesnik naći će u ovim kodeksima mnogo podataka o ustanovi čvrste i djelotvorne seoske samouprave, seoskoj Općini ili Općestvu (»Universitas villicorum«), sa njezinim Zborom ili Posobom (»Sbor over Possoba«), njezinim sucima koji, ravnopravno sa zemljišnom gospodom, u ime Murtera vrše pravo prezentacije župnika; zastupaju svagda i svagdje seoski kolektiv i ugroženog seljaka pojedinca, izravno žaleći se, bez obzira na šibenskoga kneza ili zadarskog providura, središnjoj vlasti u Mlecima; sklapaju u ime sela pravne poslove i raspolažu potrebnim financijskim sredstvima; ljubomorno čuvaju javne isprave koje sadrže potvrde njihovih povlastica. Plemić šibenski, advokat mletački rado se primaju zastupstva ovih seljaka i stavljaju na papir njihove predstavke i žalbe pune jeda i otvoreno izraženog negodovanja nad presizanjem gospode u »sta-o pravo« seljačko.

Ali naročitu važnost imaju ovi kodeksi za utvrđivanje karakteristika agrarnog režima na području Šibenika, na osnovu prakse, koja se odvija pod tolikim utjecajima (propisi zakonodavstva i odluke vlasti; drevni običaji; ugovorna utanačenja; često, javna i privatna samovolja), i to baš one na jednom otoku koji je puna dva vijeka (od kraja XV. do kraja XVII. v.), radi turske vladavine nad skoro čitavim kopnenim područjem Šibenika, predstavljao gotovo jedini zemljišni posjed kojim se »dobar dio grada (čitaj: plemstvo) koristio« (Ljubić, *Commissiones et relationes venetae*, III., 244).

1.

Otok Murter, u narodu i ispravama — i onima pisanim tuđim jezikom — nazivan Srimčem do duboko u XVIII. v., pripadao je uvijek gradskoj općini Šibenik. 1278. g., iskoristivši sukob Šibenika s Trogirom i bibrirskim knezovima, nasilu su ga zauzeli, skupa sa Žirjama i Jartama, Zadrani. Pola vijeka tražili su Šibenčani povratak Srimča. Nakon dugotrajne raspre, u koju se upleo bio i zadarski nadbiskup, otok je 5. prosinca 1324. dosuđen Šibeniku te mu u svibnju 1325. i predan. Ni kasnije remonstracije Zadrana (posljednja 1366. g.) protiv toga nisu uspjele: osam diploma vladara i njihovih namješnika (posljednja 1407. g.) potvrdilo je pravo Šibenika na Srimač.

Na otoku su tada postojala samo dva naselja: Velo selo (današnji Murter) i mnogo manja Jezera. Sela Betina i Tisno nastala su u XVI. v., doseljenjem bjegunaca pred Turcima. Prihjezi sa turskoga kopna (čak iz Bosne) ojačali su tada i oba stara murterska sela.

Drevni Šibenik znao je za slobodni seljački posjed — baštinu, očevinu (djedovinu), plemenštinu — umnogome održan i do turskih upada u naše krajeve i rasapa čitavih krajina, premda je zaključak šibenskog Velikoga vijeća od 18. prosinca 1385. (reformacija 34), svo-

jom zabranom svake kupnje nekretnina na području kotara negradanima, ako prije ne kupe ili sagrade u gradu kuću i ako, uz to, takvu kupnju prethodno ne odobri Veljko vijeće (uvjet kupnje, odnosno gradnje kuće protegnut je i na one koji su to odobrenje ranije postigli), ne samo onemogućio kmetovima otkup, nego i spriječio jačanje slobodnog seljačkoga posjeda. O davnom postojanju ovoga mnogo vijesti sadrže spisi o rasprama seljaka-kmetova Crnice, Primoštena i Vrhpoljca (osobito ovoga) sa crkvom šibenskom, radi desetine. Od davanja ove, naime, bili su oslobođeni, ustupom nekoliko sela, otoka i solina (konačno 1402. g.) crkvi, svi šibenski građani, plemići i pučani, ali ne i seljaci koji su imali »bona patrimonialia« ili »bona propria«.

Takvog slobodnog seljačkoga posjeda, međutim, nije na Srimču u XIV. v., i još zadugo, bilo ni moglo biti. Otok je ne samo pripadao jurisdikciji šibenske općine, nego je ona, uz poštivanje izvjesnih drevnih prava njegovih stanovnika, na njemu vršila i sva prava zemljišnoga gospodara, i prema neznatnom broju onih koji su na Srimču držali zemlje u ma kome agrarnom odnosu prema općini, a nisu smatrani seljacima, i koji su zato iznimno bili oslobođeni izvjesnih kmetskih obaveza.

Stanovnici Srimča bili su, dakle, kmetovi, skoro isključivo seljaci (»villani«), do sredine XV. v. »seljaci općine šibenske«, koja im je davala zemlje na obrađivanje. Tako je šibensko Veljko vijeće 19. rujna 1395. donijelo odluku da se ove dadu »seljacima općine Šibenik sa Srimča na mjestu zvanom Vilnić«, a 10. studenoga 1397. odredilo da se na Srimač pošalju tri službenjka da utvrde koja bi se mjesta mogla dati seljacima na obrađivanje i o tom izvijeste općinsku vlasti, koja će onda zemlje davati seljacima uz obvezu ovih na davanje »teraticuma«. 9. veljače 1406., pak, zaključilo je šibensko Vijeće 15-orice jednoglasno da se Veliki Zgon (»Sgong«) na Srimču podijeli među one seljake koji su primili Mali Zgon.

Prve poznate nam vijesti o kmetstvu stanovnika Srimča nalaze se u dražbenim ediktima i odnosnim odlukama o davanju otoka u zakup. Šibenska je općina, naime, rado za gotov novac davala u zakup svoja dobra i svoja prava, zapravo: svoje prihode (»introitus«, »datium«) od njih, i u tu ih svrhu stavljala na javnu dražbu. Tako su i Srimač (poput Žirja i Primoštena, mlinova na Krči, ribarnice i dr.) zakupljivali, obično na pet godina, pojedini imućni građani, pa i stranci, i najstariji sačuvani, jedini u kodeksu 55 doneseni edikt dražbe, na osnovu koje je 1396. g. zakup čitavog ovoga otoka dosuđen Pavlu Pareviću, kao najboljem nudiocu, za godišnjih 480 dukata, sadrži ove od njega prihvaćene uvjete zakupa:

— Zakupnik mora voditi brigu da svi općinski vinogradi budu svake godine obrađeni onako kako Statut općine propisuje, pod prijetnjom kazne od 5 lira za svaki neobrađeni gonjaj (čl. 8). (Po šibenskom Statutu — knj. V., čl. 46 — gonjaj imade 12 četvornih seznja od po 2 četvorna lakta; u XIX. v., i danas, šibenski je gonjaj

mного veći: 851.79 m².) Ničiju tuđu stoku nije mu dozvoljeno držati na otoku (kazna: 100 lira) (čl. 11).

— Ni na kakva podavanja zakupniku nisu obvezane crkve sv. Marije od Srimča i sv. Martina u Ivinju za zemlje koje im je dala općina Šibenik (po 6 gonjaja svakoj) (čl. 9 i 10), kao ni oni što pale klačinu na otoku (čl. 2).

— Od svega što se posije zakupnika ide trećina (čl. 4), a od vinograda, »po starom običaju«, petina masta (čl. 5). Na zakupnikov zahtjev seljaci su dužni o svom trošku dovesti u Šibenik, u njegovu konobu, žito, sočivo i vino, ali im on mora priskrbiti, i platiti, brod (čl. 6). (Oni koji nisu seljaci nisu obvezani na to dovoženje dohotka — čl. 7). Isto tako na zakupnikov zahtjev seljaci moraju ovome svake godine na određenim mjestima jedan zgon izorati, a drugi posijati (čl. 13), i u ime dara svaki mu seljak mora davati jednom u godini dvije kvarte žita, te o žetvi dvije kokoši i jednog kozlića, ili 20 soldi (čl. 12).

— Dozvolom općine šibenske svatko se može nastaniti na Srimču, ali time postaje obvezan na sva osobna i stvarna podavanja zakupniku poput ostalih stanovnika (čl. 3).

Osam daljnjih odluka o dosuđenju zakupa Srimča — kodeks 55 donosi ih u potpunom prijepisu — koje idu od 1412. do 1447. g. te obuhvaćaju bezmalo sve zakupe otoka u prvoj polovici XV. v., do investiture Dragojevića, uglavnom ne sadrži kakve promjene uvjeta prvog zakupa (daje se »pactis, modis et conditionibus consuētis«). Samo godišnji iznosi zakupnine, na dražbi postizavani, osjetljivo su padali (1419. g. — 325 dukata, 1429. g. — 177 dukata, nakraju — jedva nešto preko 200 dukata). Međutim, prema takvoj jednoj odluci iz 1414. g., regist koje nalazimo u kodeksu 32, kmetovi Srimča moraju zakupniku »davati trećinu svih plodova, osim onih koji uživaju zemlje udijeljene im od općine šibenske«. Nemamo razloga držati da se radi o omaški sastavljaju regesta a, opet, postoje i raniji i kasniji podaci koji svjedoče o raznolikosti agrarnih odnosa na Srimču. S druge strane, pak, značajno je da se baš ova odluka ne nalazi skupa sa onih osam iz kodeksa 55, koje su 1652. g. predane od optuženih seljaka kao prilog njihovom odbrambenom pismenu.

Navedenim uvjetima zakupa obuhvaćeno je tek onoliko, koliko je trebalo da se utvrdi opseg zakupa Srimča te odrede zakupnikova prava i dužnosti na njemu. Oni nam, stoga, ne daju niti mogu dati cjelovitu sliku agrarnog režima na Srimču ni za kraj XIV. i prvu polovicu XV. v. Ali važni podaci koje nam oni pružaju, a još više značajna šutnja dražbenog edikta o vrtovima, gajevima, stoci, plodonosnim stablima i dr., povezani sa podacima koje nam o tom režimu davaju brojne isprave iz XV., XVI. i XVII. v., kontrolirani i objašnjeni (samo toliko; raznolikost agrarnih odnosa na području Šibenika, s obzirom na predmet, kraj, vrijeme te društveni položaj njihovih subjekata, više od toga ne dozvoljava) podacima o agrarnim odnosima ostalih krajina šibenskoga kotara te propisima zakonodavstva i odlu-

kama vlasti, u stanju su u najvećoj mjeri pridonijeti uočenju aspekta agrarnog režima na Srimču, njegovih karakteristika te njegova postanka i razvoja.

Naročito su značajni za kmetstvo srednjovjekovnog Šibenika do prvih godina XV. v., pored agrarnih odnosa na Srimču, oni na zemljama šibenske biskupije (Ivinj, Dubrava, otok Zlarin), te na području Primoštena i Rogoznice, Tribunja i Vodica.

24. lipnja 1298., u osnutku šibenske biskupije, općina šibenska nadarila je ovu svim svojim posjedima u Ivinju, vinogradima u Dubravi (tišnjanskoj) i otokom Zlarinom. Za 50 posebno iskazanih gonjaja vinograda kod Daske dubravljanske izrijekom je u ispravi navedeno da će davati uime »terraticuma« petinu dok su na rodu, a nakon propasti loze zemlja će se vratiti crkvi na slobodno raspolaganje, biva: agrarni odnos na njoj bit će razriješen.

Baš u vrijeme prvog poznatog nam davanja Srimča u zakup, šibenska općina naseljuje skoro opustjeli predjel Bosoljine (područje današnjeg Primoštena i Rogoznice) novim stanovništvom. Tri isprave o tome sadrže podatke koji su važni i za agrarni režim na Srimču.

2. svibnja 1390. općina šibenska sklapa ugovor sa 18 glavara obitelji, koji prihvaćaju obavezu da sa svima svojima i svom svojom imovinom dođu u Bosoljinu i tu se stalno nastane (»... debeant venire ad standum, morandum et perpetuo habitandum cum eorum personis, familiis et rebus in dicto Bossigline districtus Sibenici, et ibidem facere debeant villam unam pro eorum habitatione paratam et ordinatam . . .«). Ugovor je sklopljen na osnovu ovlaštenja sadržanog u reformaciji koju je donijelo šibensko Veliko vijeće 15. lipnja 1386., a koja se nije sačuvala (nema je kodeks Vrančić 71, ni 1608. g. tiskani šibenski Statut sa reformacijama). Prema toj reformaciji, navedeni ugovor sadrži ova prava i dužnosti novoselaca i njihovih nasljednika:

— Svakom seljaku novoselcu općina daje 10 gonjaja zemlje i posebno još 1 gonjaj za vrt, te 10 lira kao pomoć za kuću.

— Za primljenih 10 gonjaja zemlje novoselci ne će prvih deset godina davati ništa, a za gonjaj vrta oslobođeni su svakog podavanja uopće. Prvih pet godina bit će i inače oslobođeni svakog osobnog i stvarnog podavanja (»angaria«), a posebno još davanja dara (»ensinium«).

— Po isteku navedenih pet i deset godina, novoselci će općini davati petinu uroda sa primljenih zemalja (i podvornica i vinograda koje će posaditi), kao što to davaju drugi seljaci, te tri puta na godinu: o Božiću, Uskrsu i sv. Mihovilu (patron grada), po jedan dar u vrijednosti od 10 soldi.

Odlukom, već spomenutom, šibenskog Velikog vijeća od 19. rujna 1395., kojom se seljacima Srimča daju zemlje na Vilniću, određeno je da se »seljacima općine šibenske, nastanjenima u Bosoljini«, mogu ugovorom dati i druge zemlje, prikladne za obrađivanje, bilo tu ili na kojem drugom mjestu, ili zemlje koje drže zamijeniti s drugima.

I doista, 29. studenoga 1396., na osnovu ovlaštenja sadržanog u reformaciji koju je šibensko Veliko vijeće donijelo 7. istog mjeseca (ni ova nam se nije sačuvala), šibenski knez i suci Velikog dvora daju »seljacima Novog sela u Bosoljini« na obrađivanje (»ad pastinandum«; izraz se upotrebljava za privođenje zemlje kulturi, redovito: vinove loze; točan njegov prijevod glasio bi prema tome: »da iskrče (omekote i zasade lozom) krševite zemlje bosoljinskog primorja, od uvale Tobolac dolac do uključivo Kremika, te u predjelu Konkoštra, uz njihovu obvezu plaćanja 4 solda na godinu po gonjaju »crkvi šibenskoj« (kaptolu), počam od treće godine nakon što budu posađene loze. Posađeni vinograd (ne i zemlju pod njim!) seljak može, dozvolom šibenskog Vijeća 15-orice, prodati i darovati.

Novim stanovnicima Bosoljine posebno su, redom kojim su se naseljavali, doznačivani gajevi,, za ispašu stoke.

Krajem XIV. v. mnogi šibenski građani, plemići i pučani (ovi se izrijeком navode; bilo je, pored njih, sigurno i negrađana, seljaka) počeli su krčiti biskupske zemlje na području Tribunja (Tribunj, Jurjevgrad, Sovlje, Mirca) i »pusto, dračavo, krševito i zagajeno tlo« pretvarati u vinograde. Na zahtjev obrađivača (u biskupovu kuriju došlo je osam njih imenom označenih — jedan plemić Tavilić i sedam pučana, među njima drvodjelja Husić — »sa mnogo drugih«) sklopljen je između biskupa i njih (»za se i svoje nasljednike i posljednike te uime svih i svakoga, sadašnjih i budućih, koji imaju ili će ubuduće imati vinograde« na tribunjškome) 8. srpnja 1401. pismeni ugovor kojim se:

— ustanovljuje trajno pravo obrađivača na vinograde koje posade;

— svakom od njih dozvoljava da na biskupskom zemljištu u Jurjevgradu sagradi i drži kuću s dvorištem i vrtom, bez davanja ikakve naknade ili dankà;

— za svaki gonjaj posađenog vinograda utvrđuje obrađivačeva obveza plaćanja »terraticuma« od nekoliko, vjerovatno 4 solda (prijepis ugovora u »Stampi općina Primoštena i Rogoznice« iz XVIII. v. ne sadrži, omaškom tiskara, oznaku ovog iznosa) na godinu, čim posađeni vinograd stane na rod.

10. travnja 1402. darovala je općina šibenska, na osnovu zaključka svog Velikoga vijeća od 7. istog mjeseca, crkvi šibenskoj, za gradnju nove katedrale, čitav teritorij Vodica, od Tribunja do Jadrije, osim voda i neobrađivih pašnjaka, pridržanih »uporabi i koristi općine«. Crkva je smjela pobirati ono što je dotad općina primala: od vinograda, 4 solda na godinu po gonjaju, a od drugih nekih manjih zemalja »terraticum«.

Agrarni odnosi kolektiva Srimča, Bosoljine, Tribunja, i Vodica nisu, kako vidimo, ograničeni s obzirom na vrijeme ili trajanje kulture. Prve poznate nam šibenske isprave o pojedinačnom davanju zemalja na obrađivanje (7 njih, iz 1386. g.; objelodanio ih je nedavno

dr. M. Zjačić u radnji »Spisi šibenskog notara Slavogosta«) zađže, naprotiv, sve, osim jedne o vječnom livelu jednog vrta, takve odredbe o vremenskom ograničenju trajanja agrarnog odnosa na njima, koje su u odlučnoj mjeri djelovale na razvoj našeg agrarnog režima u pravcu opće likvidacije trajnosti tog odnosa, izmjene njegove pravne prirode, njegova pretvaranja u privatnopravni zakup i, nakraju, čak njegova podvođenja pod odrebe §-a 1103 austrijskog Općeg građanskoga zakonika o ugovoru o društvu (ipak, od početka XX. v. austrijska judikatura vraća dalmatinsku težačku pogodbu u srednjovjekovne ugovore poboljšica, pravni odnosi kojih »moraju se prosuđivati u svakom pojedinom slučaju, potpuno neodvisno jedni od drugih« — v. rješidbe Vrhovnog suda u Beču od 20. lipnja 1900. i 28. travnja 1909. u zbirci Glaser-Unger, nova serija, br. 1059 i 4599). Navedenim Slavogostovim ugovorima, naime, zemlja se daje seljaku da je iskrči i zasadi lozom te, uz davanje četvrtine plodova (u jednom: »terraticuma« od 4 solda na godinu po gonjaju) gospodaru, obrađuje i drži do propasti loze, nakon čega se odnos razrješuje (»ad pastinandum . . . donec vites durabunt, et deficientibus vitibus terra revertatur ad locum pristinum«). U prekarni položaj seljaka-vinogradara, vezanog individualnim takvim ugovorima, samovolja gospodara pokušala je i nakraju uspjela dovesti cjelokupno seljaštvo Šibenika. U vremenu prijelaza iz naturalnog u novčano gospodarstvo i konačne prevage ovoga, gospodar je od seljaka tražio sve više (vidjeli smo kako se petina »po starom običaju« od vinograda pretvorila u četvrtinu), a za to trebalo je izmijeniti uvjete pod kojima je on na zemlji živio, ovu držao i obrađivao, pa stoga u prvom redu vremenski ili inače ograničiti trajanje agrarnog odnosa, jer, potpuno raspoložuci zemljom u času prestanka ovoga, gospodar je mogao, još k tome u teškim vremenima, lako i starog obrađivača ucjenjivati i od novog reflektanta na zemlju tražiti i dobiti više.

Šibenska vlast, plemićko Veliko vijeće, izdašno je poduprlo ovu tendenciju gospodara — i svoju.

Statut grada Šibenika — novi, u prvoj svojoj redakciji napravljen u XIII. v., po uzoru na onaj Zadra — spominje kmetstvo u jednoj jedinjoj svojoj odredbi: čl. 7 IV. knjige, u kome se veli da se gospodarevu iskazu, danome pod zakletvom, da mu je »njegov seljak« dužan, iz naslova zajma ili dane, odnosno pozajmljene stvari ili pomoći u žitu, svotu do 25 lira, vjeruje (fides et credentia exhibeatur«) bez ikakvoga drugog dokaza, ako to dugovanje proističe iz gospodarevih knjiga. U pogledu kmetskih odnoša važno je, očigledno, drevno, predstatutarno pravo.

Opširan je, naprotiv, šibenski Statut, kada u svojoj IV. knjizi (o realnim i konsenzualnim ugovorima) govori o obrađivanju gospodske zemlje na osnovu ugovora o radu ili ugovora o zakupu (odnosne odredbe ove knjige ponovljene su, bezmalo i skoro doslovno u VI. knjizi statuta, o deliktima). Zemlja: oranica, vrt, vinograd na radu, i plodonosna stabla na njima, mogli su se dati *na rad* (»ad laboran-

dum«) na polovicu ili drugi ugovoreni dio (IV/71), za jednu ili više godina (u ovom zadnjem slučaju traži se javna isprava — IV/76). Posebne odredbe propisivale su vrijeme i način rada (IV/71, 72, 74; VI/117 i 118), pobiranje plodova (IV/75, VI/119) i oduzimanje zemlje za slučaj nerada vinograda u prvoj godini odnosa (IV/73). Ili se, pak, zemlja davala *na obrađivanje* (»ad pastinandum«), t. j. privođenje kulturi vinove loze (i svake druge stalne kulture), za koji slučaj Statut neke od navedenih odredaba mijenja (obrađivač koji jednu ili dvije godine ne obradi vinograd onako kako to po ugovoru ili običajima mora, gubi polovicu, odnosno sve plodove, a tek ne obrađivši ga treću, gubi pravo na nj — IV/89; za berbu ne mora imati odobrenje gospodara, ali ga o njoj mora navrijeme obavijestiti, te za propast toga ne gubi, kao »laborator«, pripadajući mu dio ploda, nego samo plaća novčanu kaznu — IV/90; VI/121) i dopunja obvezom obrađivača na sadnju plodonosnih stabala (IV/87) i njegovim ovlaštenjem da za obrađivanje koristi grane stabala i lozje (VI/73) te pravom da smije prodati pravo koje mu pripada na posađenom vinogradu, kod čega je gospodar priznato pravo prvokupa (IV/88). Ovaj zadnji članak jedini upotrebljava za »pastinaciju« naziv »emfiteuza« (nasljedni zakup).

U cilju sprječavanja seljaka da dosjelošću stekne zemlju koju je obradio, u Statut je unesena (III/52) posebna odredba prema kojoj obrađivač koji je bez dozvole lozom zasadio tuđu zemlju mora na traženje gospodara ove, istaknuto kroz dvije godine od sadnje, predati mu bez daljnjega tako posađeni vinograd. Ako je gospodar svoje pravo istaknuo kasnije, do deset godine od sadnje, na posađenom se vinogradu ustanovljavao, do propasti loze, zakupni odnos, s obvezom obrađivača na davanje »terraticuma« prema običaju onoga kraja (»pastinator . . . teneatur de vinea annuatim perpetuo reddere terraticum secundum consuetudinem illius contratae, ita quod vitibus deficientibus terra cum arboribus omnibus revertatur ad dominum pristinum«). Samo ako gospodar ne bi u roku od deset godina istaknuo svoje pravo na posađenu zemlju, ova bi pripala obrađivaču. Ali prava na općinskim ili crkovnim dobrima nikojim protekom vremena nisu se mogla dosjesti (III/54).

Ali tek izmjene i dopune Statuta (reformacije) od kraja XIV. i prve polovice XV. v. imale su šibenskog seljaka potpuno lišiti njegovih starih prava.

Za svaki prestup prema gospodaru, do iznosa od 10 lira, seljak je sada prepušten gospodarevu suđenju (ref. 27). Protiv ma koga građanina nije mu bilo dopušteno isticati svoje pravo na posjed bilo koje nekretnine, ni onda kad je u tom posjedu bio, niti poslužiti se svjedočanstvom seljaka koji posjeduje vlastita dobra, jer se takvo nije vjerovalo (vjerovalo se samo građanima i seljacima bezzemljašima, odvisnima), »pošto je poznato da su se ti seljaci urotili protiv šibenskih građana, nepravedno svjedočeći jedni za druge protiv građana« (ref. 166). Zabranu seljacima da bez dozvole Velikog vijeća

i prethodne kupnje ili izgradnje kuće u gradu kupe na području kotara ma koju nekretninu (ref. 34), već smo spomenuli.

Bez obznane gospodara seljak nije smio ni žeti ni vršiti (ref. 8), bez njegove dozvole više ni trgati (ref. 89). Dozvoljeno mu je bilo držati svinje (ref. 87), ali smio je imati samo jednog konja (kobilu nikako). Konje građana mogao je držati bez ograničenja (ref. 232). Podvornice ili vrtove nije smio zasaditi lozom (ref. 265), ni u vrtovima sijati bilo kakvo žito (ref. 234, 242). Svoj đubar seljak je morao staviti sav na gospodarevu zemlju (ref. 274).

Znatne su novosti — sve na štetu obrađivača — reformacije uvele u dotadanju uobičajenu praksu kod razrješavanja ili raskidanja agrarnog odnosa.

Prije je do razrješavanja ovog odnosa dolazilo, osim po isteku ugovorom određenog vremena ili propašću kulture, samo prihvaćenim otkazom ili sporazumom gospodara i obrađivača, a do raskidanja samo neradom zemlje. Sada obrađivač gubi vinograd koji kroz tri godine redom ne daje svake godine modij vina po gonjaju (ref. 144).

19. rujna 1395. šibensko je Veliko vijeće donijelo 5 reformacija ovog sadržaja:

— Posebnom dozvolom gospodara seljak je mogao od njega otići i iseliti se sa područja Šibenika, ali je gospodaru morao dati polovicu svega što je pod njim stekao (ref. 81). Ako ga ovaj nije htio pustiti, seljak se mogao prizvati na gradsku vlast (ref. 80), s vrlo problematičnim uspjehom.

— Seljak koji bi bez dozvole od gospodara otišao i iselio se ili bi pokušao to učiniti, pa od suseljana i susjeda bio uhvaćen i zadržan, gubio je u korist gospodara sva svoja dobra (ref. 78, 79).

— BjeGUNčevi suseljani, kao i seljaci susjednih sela, koji njegov odlazak i iseljenje nisu spriječili, odgovarali su gospodaru za sve ono što bi on pod zakletvom kazao da mu pobjegli seljak imade dati (ref. 78, 82).

3. prosinca 1454. Veliko je vijeće uzakonilo jednu normu običajnoga prava (tako je krsti preambul reformacije 274) o razrješavanju agrarnog odnosa između gospodara i seljaka koji ne odlazi iz kotara, i tome pridodalo novu jednu odredbu o gospodarevu otkazu.

Ova reformacija, posljednja u Zborniku zakona grada Šibenika, daje prednost ugovornim utanačenjima i gdje ovih nema određuje ovo:

— Seljak smije, nakon žetve, otići od gospodara svojevolutno, ali mu dvorište i zgrade mora predati u onom stanju, u kojem su ih on ili njegovi predšasnici primili, te ostaviti sve poboljšice, učinjene na zgradama, u dvorištu i vrtu. Zatečenu količinu đubra dijele napola.

— I gospodar smije otkazati seljaku samo nakon izvršene žetve. U ovom slučaju seljak smije uzeti sve poboljšice koje su on ili nje-

govi predšasnici učinili na zgradama i u dvorištu, ali mora gospodaru ostaviti sve loze i stabla, posadena u vrtu ili dvorištu ili unaokolo. Želi li gospodar seljakove poboljšice platiti, a do nagodbe o cijeni među njima ne može doći, platit će ih po procjeni.

— »Smatra se da je seljaku dan otkaz kad god gospodar promijeni uvjete pod kojima seljak drži zemlju.«

Seljački kolektiv Srimčea nije se smatrao ugroženim ovakvim odredbama šibenskog zakonodavstva. Njegovo pravo bilo je starije od tih odredaba i ono mu je jamčilo stalan i siguran dom, trajno uživanje zemlje koju je obrađivao, korištenje gajeva za ispašu i drvarenje, držanje vlastite stoke. Krčevinama gajeva slobodno je raspolagao i, kad je, kasnije, i od njih davao dohodak, nije propustio istaknuti da to čini dobrovoljno, grčevito se boreći za staro pravo da gospodarom bira koga hoće. Bio je kmet, ali općinski kmet, s obvezama koje su bile točno određene i, izvršavane prema općini, predstavljale zapravo jednu javnu dažbinu, porez (»datium«). Nisu bile lake, jer su ga lično i materijalno osjetljivo plijenile, ali napornim je radom mogao vršiti i melioracije, a bar poneki iz njegova kruga znao je raspolagati i takvom količinom gotova novca, da je bio u stanju uzeti u zakup prihode zemalja šibenskog plemića. Tako je samog jednoga dana, 8. lipnja 1598., Frano Divnić st. trojici seljaka dao u zakup prihode sa nekih svojih zemalja na Srimču: Šimi Klaričiću za 4 dukata, Šimi Draginu za 5 i pol dukata, objema za godinu dana, a Ivanu Bokanu, za 10 godina, po 6 i pol dukata na godinu, sve svoje prihode sa zemalja koje je on, Bokan, kao kmet radio.

Relativno povoljni položaj kmetova na Srimču ugrožen je sredinom XV. v., kad su općinu šibensku zamijenili na otoku kao gospodari šibenski plemići i na njemu instaurirali režim jedne upravo bezdušne eksploatacije, kome se seljak Murtera i Jezera (kasnije i novonaseljene Betine) odvažno, inteligentno i s uspjehom opro.

2.

Primivši 1414. g. upravljanje imovinom i приходima općine šibenske, mletačka je vlada počela darivati nekolicinu svojih vjernih, najprije novcem i penzijama, a zatim čitavim posjedima.

Tako je na osnovu dukale od 18. prosinca 1448., kao prvi, plemić Ilija Linjičić obdaren sa 225 gonjaja zemlje na Srimču, a za njim su, na temelju dukale od 10. studenoga 1450., plemići Ambroz Mihetić i Mihovil Simeonić dobili na dar 370 gonjaja zemlje na istom otoku.

Ova tri plemića, a najviše sigurno Mihetić, advokat i jedan od najuglednijih ljudi Šibenika onog vremena, pregli su svom snagom da važeće staro pravo, na osnovu kojeg su bili uređeni agrarni odnosi na Srimču, eliminiraju, da razbiju seljački kolektiv otoka i svakog pojedinog seljaka posebno »obrade« kao prostog najamnika, i na taj način bitno izmijene uvjete pod kojima je seljak živio i radio na zemlji.

Start novih gospodara nesumnjivo je uspio, iako su se seljaci oprli. Nepotpuni regist »obraničke presude između plemića i seljaka

Srimčea« od 7. rujna 1451. sadrži, istina, odredbu da »gospodari ne mogu seljake potjerati sa zemlje, dok je god oni obrađuju«, ali odmah za ovom dolazi druga, u kojoj se lukavo veli da »gospodari smiju svoje zemlje dati na obrađivanje samo stanovnicima Srimčea«, ali time je dan udarac dotadanjoj seljakovoj stalnosti, jer je on sad bio izvrnut otkazu po Statutu ili razrješenju odnosa po individualnom ugovoru. Ugovor koji su nepuna tri mjeseca nakon toga, 29. studenoga, sklopili Linjičić, Mihetić i Simeonić sa 22 seljaka na Srimču, u kojemu je i opet istaknuto pravo gospodara da mijenja seljaka po svojoj volji, predstavljao je novinu, vješto kamufliranu, te početni udarac drevnom, običajem posvećenom pravu seljaka.

Posjed navedene trojice plemića na Srimču nije bio tako velik da bi takva njihova rabota mogla ugroziti veći broj seljaka. Istom investitura čitavog ovog otoka, osim trećim licima ranije darovanih zemalja, obitelji plemića Augustina Dragojevića dukalom od 22. lipnja 1453. dovela je do općeg, bijesnog napadaja na prava seljaka kmetova.

Dragojevići (izumrli u XVII. v.) i njihovi mnogobrojni nasljednici iz drugih porodica (Mihetići, Papalići, Divnići i dr.) dva su obilata vijeka nevidenom žestinom i upornošću napadali srimački seljački kolektiv i pojedinca seljaka, davali posla vlasti u Mlecima, Zadru i Šibeniku, držali otok u stalnom nemiru. Služili su se uplivom svoga položaja, svoju gramzljivost uvijali u pravne forme, pokušavali, ponekad i uspijevali, napraviti svađu između seljaka Murtera i Jezera, izmišljali prestupe kmetova, mučili seljake zabranama, kontrolama, sitnim pakostima, sve u cilju moralnog i materijalnog potlačenja seljaka-kmetova.

Seljaci su se branili. Branili su se svojim starim pravom i jednom prijatnjom na koju su Mleci bili posebno osjetljivi — prijatnjom da će se iseliti, neka i u tursku zemlju. A Mlecima su trebali radnici na zemlji, vojnici na krajini i mornari na galijama. Stoga su u korist seljaka često intervenirali, snažno iz centra, dosta mlako iz Zadra i Šibenika, gdje su rodbinske i klasne veze Dragojevića bile jake. Sve ove intervencije karakterizira stalni izraz u njima: »Neka se ne unose novosti (»Nihil innovetur«), t. j. seljaci imaju uživati sva ona prava i ispunjavati sve one obveze, koje su imali dok je na otoku država bila zemljišni gospodar.

Tako glasi već prva dukala, od 26. veljače 1459., izdana na tužbu seljaka protiv Dragojevića.

Dragojević nije mirovao: 8. siječnja 1460. isposlovao je naredbu šibenskoga kneza Srimčanima da gospodaru moraju predati glavu svake od njih zaklane svinje.

Žalili su se seljaci, predstavkom koja nam se, prva, u izvodu sačuvala, mletačkim sindicima, državnoj kontrolnoj komisiji koja je tada obilazila dalmatinske gradove. U žalbi navode: da ih Dragojević sili da mu obrađuju zgon bez ikakve plaće i naknade troška; da im oduzima ovce i druge životinje, te glave zaklanih svinja; da im, »protivno drevnim običajima«, hoće da oduzima plodonošna stabla i vino-

gradě. Nakon saslušanja Dragojevićevog sina, sindici su 3. rujna 1460. izdali rješenje, kojim se određuje da gospodar mora obrađivačima zгона dati jelo i piće, a da su seljaci dužni davati mu samo petinu vina i trećinu žita, što se ni pod koji način ne smije povisiti. U svemu ostalom pređašnji se običaji moraju uzdržati, te se seljacima ne smiju oduzimati ni glave zaklanih svinja, a niti stabla i vinogradi dok ih žele raditi.

Silovito su protiv seljaka nastupali i Linjičić, Mihetić i Semonić. Na tužbu seljaka, dukalom od 26. lipnja 1463. naredeno je šibenskom knezu da opomene ovu trojicu plemića da se kane svakog uvođenja novina ili mijenjanja uvjeta, jer su se seljaci tužili da im oni povisuju terete i brane upotrebu pašnjaka, te da im oduzimlju zemlje.

Dragojević i opet nije mirovao. Na tužbu seljaka Mleci su mu 26. kolovoza 1463. dukalom naredili ono isto što i Mihetiću i družini. To su učinili opet 26. listopada 1482.

Krajem 1510. g. došlo je u Šibeniku do pobune pučana protiv plemića i ovi su protjerani iz grada. U siječnju 1511. predstavnici šibenskog puka, osam njih, predali su mletačkom Vijeću tužbe i zahtjeve pučana. Vjerovatno su tada s njima pošli u Mletke da se tuže protiv Dragojevića i predstavnici seljaka Srimča, jer se IX. točka šibenske pučke predstavke odnosi »na otok Murter i one Dragojevićeve«. Ali mora da je postojala još jedna posebna predstavka, jer se u dukali od 26. veljače 1511. odgovara na VII. i posljednju točku ove, kojom se »moli u ime jadnih stanovnika otoka Srimča, kojih je preko 400, i koji se tuže da Dragojevići unose novine«, nalogom da se nikakve novine ne prave i da seljaci moraju biti uzdržani u starim pravima.

Ni ova odluka mletačkog Vijeća 10-orice nije pomogla. Dragojevići su nastavili svoju, pa su kmetovi Srimča ponovno ove godine poslali svoje ljude u Mletke. Seljački predstavnici Toma Dobrojutro i Toma Polítković saslušani su »in contradictorio« skupa sa Dominikom Dragojevićem, te seljačke tužbe izložili i u posebnoj predstavec, koja nam se u cjelini sačuvala.

Seljaci se u prvom redu tuže da Dragojevići traže dohodak preko petine od vina i trećine od žita te, pored toga, dohodak od stabala, pa mole da staro pravo, potvrđeno dukalama od 1459. i 1463. i odlukom sindika od 1460., bude uzdržano. Da bi našli izliku da mogu seljake otjerati sa zemlje, Dragojevići — kaže se u predstavec — kod svojih međusobnih dioba nisu dijelili seljačke kuće skupa sa zemljama, ne dopuštaju seljacima da dubre zemlju, da okopavaju i obnavljaju vinograde, da krče i privedu kulturi krš u brdu. Seljacima žele zagorčati život, ne bi li se iselili s otoka, kako bi na njihovo mjesto mogli dovesti Morlake novoselce i činiti što hoće, kao što već rade. Tako su seljačkog predstavnika Tomu Polítkovića protjerali sa njegova »ždrijeba«, na kojemu je sagradio dvije kuće i za treću pripremio kamenje, uredio vrt, zemlje zađubrio i povadio 5 gomila kamenja. Isto su tako protjerali »na ugarski način« (»all'Ungaresca«) Stipu Polítkovića sa njegova »ždrijeba«, koji je on iskrčio, govoreći da

je njihovo pravo dati i oduzeti, i činiti kako im se sviđa, sve protiv odluka vlasti, a naročito one od 26. veljače 1511., provedenje koje su seljaci tražili od šibenskoga kneza, ali bez uspjeha. »Jer — kaže se u predstavci — Dragojevići i njihovi pristaše postigli su da izvršenje tih odluka i naredaba V. G. bude podvrgnuto rasudi sudaca koji bira šibensko Vijeće, kako jadni ljudi ne bi mogli postići povratak i uzdržanje prema nalozima V. G.«

Stoga seljaci mole da ih se izbavi od tolike »potlačenosti i robovanja«, traže povratak i uzdržanje starih prava, a naročito da im dani »zdrijeb« ne može biti oduzet i dan drugome, da mogu obnoviti vinograde i krčiti brdo te u svemu stati i živjeti na Srimčju kako su živjeli njihovih pređa, »kostiju kojih puni su grobovi«.

Dukalom od 27. kolovoza 1511. poslana je ova predstavka, skupa sa dukalom od 26. veljače, šibenskom knezu na strogo i točno (»ad unguem et inviolabiliter«) izvršenje, te mu je naredeno da u slučajevima spora seljaka i gospodara sam sudi, kako bi otpala potreba da oni za to dolaze u Mletke.

Ni odluke vlasti, ni izgubljene parnice s pojedinim kmetovima (na pr. ona sa Martinom Polittkovićem, koji je 1513. uskratilo davanje dohotka preko običajne petine, i u parnici uspio u svima stepenima) nisu mogle urazumiti Dragojeviće. Stoga su seljaci i opet morali poslati u Mletke svoje predstavnike: Tomu Dobrojutru i navedenog Polittkovića. U dukali od 18. svibnja 1514., kojom je njihova tužba protiv Dragojevića poslana, radi donošenja nadležne odluke u smislu ranijih odredaba središnje mletačke vlasti, šibenskom knezu, sadržana je poglavita točka njihovih žalba: »uvođenje novina da bi se seljake lišilo zemalja koje su posjedovali njihovi djedovi i oni sami do danas, i u koje su uložili svoj znoj i mar, — sve u cilju davanja ovih zemalja drugima radi veće svoje koristi«.

Šibenski je knez tužbu seljaka uzeo u postupak. U lipnju 1514. dao je Juraj Dragojević, pismeno, svoj prvi odgovor na nju, u kojemu tvrdi da od seljaka koji su primili zemlje od države ne traži ništa preko onoga što su državi davali, nego da traži samo od onih, s kojima su oni, Dragojevići, sklopili posebne ugovore, da izvršavaju obveze preuzete tim ugovorima, jer da je u njihovoj vlasti dati ili ne dati zemlju.

Opširniji su Dragojevići bili u svom odgovoru od 19. rujna. Poriču trajnost odnosa na zemlji, pozivlju se na odredbe Statuta i ugovorna utanačenja s kmetovima, ističu svoje pravo da zemlju daju na obrađivanje pod onim uvjetima koje sami odrede, te navode da sa posjeda na Slanici kmetovi davaju, po ugovoru, četvrtinu.

Šibenski knez presudio je da seljaci imaju davati Dragojevićima samo onaj dio plodova, koji su davali državi prije njihove investiture.

Dragojevići se ni nakon toga nisu umirili: mletački sindici su i opet morali intervenirati i odlukom od 6. lipnja 1525. istaknuti da nije dozvoljeno seljacima nametati »nikakve novine ili neuobičajene namete i daće«.

Zaredale su sada brojne pakosti gospodara: 1545. g. zabranjuje se na Srimču kovačija (seljaci su se prizvali i Damjan Dragojević je zabranu povukao), 1547. g. brani se seljacima izgradnja uljarne.

1561. g. Petar Zavorović (stric povjesnika Dinka) traži od svojih kmetova i smokve, i masline, koje nisu bili obvezani dati. Seljačko Općestvo Srimča opire se tom traženju, na što Zavorović poriče — po prvi put se takva šta čuje — pravo Općestvu da zastupa interese seljaka pojedinaca (!) i prihvaća ove »u cilju stvaranja urote protiv gospodara«. Tvrdi i to da su mu seljaci kroz mnogo godina davali dohodak od stabala, jer su njegovi predšasnici Dragojevići bili ovlaštteni iznajmljivati zemlje po svojoj volji (»ad libitum«). Zavorovićevo traženje Sud je odbio.

Međutim su seljaci i opet tužili Dragojeviće i družinu središnjoj državnoj vlasti. Rasuda spora povjerena je mletačkom Vijeću 10-orice, ali do odluke u njemu nije moglo doći radi jednakog broja glasova za i protiv seljačkog traženja. 10-orica su, po nalogu Senata od 25. veljače 1563., nastavila s postupkom, koji je sada dopunjen.

Da bi vlasti mogli pružiti sveobuhvatan i nepobitan dokaz vrhu svojih prava i gospodskih novotorija i tako jednom zauvijek onemogućili presizanja i smicalice gospodara, seljaci Srimča prikazuju 3. srpnja 1563. općini šibenskoj iskaz svih gospodskih zemalja na otoku, sa naznakom kultura podložnih davanju dohotka i iznosa ovoga na pojedinim zemljama, tražeći da se gospodari o njemu izjasne.

Prema ovom iskazu, u kome se nalaze zabilježeni svi slučajevi novotorija i samovolje gospodara, na Srimču se nalaze tri sela: Betina, Velo selo i Jezera. Sa svih zemalja u Jezerima gospodarima se daje samo petina vina i trećina žita. Toliko se daje i sa ogromne većine zemalja Velog sela murterskog, u kojem su samo neki manji predjeli, kao i neke zemlje »siromaha, ubogih udovica i siročadi«, bili izloženi novini glede visine dohotka.

Ti su izuzeci: 6 gonjaja zemlje na Brižinama, sa kojih se daje četvrtina; 8 gonjaja u Bilojici i 4 gonjaja u Prisnici, sa kojih uboge udove moraju davati trećinu; 10 gonjaja na Prapatnici, sa kojih je siročad prisiljena davati trećinu; 15 gonjaja u velikom predjelu Girmi, sa kojih »jedan bijednik koji prosjači po selu« mora davati trećinu; na Slanici, najvećem predjelu Velog sela, 4 gonjaja, obrađivana od ubogih žena, koje su primorane davati trećinu, i 2 gonjaja, sa kojih jedan drugi ubogar mora davati čak polovicu. U Zagoričinama oni koji su se oprli gospodarima daju petinu, ostali trećinu i četvrtinu, a 6 gonjaja vinograda polovicu; treći dio Plasa Pelovina daje polovicu, ostala dva dijela trećinu; jedan dio Plasa Zavorašća daje trećinu, a 24 gonjaja polovicu; Gradina i Stare Očinske daju trećinu. U predjelu Zgoni, kojih je sedam, jedan daje polovicu, a ostalih šest, »za koje su ubogi obrađivači izbrojili gospodarima 700 lira«, trećinu; od četiriju Mladih Zgona tri daju trećinu, a četvrti je Juraj Dragojević seljacima nasilno oduzeo. Sa zemalja u Trstenicama daje se

trećina, a polovica se davala samo sa zemlje jedne uboge stare udove, koja joj je oteta.

Zemlje Betinjana (novoselci!) davale su trećinu, osim 11 gonjaja otetih ubogim sirotama, koje se danas prebijaju od nemila do nedraga (»vanno a ramengo«), a davale su polovicu.

Gospodari (osobito Petar Zavorović) nisu htjeli dati izjavu o ovom iskazu, znajući dobro od koje će važnosti on biti u parnici.

Vijeće 10-orice, »nakon što su više dana u kontradiktornoj raspravi opširno saslušani« predstavnici seljaka (mletački advokati Giustiniani i Contarini) i oni gospodara, donijelo je 19. kolovoza 1563. svoju odluku, koja je sutradan dukalom saopćena šibenskom knezu.

Navedenom odlukom 10-orica utvrđuju da seljaci u ime dohotka imaju davati samo petinu vina i trećinu žita. Samo kmetovi onih koji na Srimču uživaju zemlje, od države im dane u nasljedni zakup (tkzv. »livellari«, koji su državi plaćali 4 solda po gonjaju), moraju davati trećinu žita, vina i ostalih plodova. Svi zakupi, ugovori ili utanačenja, u kojima ugovoreni dohodak prelazi ove kvote, proglašuju se upogledu viška ništavima, i takvi se ubuduće ne smiju sklapati. Gospodari moraju seljacima vratiti sve ono što su od njih preko dopuštene trećine i petine primili, te ne mogu ni njih, ni njihove nasljednike, dok davaju utvrđeni dohodak, istjerati sa njihove zemlje.

Time je završena, može se reći, borba murterskih seljaka za stalnost na zemlji i ograničenje kmetskih podavanja. Gospodari su mrmrljali, štošta i pokušavali, ali parnice seljacima više nije trebalo pekretati. Dukala od 28. srpnja 1606., citirajući do slova onu od 20. kolovoza 1563., smatrala je potrebnim samo tražiti da ova bude poštovana.

Seljačku stalnost na zemlji morali su Mleci priznati u širokom opsegu još jednom: odredbom providura Franje Grimanija od 25. travnja 1756. (»lex Grimani«) uzakonjeno je pravo stalnosti seljačkih obitelji na onim zemljama »nove« i »najnovije stečevine« mletačke u Dalmaciji, koje su one »svojim znojem iskrčile« ili koje »od otrog mlogo vremena obrađuju« (čl. 8).

Gospodska gramžljivost pronašla je u XVII. v. nov način da oplijeni seljake Srimča.

Stancovništvo otoka bilo je u stalnom porastu, pristizali su bje-gunci sa turskog kopna, nastala su nova naselja, a obradive zemlje bilo je malo. Iskrčeni su bili već i obližnji otočići.

Ali bili su tu još skoro netaknuti veliki gajevi Koromačnica, Jasenovac, Raduč i Gradina. Seljaci su ih ljubomorno čuvali, jer su pripadali isključivo njihovim seoskim kolektivima. U njima je paslo sitno seosko blago, a seljak nalazio potrebno mu drvo.

Nastupio je, eto, čas kad se, radi kruha svakodnevnog, moralo prići krčenju gajeva, a za to trebala je dozvola vlasti.

Gospodari Srimča iskoristili su ovu prigodu da se domognu pra-

va, koja im inače nisu mogla pripadati. Obećali su seljacima da će posredovati kod vlasti da dozvoli krčenje gajeva, obvezujući ih na davanje »običajnog« dohotka i sa krčevinama kulturi privedenih zemalja, kao na nešto što je samo po sebi razumljivo i pravo, i što samo uzgredno treba napomenuti. Da bi, pak, bili među sobom sporazumni glede podjele budućeg plijena, jer na gajevima nisu nikad vršili nikakva prava, gospodari su 28. listopada 1614. posebnom ispravom ugovorili da će krčevine pripasti onome od njih, čiji ih je kmet izvršio.

Kakvim su se sve mahinacijama gospodari služili da na mala vrata uđu u seljačke gajeve i na krčevinama unjima nepravedno ustanove novo jedno svoje pravo, pokazat će najbolje ovaj primjer.

Oko gaja Mali Jasenovac vodio se od 1601. do 1614. spor između Jezerana te Murtera i Betinjana. Završen je presudom šibenskoga kneza od 30. kolovoza 1614., kojom je ovaj gaj priznat isključivo Jezeranima.

Očito nagovoreni od mladoga Jurja Papalića (superdekoriranog junaka Kandijskog rata) i posljednjeg Mihetić-Dragojevića, Jacinta, predstavnici Murtera i Betine opunomoćili su 28. rujna 1637., nakon dan prije održane Posobe, bilježničkim pismom, napravljenim u Filića luci na Murteru, spomenuta dva prisutna plemića da u njihovo ime zatraže od vlasti dozvolu iskrčenja Malog Jasenovca, jer je stanovništvo obaju sela brojčano tako naraslo, da »više nemaju zemlje za rad i svoju ishranu, pa su prisiljeni prelaziti u tursku zemlju, ako se hoće uzdržati«. Kao »uzgred«, sklopljen je istog dana, na istom mjestu, poseban ugovor, u kojem predstavnici Murtera i Betine izjavljuju da, na osnovu svojih drevnih slobodština i povlastica te starih nikad prekinutih običaja, za slučaj da im bude dozvoljeno iskrčenje i privedenje kulturi Malog Jasenovca, biraju za gospodare na njemu oba navedena plemića, kojima će davati petinu vina i trećinu žita, a od stabala ništa.

Papalić i Mihetić-Dragojević isposlovali su, doista, od neinformiranog providura 10. studenoga 1638. dozvolu iskrčenja Malog Jasenovca, ali skočili su Jezerani, a s njima drugi plemići zemljovlasnici na Murteru, jalni na domišljatost i hitrinu svoje subraće, a i sami željni da učestvuju u plijenu, pa je providur svoju odluku 14. travnja 1639. ukinuo.

Seljaci Murtera, Betine i Jezera dobili su, nakraju, dozvolu da iskrče svoje gajeve, ali nisu mogli mimoći nasljednike Dragojevića, koji su tražili da i krčevine budu podložne davanju dohotka, te kao primjer navodili krčevine na obližnjim otočićima, sa kojih se ovaj davao. Seljaci, pojedinačno salijetani, mamljeni novčanim potporama i darovima gospodara, nalazeći se uvijek pred alternativom: ili s nama, gospodarima, ili nema krčenja gaja! — popustili su. Ali jednog se prava nikako nisu htjeli odreći: prava izbora gospodara među zemljovlasnicima, po svojoj slobodnoj volji.

Tako su između 1642. i 1649. sklopljeni brojni pojedinačni ugovori između zemljovlasnika i kmetova koji su iskrčili gajeve.

Značajan je naročito onaj ugovor koji je 11. kolovoza 1648., u kući Tadije Perušića u Jezerima, sklopio zemljovlasnik Ante Fondra sa 33 Jezerana upogledu krčevina u gaju Koromačnica, koje su ti seljaci djelomično već bili zasadili lozom.

Ugovor seljaci sklapaju »suglasno drevnoj slobostini i stalnom te nikad prekinutom običaju, koji im dozvoljava da se podvrgnu po svojoj slobodnoj volji i želji onome između imalaca prava na otoku koji im se mili, s onim obvezama koje izvršavaju ostali obrađivači g. A. Fondre«. Seljaci će ovome davati petinu masta. Pošto su seljaci pristupili krčenju i sadnji potpuno o svom trošku, Fondra im je za svaka 4 iskrčena gonjaja dao 15 lira (sedmorica su, umjesto toga, dobili po jednu ječermu »di fioretto«). Samo dvojica primila su po 8 gonjaja krčevine, svi ostali po 4.

Pošto su seljaci slobodno vršili svoje pravo izbora gospodara, te na krčevinama često birali drugog za gospodara, a ne onoga čiji su kmetovi bili na ostalim svojim zemljama, došlo je ubrzo do sukoba seljaka sa starim njihovim gospodarima, kao i do spora između samih gospodara, jer mnogi od njih nisu rado gledali što im Fondra »otima« kmetove i zemlju, pa su se, s jedne strane, pozivali na već spomenuto utanačenje među gospodarima od 1614. g., a, s druge strane, počeli osporavati seljačko pravo izbora i tražiti da im njihovi kmetovi daju dohodak i sa svih krčevina. Tražena je i intervencija vlasti protiv »nepokornih« seljaka.

Tako je providur Contarini 16. rujna 1647., na molbu Petra Divnića, Dinka Semonića, Jacinta Mihetića i Jurja Papalića zabranio svim seljacima otoka da trgaju novoposađene vinograde na Raduču i Koromačnici, pod prijetnjom globe od 50 dukata, kao i »konopa, tamnice, izgona i galije, prema naravi prestupa«.

Zabrana je ponovljena 27. kolovoza 1648., opet svim seljacima, ali njih 43 (31 Jezeranin, 12 Murterana) označeno je i imenima.

Osjetivši se i sam ugrožen, Fondra je postigao ograničenje ove zabrane glede svojih kmetova, navodeći da je postignuta prijevarno.

Fondrina intervencija, a još više strašna kuga koja je 1649. g. harala u Šibeniku, prekinuli su začas gonjenje seljaka. Ali ovo se povećanom žestinom nastavilo 1650. g.

12. kolovoza 1650. Divnić, Semonić i Papalić traže od vlasti da »za sada« kazneno goni seljake imenom navedene 1648. g., pridržavajući si pravo da postupaju i protiv drugih. Njihova tužba počinje riječima: »Ne budu li dužnom strogošću pravde ugušeni drzovitost i neposluh nekih seljaka Betine, Murtera i Jezera, kroz kratko će vrijeme biti uništene prerogative gospodara, a prestankom njihova gospodstva bit će pogrdene i uredbe pravde.«

Takvom napadaju seljaci su se živo oprli. Priskočio im je u pomoć i opet Fondra, koji je preuzeo njihovo zastupanje, te već 29. kolovoza u njihovo ime predao pismeni odgovor na tužbu. Sa svoje strane Fondra je poveo parnicu protiv Divnića i družine, radi priznanja

prava na krčevinama, koja je stekao opcijom seljaka. Obje parnice vođene su simultano, Fondrina sa velikim aparatom svjedoka i spisa. Trajale su dugo.

U predstavi koju je 27. kolovoza 1651. u ime tuženih predao Grgo Stipanov ističe se da su gajevi ostavljeni seljacima uz isključenje gospodara i da su oni od krčevina davali i daju samo od svoje dobre volje, te se naglašuje staro seljačko pravo izbora gospodara.

Od iskaza svjedoka značajan je onaj Mihovila Prinčevića, harambaše Murtera, koji je rekao da su za brdo koje iskrče seljaci, poput svojih predaka, gospodari davati dohodak kome zemljovlasniku hoće i da su, nalazeći svog starog gospodara zlim, za novu krčevinu uzimali drugoga. Seljaci su se odlučivali za Fondru, jer je dobar prema njima.

10. lipnja 1652. Semonić i Papalić proglašuju seljake, kako bi se to reklo, protivdržavnim elementom, jer su, protivno Statutu, uveli kao svjedoke svoje suseljane, za što si rezerviraju pravo da ih posebno tuže, te jer su istaknuli da im je slobodno obrađivati općinske pašnjake i dići ih od vlasnika bez njegova pristanka.

19. lipnja predao je Jere Cvitulović u ime tuženih oštar protuodgovor: Pašnjaci i gajevi pripadaju samo seljacima, pa kad ih gospodari nisu mogli koristiti za ispašu, koje su onda pravo na njima mogli imati? Dohodak od krčevina seljaci ne daju po dužnosti, nego iz obične udvornosti (»per nostra urbanita«). Gospodari bi htjeli da seljaci budu ne podanici, nego robovi.

10. listopada 1652. došao je u šibenski Sud dr. Frano Divnić, kao advokat i zastupnik svoga brata monsinjora Petra, i tražio da se kazneni proces dovrši.

21. listopada proglašena je u Šibeniku javno presuda kneza Ivana Jakova Cabrielijsa, kojom je 41 seljak osuđen na po 5 dukata globe radi nepokoravanja naredbi vlasti da se ne trga na zemljama Divnića i družine.

Seljaci su se žalili, a u međuvremenu tekla je dalje parnica Fondre.

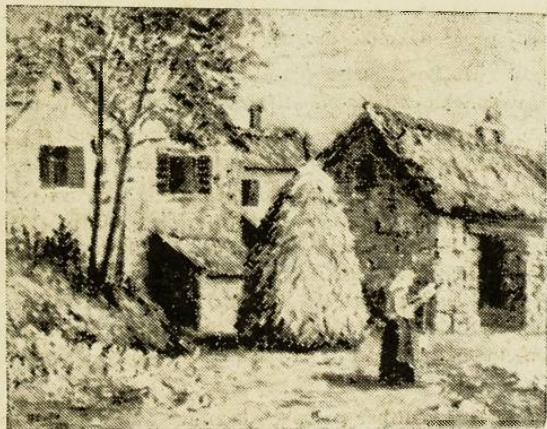
Međutim, na žalbu koju su u ime murterskih seljaka predali mletačkom Vijeću 10-orice Jere Cvitulović i Grgo Stipanov, ovo je 8. srpnja 1653. podvrglo kritici postupak i zadarskog providura i šibenskog kneza, koji — vele Mudri u svojoj odluci — »ne možemo shvatiti bez velikog našega čuđenja i zapanjenosti«. Vijeće je proglasilo ništavim sve naredbe i presude izdane protiv seljaka.

Odluci Vijeća 10-orice morali su se povinovati akteri tužba. Izjavu o tome dao je u njihovo ime kavaljer Papalić, izjavivši da se oni odriču svojih postupaka, ali ne će da prejudiciraju budućem isticanju svoga prava, jer — kaže — gajevi su morali biti opće dobro ili, iskrčeni, biti podijeljeni pro rata među sve suvlasnike.

Kroz to istjeran je Turčin iz Dalmacije, Papalići, Divnići i drugi nadareni su od Mletaka velikim posjedima na kopnu te mogli da sada svoju gramžljivost okrenu prema seljacima u skradinskom Plastovu.

Zvonko Balog

Kada sam prolazio između
jablana
klanjali su se
misleći da sam
velika prekomorska ptica
Kada sam se vraćao pored
topola
pozdravljale su me
misleći da sam
jablan
I pred ulazom u selo
jedna žena mi je nazvala
dobro veče
misleći da sam
čovjek



Gojko Lušić

Komšiluk

OSVRTI

Miljenko Janković

Godina dana izložaba likovne umjetnosti

Prigodom 10-godišnjice Oslobođenja Šibenika, posljednjih mjeseci 1954. g., te u proljeće ove godine, priredeno je u Šibeniku, kao nikad dosad, nekoliko izložaba likovne umjetnosti.

Prvu izložbu priredila je, od 24. kolovoza do 8. rujna 1954., Zadruga likovnih umjetnika Hrvatske (LIKUM), sa 39 eksponata (36 slika i 3 plastike). Od 16. listopada do 10. studenoga izlagala je »Grupa šestorice« (slikari Brešić, Ivančić, Roca i Ružić; kipari Despot i Janeš) — preko 40 eksponata. Slikarica Cata Dujšin-Ribar priredila je od 21. listopada do 1. studenoga veliku izložbu svojih radova (preko 40), a od 3. do 13. studenoga 16 umjetnika, članova Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske (ULUH), podružnice za Dalmaciju, izložilo je 43 svoja rada. Ove godine priredene su svega dvije izložbe: od 1. do 10. svibnja Ante Santića, sa 30 eksponata, te od 28. ožujka do 6. travnja ona slikara-amatera Gojka Lušića, sa 17 eksponata.

Izložba LIKUM-a, iako ponešto štura izborom eksponata, pokazala je nekoliko vrijednih ostvarenja, koja su se izdvajala kvalitetom od drugih. Ističemo: majstorski »Portret žene« Postružnika, temperamentne »Doce« Šimunovića, suptilan »Interieur« Motike, originalni i studiozni »Zagorski par« Resteka, svjež »Pejsaž iz Cavtata« Kovačevića, solidni »Autoportret« mladog Becića, pored nekoliko drugih.

Studioznost i ozbiljnost prilazanja poslu u ostvarivanju doživljaja manifestovala se, u donekle skučenom ali ukusnom aranžmanu, u izložbi »Šestorice«.

Zabilježiti ćemo najuspjelije, redom: Brešićeve quasividovićevske »Škombre«, Despotove po tretmanu različite, ali stilski uravnotežene plastike »Akt« i »Na suncu«, Ivančićeve fino intonirane »Riibe« i »Mrtvu prirodu sa figuricom«, Janešov izvrсни »Autoportret« u bronci, Rocin utrilovski »St. Germain«, nježni »Kraj Seine«, i odličnu litografiju »U kavani«, te snažna Ružićeva ulja »Autoportret«, »Ohrid« i »Jutro«. Diskusije, upriličene od samih autora na izložbi, primljene su sa simpatijom. Živi i prisni kontakt publike s umjetnicima ukazao je na korisnost i potrebu ovog načina suradnje.

Izložba Cate Dujšin-Ribar privukla je najveći broj posjetilaca: motivi dopadljivi i iz našeg kraja, a i izložbena prostorija pristupačnija publici. Izloženi radovi su iz više faza razvoja autorice. Kao što se kod portreta očitovao napor i neka izmučenost u fakturi, tako se u izvedbi pejzaža isticala

neka manirirana ujednačenost i lakoća. Likovno najuspjeliji su: »Gradnja puta«, »Jaglaci«, »Tamariksi«, »Dvorište u Trogiru« i »Odmor ribara«.

Od eksponata na izložbi ULUH-a ističemo kao najznačajnije: »Mali trg« Kaštelančića, »Partizane« Kneževića, Foretićevog »Starog ribara«, »Pejsaž« Bunka, Gojakov »Iz Makarske«, »Dalmatinske kuće« Franičevića, Toljićevu »Ribarsku uvalu«, »U pekarni« Zupe te Ivaniševićevu »Ženu pri radu«. Ovo je prvi put od Oslobođenja da nas splitska podružnica ULUH-a posjećuje sa svojom izložbom. Dva koraka od nas — mogla je do sada više puta proširiti svoju aktivnost i na naš grad, barem prijenosom uobičajene »Prvomajske«. Nadamo se da će ovom izložbom navezani kontakt biti održavan.

Izložba Ante Šantića očitovala nam je autora u traženju svog izraza. Otuda u eksponatima očita raznolikost i u koncepciji i u tretmanu. Neosporno je bolji kad je spontaniji, neposredniji i svoj (»Jesen«, »Paron Toma«, »Miserenda« i par crteža glava), nego u pokušajima s tendencijom, iako interesantnim (najuspjeliji: »Portret djevojke s golubicom«).

I, na kraju, izložba smionog amatera Lušića. Talent i ukus rastezljivi su pojmovi, ali nije baš svaki diletantizam bez mrvice tih kvaliteta. No od diletantizma do savladavanja zanata i izgradnje vlastitog ukusa dug je i naporan put, ali i jedino moguće, da se stvore preduslovi za ozbiljan rad i javno istupanje. Ostavimo, stoga, vremenu da opravda pretenzije nadobudnog čovjeka koji ima volju da slika.

Sa ovih izložaba otkupljeno je 70-ak eksponata za nešto preko 2 milijuna dinara.

Interes publike za sve ove izložbe bio je vrlo velik. Ali nenaviklo se oko nije snalazilo pred eksponatima, te je poneki slabiji ili osrednji rad pretpostavljen onima kvalitetno superiornijima. A nije ni čudo. Bez posebnog interesa za likovne probleme i bez izgrađenog ukusa, nije moguće razlikovati kvalitetno od kiča. Problem je u neupućenosti širih slojeva i u pronalaženju načina da se ovaj nedostatak naknadno ukloni. A to se ne postizava naprečac. Pored ličnog interesa i nešto likovnog odgoja koji daje škola, postoje i razne druge forme i mogućnosti djelovanja (galerije, muzeji, izložbe, predavanja, filmovi, štampa). Na prosvjetnim faktorima je da tu razviju široku aktivnost.

Jedno od najefikasnijih sredstava likovnog odgoja i utjecaja jest postojanje galerije umjetnina. Svi naši veći primorski gradovi imaju svoju galeriju. Šibenik je nema, ali je pitanje njenog osnutka već pokrenuto. Problem je u namicanju potrebnih sredstava i uredjenju prikladnih prostorija. Za eksponate ima prilično materijala u samom gradu, a u suradnji sa sličnim ustanovama u zemlji, povremenim izložbama, predavanjima i publikacijama, ovakva će galerija uspješno udovoljiti svojoj namjeni, pridobivši tako značajan udio podizanju kulturnog nivoa grada i kotara.

Eduard Kale

Dvije dramske premijere

Da bi mogla biti odraz vremena, umjetnost mora biti slobodna, jer i sama predstavlja jednu slobodu. Jedino kao takva može i postojati.

Ova sloboda rukovodila je Jeana Vilara da sve elemente dramske forme potisne, svede na minimum, a riječ istakne kao inspiracioni fetiš na bini i u auditorijumu — posve opravdano, jer književnost je umjetnost riječi, a drama je književna vrsta. Vilar je uvidio da jezični izraz nije samo komunikativni oblik, nego i sadržaj, pa je tako doveo kazalište do prave njegove veličine, omogućivši prikazivanje i takvim genijalnim tvorevinama, kojima nedostaju vanjske odlike dramskih tekstova, ali koje dostižu vrhunac poetske i misaone riječi, kao što su djela Goethea.

Dramski genij O'Neillla našao je sebe upravo u Vilarovom načinu realizacija. O'Neillova se dramatska intencija opire realnom kazivanju i hoće da dočara vizionarske momente. Njegov je dramski svijet obogaćen idolima, bogom, kontemplacijom, bogatom ekspresionističkom tehnikom rješenja strasti, zvučnim i svjetlosnim efektima, simbolima kojima pojačava, dočarava i vezuje interne s eksternim zbivanjima; njegov je dramski jezik simboličan i metaforičan: personifikacija mora, zavičajni »Skol!«, »zlatna bludnica« Anna, fatalnost (»Svaka djevojka koja pođe za mornara, luda je« — Chris). A »Anna Christie« jedna je od realističnijih drama ovog velikoga američkog dramatičara.

Kod Vilara nestalo je dekora, zamijenjen je prostorom, ostali su simboli koji naznačuju dekor, igra svjetla i čovjek u centru svega. Simbolika, toliko zastupana u O'Neillovim ostvarenjima, pojačana metaforama, javlja se kao najpogodnija za pobudu emocija, jer ona (metafora) je već sama slika i dovoljna da potakne na emociju. Simboli su uvijek bili najpogodniji — makar oni iz iracionalnog dovode do konkretnog, oni će, transformirani, u čovjekovoj imaginaciji dobiti svoj individualno-subjektivni odraz. Ne treba dekor koji je sam sebi ciljem, on mora postojati da ga vidimo i osjećamo, a ne da ga vidimo i gledamo, u protivnom on bi kod O'Neillovog dramskog prikaza burnog unutrašnjeg života i tragedije, koja se vani odražuje u šutnji, lijenim pokretima i trenutačnim izljevima žuči ili pohote, odvuкао gledaoce od radnje. Pa neka je dekor tu i da sve objasni — on je, kao takav, neprijatelj umjetnosti.

Postava O'Neillove »Anne Christie« na našoj sceni, iako se nije odrekla krute forme zatvorenih kulisa, jedna je od boljih. Kako bi izgledalo da je krčma u prvom činu bila svjetlije obojena (a ovakvi kontrasti scene prema radnji nisu strani u našem teatru, koji je upogledu inscenacije arhaičan, jer na svakoj našoj novoj kulisi caruje sjenirana ornamentika i povija se ovijeće)? Bio bi to jedan sasvim drugi ambijent i već preludij upropastio bi neobično dramsko kazivanje. Ovako se osjećala patina na

zidovima u skladu sa patinom na duši onih ljudi (Chris, Marta, Anna), sa sumornim svijetlom, crnim vinom, mučnim dijalozima, bogatim podtekstom lijenih pokreta, slabim zvukovima sirene i sumnjičavim susretom oca i kćeri. Annin slučaj, kao leitmotiv, nalazi adekvatnu vanjsku formu u crnoj boji i burnoj noći drugog čina. Sigurno je da je crna boja najpogodnija kao dekor dramati i tragediji. Jedni je smatraju bezbojnom, drugi jednobojnom, ali ona je u svojoj crnini i zagoneci magnetična i permeabilna za imaginaciju.

Anna, koja nije ni Sartreova »obzirna bludnica«, ni Shawova gospoda Waren, jedna je nova bludnica, »zlatna bludnica«, koju su mladu moralno okrnjili i koja će lješinariti po primorskim bordelima Amerike. Zašto je ona to napravila, autor nije tako logično rekao, ali to ni nas ne zanima. Njega je zanimala takva žena između ljubavnika (Matt) i oca (Chris). Matt ju je zavolio radi njezine plemenitosti, koju je ona doista imala. Anna mu unaprijed govori da ne će moći da pođe za njega, ali Matt se zaklinje da ga od veze s njom nikakav razlog ne bi mogao odbiti. No kad mu Anna otkriva tajnu, u Mattu, — koji je i sam lutao po bordelima i koji je s najvećim gađenjem govorio o tim ženama — bjesne emocije snagom bujne njegove fizičke muškosti. Chris, koji se dosad borio protiv poroka: mora, protiv fantoma: nasljedstva, furiozno doživljuje provalu tog ibsenovskog slučaja, zapleten i sam u tu dijaboličnu tnagičnu igru. U resignaciji se trza, vadi nož na Matta, jer on je taj koji je razorio njegov san o jednoj nadi: kćeri, koji je obistinio tu silu teže nasljeđa, i bori se posljednjom snagom protiv sudbine slabih i očajnih da budu prevareni i odbačeni. U Mattu se vodi borba između osjećaja: ljubavi, i poroka: razvrata, koji se kao smola provlači kroz svijet i čovjekove misli. Anna pada u histeriju. Siva i konfuzna scena, slabo osvijetljena, bila je idealno rješenje (razlomljen sanduk, razbacan krevet). O'Neill je Annu i Matta vezao bračnom vezom, dajući Anni ulogu čuvara doma i odgojitelja porodice, prirodnu ulogu žene za koju će svijet uvijek osjećati najveću potrebu; on im obećaje povratak i miran život. Ali Chris je isuviše potlačen i ogrezao u svom fatalizmu, da ne bi, nakraju, predvidio maglu.

Jedino čime bi se O'Neill zadovoljio na ovoj predstavi, bila bi inscenacija N. Lovrića Caparina. Režija nije pronašla O'Neilla. Vrijedno je bilo gledati igru V. Ristića (Chris) i A. Regio-Mrša (Anna). R. Kovačević tumačio je ulogu Matta, D. Ristićeva Martu, Drutter Johnnyja a Matić Larryja. Epizodiste: Balin, Zorić i Budak.

*

Humor na daskama uslovljen je mentalitetom doba. Nije danas smiješno sve što je nekad bilo smiješno, pa čak i ista stvar nije svakome smiješna. Komika je delikatno pitanje. O komičnom, kao psihološkoj pojavi, teorije su vrlo različite. Ma kako bila smiješna situacija, svi se ljudi ne smiju, škrtac se ne smije Harpagonu, ni čovjek čijim se dijalektom sprdače na sceni, ne smije se. Ne će čovjek da otkrije svoju Ahilovu petu i okreće se oko sebe da vidi da li ga tko gleda. Ali, zato, rado će se nasmijati tuđoj komičnosti, slatko, od srca. Satira ili parodija uvijek će naći one koji se ne će smijati, za razliku od lake i površne komedije, koja služi uveseljavanju. Pa

ipak: velika dramska pera hvatala su se isključivo satire, jer se ova druga brzo zaboravlja — ona je najčešće pomodarska i hrana samo suvremeniku.

Komika inače traži krajnost, ekstravagantnost, u slikarstvu karikaturu, u filmu brzu i naglu promjenu, u drami frivolnost i rustikalnost. Tako poznata »commedia dell'arte« gradila se na improvizaciji, neobičnom ambijentu, naglim obratima, raznovrsnosti u akcentu i narječju kojim će govoriti glumac, slobodi autorove fantazije u smislu muzičke, operetske obrade teme i karaktera.

I Lenzov »Svadbena put bez muža« ima sve odlike improvizacije, on je toliko lagan da upravo pliva na ibini, čini se i dalekim i bliskim, pa opet negdje po sredini. Ni u čemu ne prelazi prosječnost i ne zaslužuje da se o njemu duže govori.

Lenzova komedija je vodvilj, interesantan po tome što obrađuje jedan nov motiv (smisao života i uživanja naučenjaka), jedan strani ambijent (soba švapskog profesora s vidikom na bavarsko jezero), i što nas upoznaje sa manje susretanim licima. Naša publika, koja je navikla smijati se operetskom konglomeratu, smijala se i ovdje, lako i spontano, ali se taj smijeh nije dugo zadržao: sa završnom pjesmom rasplinula se jedna večer smijeha. Podjela aktera na one koji su skloni karikaturi i one koji teže mirnoživahnoj igri, pokazala je da se i jednima i drugima možemo jednako smijati: muškaračkim koracima I. Astrove (Agata), njenim hlačama i bisagama, njenom puritanizmu, Balinovoj efektrano živnoj igri, kao i Petkovićevom (Helwig) strahu pred bračnom vezom, njegovoj bojazni što će reći susjedi, neiskustvu u ljubavi i ponavljanim riječima, te Gretinom (Nelly) odnosu prema profesoru, njenom maženju kad ga predstavlja kao svog muža, kad mu se vješa oko vrata.

Redatelj Petar Petković približio je lica i humor dao adekvatno likovima i atmosferi, a igru ujednačio.

Od interpretatora, Greta Merle zaslužila je punu pohvalu. U ulozi Nelly, koja odgovara njezinoj uobličajenoj igri, pokazala je da imade talenta. Bez potrebe da troši nerve ili hladno čeka ishod, ona je pokazala snagu svoje lepršave mladosti. Pun naivne stidljivosti i društvene povučenosti. Petkovićev profesor Helwig je ispoljio odsutnost sebe u zajedničkoj radosti i bio iskren ondje gdje je iz njega govorila neformirana fraza, riječ osjećaja. U njemu se osjećala duhovna depresija profesora. Irena Astrova akcentuirala je, kao Agata, neudatu ženu, puritanku koja se više razumije u knjige i moral, ali njezina je igra tendirala ka groteski. Na mahove, Balin je reljefno dao advokata Alfreda. Krešo Zorić pokazao je, kao i u Budakovom »Potezu s kistom«, da se izvukao iz oklopa svoje ukalupljene igre. On je na sceni živio u svojoj ulozi sluga, nešto malo namješten u glasu, ali prirodnoservilan pokretima. Posljednjih nekoliko časaka Drutter je upao među svoje uigrane kolege.

BILJEŠKE

»PLAVE BAJKE« PETRA BILUŠIĆA

Početkom lipnja o. g. izašla je iz štampe zbirka priča i pjesama za djecu, »Plave bajke« od našeg sugrađanina Petra Bilušića. Zbirka, koja je ukusno opremljena, sadrži nekoliko ilustracija Josipa Lučića i Vjekoslava Balina.

USPJELI VOKALNO-INSTRUMENTALNI KONCERT MUZIČKE ŠKOLE

Povodom 10-godišnjice svog postojanja Muzička škola je 25. svibnja o. g. priredila u Narodnom kazalištu vokalno-instrumentalni koncert.

Na koncertu su uzeli učešće mnogi sadašnji i bivši daci ove škole. Izveden je veći broj djela domaćih i stranih kompozitora. Najuspjeliji dio koncerta bio je nastup pjevača A. Sindik, V. Guberine i M. Radić.

»MLADOŽENJA IZ AMERIKE«

U IZVEDBI DRAMSKE SEKCIJE RKUD »KOLO«

23. lipnja o. g. izvela je u Narodnom kazalištu dramska sekcija RKUD »Kolo« s uspjehom svoju prvu ovogodišnju premijeru, »Mladoženju iz Amerike« od J. Jervina.

GOSTOVANJE NARODNOG KAZALIŠTA NA OTOKU MURTERU

Krajem lipnja o. g. gostovao je u Tijesnom, Murteru i Betini dramski ansambl šibenskog Narodnoga kazališta.

U Tijesnom i Betini kolektiv je nastupio sa komedijom »Zajednički stan« od Dobričanina, u a Murteru je izvedena premijera komedije »Starac Klimoj« od nepoznatog dubrovačkog pisca. Izvedena djela primljena su sa velikim interesom. Šibensko kazalište nastupilo je u okviru općinskog festivala, koji je održan u Tijesnom.

NASTUP PIONIRSKOG KAZALIŠTA

Početkom mjeseca srpnja Pionirsko kazalište u Šibeniku dalo je veoma uspjelu premijeru »Ptičar« — veselu dječju operetu.

Na izvedbi je nekoliko pionira i pionirki pokazalo nesumnjiv talenat, koji bi trebalo i dalje putem ovakvih nastupa njegovati.

GOSTOVANJE DRAMSKOG ANSAMBLA IZ ZADRA

U Narodnom kazalištu dva dana su gostovali članovi ansambla Narodnog kazališta iz Zadra, koji su izveli sa dosta uspjeha dramski komad »Učiteljica« od N. Niccodemia. Komad je režirao prof. Šime Dunatov. Publika je srdačnim aplauzom nagradila izvađače.

USPJEŠAN NASTUP MUŠKOG ZBORA »VLADIMIR NAZOR«

Početkom mjeseca kolovoza o. g. gostovao je u Šibeniku muški zbor RKUD »Vladimir Nazor« iz Zagreba.

Pod ravnanjem Šipeka zbor se predstavio šibenskoj publici kao jedna solidna i ujednačena cjelina, koja posjeduje dobru dikciju i odlične soliste.

Publika je u velikom broju sudjelovala ovom koncertu i srdačnim aplauzom pozdravila izvađače. Na kraju koncerta predstavnici »Vladimira Nazora« i »Kola« izmjenili su pozdrave i cvijeće.

OBRTNO PODUZEĆE „DANE RONČEVIĆ“ ŠIBENIK

U svojim radionicama: mehaničkoj, fino-mehaničkoj, bravarskoj, mlarskoj, električarskoj, stolarskoj i cipelarskoj vrši sve popravke i proizvode struke.

SOLIDNA IZRADBA! — PRISTUPAČNA CIJENA!

„ŠTAMPA“

**TISKARSKO-KNJIGOVEŽARSKO PODUZEĆE
Š I B E N I K**

IZRAĐUJE :

*sve štamparske i knjigovežarske radove i uredske
tiskanice, blokove, knjige, brošure i plakate.*

Tvornica elektroda i ferolegura Šibenik

TELEFONI: 3-37, 3-39

BRZ. KRATICA: FERMAL

ELEKTRODE IZ AMORFNOG UGLJENA
ELEKTRODNE MASE
FEROMANGANI
SILIKO MANGANI
SILIKO KALCIJ
FORMOLIBDEN
SPECIJALNA SIROVA ŽELJEZA
KARBURIT
ELEKTROGRAFIT
VAPNO
ŽELJEZNI SULFIT

Trgovačko poduzeće „Gradski magazin“- Šibenik

I Z V J E Š T A V A

poljoprivredne zadruge, trgovačke radnje, trgovačka poduzeća, industriju i ustanove na području grada i kotara Šibenik, da je otvorilo svoje

SKLADIŠTE TEKSTILA ZA PRODAJU NA VELIKO

ul. Bratstva u Jedinstva b. . (uz brijačnicu Antunac)

Za sve informacije izvolite se obratiti našem prodajnom odjelu. Tel. 4-52

»T R A N S J U G« **MEĐUNARODNO OTREMNIŠTVO**

P R E U Z I M A

SVE OTPREMNIČKE POSLOVE U UVOZU I IZVOZU, PREKOMORSKE TRANSPORTE, SVE OTPREME U TUZEMNOM PROMETU.

P O S R E D U J E

KOD POSLOVA OSIGURANJA TRANSPORTA, KOD CARINJENJA ROBE I UNAJMIVANJA BRODSKOG PROSTORA, KORESPONDEN- TI I POSLOVNE VEZE U SVIM ZEMLJAMA SA KOJIMA FNRJ VRŠI RAZMJENU ROBE.

ŠIBENIK VI. NAZORA BR. 1.

TELEFONI: 4-96, 4-97

»R A D« **GRAĐEVNO PODUZEĆE - ŠIBENIK**

Telefoni ; 2-80

2-85

Brzjavni: „Rad“ - Šibenik

Izvodi sve vrste radova u gradu i kotaru

Š I B E N I K

„Š I P A D“

PODUZEĆE ZA IZVOZ DRVETA PUTEM SVOJIH PREDSTAVNIŠTAVA U INOZEMSTVU I RAZGRANATIH POSLOVNIH VEZA U ČITAVOM SVIJETU:

I Z V O Z I :

rezanu građu, jelovu, smrekovu, bukovu (parenu i neparenu): građu ostalih lišćara, bukovo celulozno drvo, sve vrste željeznih pragova, šumski ugljen, bukovo gorivo drvo, sanduke svih vrsta i dimenzija, razne galanterijske proizvode od drveta, montažne kuće i barake od drveta, parket, sulfidnu celulozu, furnir, panel i t. d.

U V O Z I :

strojeve za obradu drveta i sve ostale potrebe za drvenu industriju B. i H.

DIREKCIJA: SARAJEVO, JUGOSLAVENSKE NAR. ARMIGE BR. 48

Telefoni: 39—42, 28—30, 20—01, 40—52, 44—96.

Telegram.: Š I P A D Sarajevo, P. O. B. 213.

»S L O G A«

TRGOVAČKO PODUZEĆE NA VELIKO — ŠIBENIK

Preporuča poljoprivrednim zadrugama, trgovačkim radnjama, svoja sortima skladišta sa sredstvima za unapređenje poljoprivrede, zatim skladišta industrijskom i prehrambenom robom.

Posjetite nas u našem prodajnom odjelu, bez obaveze na kupnju, gdje će te se upoznati sa robom koju imamo.

Naše poslovne prostorije nalaze se u ulici Nar. Heroja Mira Višića broj 7. — Telefon 6—88.

PODUZEĆE ZA PROMET PREHRAMBENIM ARTIKLIMA NA VELIKO I MALO

»PREHRANA« - ŠIBENIK

OBAVJEŠTAVA SVU DETALJISTIČKU MREŽU NA TERITORIJU KOTARA ŠIBENIK I OBLIŽNJIH KOTARA, DA RASPOLAŽE BOGATIM ASORTIMANOM PREHRAMBENIH ARTIKALA, KOLONIJALNOM ROBOM, KUĆNIM POTREPŠTINAMA KAO I SVIM VRSTAMA MLINSKIH PRERAĐEVINA, KOJE SE MOGU DOBITI U SVIM KOLIČINAMA

CIJENE VELEPRODAJNE I TVORIČKE

**„IZGRADNJA“
GRAĐEVNO PODUZEĆE - ŠIBENIK**

Telegrami : „Izgradnja“ - Šibenik

Telefoni : 2-84, 3-94, 4-38.

Izvodi sve građevinske radove

Visokogradnje

niskogradnje

vodogradnje

mostogradnje

„JADRANKA“ - tvornica tekstila - ŠIBENIK

Proizvodi sve vrste platna, tkanine i užadi.

TELEFONI: 2-72, 2-34.

„O T P A D“

**GRADSKO PODUZEĆE ZA PROMET OTPACIMA
Š I B E N I K**

Petra Grubišića ulica — Brzovav O T P A D — Telefon 3-79

**OTKUPLJUJE SVE VRSTE ŽELJEZA, PAPIRA,
KOSTI, GUME, KRPA, STAKLA I SVE METALE**

